

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

İRAN TÜRKLERİNİN ANA DİLDE EĞİTİM TALEPLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ARİF KONAK

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU SOSYOLOJİSİ VE ANTROPOLOJİSİ ANABİLİM DALI

İRAN TÜRKLERİNİN ANA DİLDE EĞİTİM TALEPLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ARİF KONAK

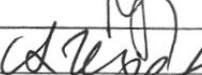

Danışman: Dr. ALİ ERKEN

İstanbul, 2018

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Orta Doğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506412004 no'lu Arif KONAK'ın hazırladığı " İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talepleri " konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 19/06/2018 tarihinde saat 10:00 da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin Kabul ne OYBİRLİĞİ/ÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Öğr.Gör.Dr.Ali ERKEN	Kabul	
Prof.Dr.Ahmet TABAKOĞLU	Kabul	
Prof.Dr.Ahmet UYSAL	Kabul	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 21/06/2018 tarih ve 2018/12-10. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖZET

Son yüzyılda cereyan eden büyük değişimlerin, devletlerin yönetim biçimleri ve toplumsal yaşamlarına da etkileri büyük olmuştur. Çok kültürlü modern-ulus devletlerinde otorite ve egemen güç unsurları tarafından toplumdaki farklı etnik kimliklerin ötekileştirilmesi neticesinde bazı ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talepleri”nin temelini de İran coğrafyasının en önemli unsuru olan İran Türklerinin son yüzyılda yaşadığı sıkıntılıların sonucu olarak görmek mümkündür. Aslında Türklerin bölgedeki varlıkları milattan öncesine dayanmakla beraber Selçuklularla birlikte kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlardır. Türkler, 1925 yılına kadar tarihleri, kültürleri ve nüfusları ile bölgede önemli devletler kurup yönetmiştir. 1925’te yönetimdeki son Türk Hanedanı Kaçarların yıkılarak yerine Pehlevi Hanedanı’nın gelmesi ve bu süreçten sonra uygulanan Fars milliyetçiliği politikasından en çok etkilenen unsur Türkler olmuştur. Bugün İran coğrafyasında tam olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık olarak 25-35 milyon arasında İran Türkünün yaşadığı tahmin edilmektedir. İran Türkleri, Türk Dünyası içerisinde önemli bir nüfusa ve İran tarihinde önemli bir yere sahip olmasına rağmen onların milli kimlikleri ve toplumsal yapıları hakkında yeterince çalışma yer almamaktadır.

Bu tez çalışmasında, birçok etniği bünyesinde barındıran İran’ın önemli bir yapısını oluşturan İran Türklerinin ana dilinde eğitim talepleri üzerinde durulmuştur. Çalışma ile İran Türklerinin son yüzyılda ana dillerine yönelik taleplerinin daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümlerinde kimlik ve ana dile kavramsal çerçeveden bakılmış, İran tarihine ve toplumsal yapısına değinilmiş ve daha sonra İran Türklerinin ana dilde eğitim taleplerinin daha iyi anlaşılması için verdikleri mücadele incelenerek bu konu hakkında kişisel mülakatlara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İran Türkleri, Ana Dil, Eğitim, Milliyetçilik

ABSTRACT

Major changes which have occurred in past century have also influenced regimes and the social lives of the states. The marginalisation of other ethnicities by the authority and dominant power elements in multicultural modern-nation states have caused some serious problems within the society. The basis of this dissertation study, which is “The Request for Mother Language in Education of Iranian Turks”, stems from the repercussion of the certain attitudes that Iranian Turks, who are the most important elements of Iran region, have been exposed in the last century. In reality, although the existence of Turks in the region goes back to before the Common Era, they started to settle with Seljuks. Turks had established and ruled important states in the region with their history, culture and population until 1925. The ethnicity which have been affected the most after the last Turkish Dynasty Qajars was deposed and replaced by Pahlavi Dynasty and the Persian nationalism policy which have been pursued following this process has been Turks.

According to various estimates today between 25 and 35 million Iranian Turks live in Iran. Despite this significant population and the rich historical legacy, still there are not enough studies on their national identity and social structure. Education in native language is one of the most contested issues in Iranian context. The demands of the Turkish population to be able to receive education in native language has an impact on the identity formation of this group. The thesis explores major themes, debates and arguments concerning the issue of education in native language for the Turkish population in Iran.

Key Words: Iranian Turks, Iran, Mother Tongue, Education, Nation

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
KISALTMALAR.....	VI
TABLO LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1
1. MİLLET VE DİL EKSENİNDE KONUYA KAVRAMSAL AÇIDAN BAKIŞ	7
1.1 Kimlik Toplum İlişkisi, Kolektif Kimlikler	7
1.1.1 Kimlik Toplum İlişkisi.....	7
1.1.2 Kolektif Kimlikler	9
1.1.2.1 Irk.....	10
1.1.2.2 Millet.....	11
1.2 Azınlık Kavramının Tanımlanması	12
1.2.1 Azınlık Hakları	13
1.3 Dil Kavramının Tanımlanması	14
1.3.1 Dil ve Milliyetçilik Kavramlarının İlişkisi	15
1.3.2 Çok Dillilik ve Eğitim İlişkisi Üzerine Yaklaşımlar	16
2. İRAN TARİHİ VE İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER	17
2.1 İran'ın Tarihsel Gelişimi	17
2.1.1 İran Tarihinin Arka Planı.....	17
2.1.2 İran'ın İslamla tanışması	18
2.1.3 Türklerin Yönetimi Altındaki İran	18
2.1.4 Şah Pehlevi Dönemi	20
2.1.5 İran İslam Cumhuriyeti ve Günümüz.....	21
2.2 İran'da Etnikler ve Azınlıklar	26

2.2.1 İran’da Konuşulan Diller.....	28
2.2.2 İran’da Etniklerin ve Azınlıkların Ana Dil Hakları.....	29
2.3 İran Coğrafyasında Yaşayan Türk Toplulukları.....	30
2.4 İran’da Konuşulan Türk Lehçeleri.....	31
2.4.1 Orta ve Güney Oğuzca Türkçesi.....	31
2.4.2 Horosan Türkçesi.....	31
2.4.3 Halaç Türkçesi.....	32
3. İRAN TÜRKLERİNİN EĞİTİMDE ANA DİL TALEPLERİ.....	33
3.1 İran İslam Cumhuriyeti’nin Dil Politikalarına Genel Bakış.....	33
3.2 BM ve Uluslararası Kuruluşların Ana Dilde Eğitim Haklarına Genel Bakış.....	35
3.3 İran Türklerinin Ana Dil ve Edebiyat Çalışmalarının Tarihsel Seyri.....	36
3.3.1 Settar Han ve Muhammed Hıyabani Dönemi.....	36
3.3.2 Azerbaycan Milli Hükümeti’nden 1979’a Kadar Olan Dönem.....	38
3.3.3 İran İslam Cumhuriyeti ve Sonrası Dönem.....	41
3.4 İran’da Türk Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Ana Dille İlişkisi.....	43
3.4.1 2006 Karikatür Krizi.....	44
3.4.2 Urmiye Gölü Çevresindeki Gelişmeler.....	46
3.4.3 Traktör Futbol Kulübü.....	47
3.5 İran İslam Cumhuriyeti’nin Türklerin Ana Dilde Eğitim Talebine Yaklaşımı.....	48
3.5.1 Uzman ve Akademisyenlerin Görüşleri.....	51
3.5.2 İran Devlet Yetkililerinin Ana Dilde Eğitimle İlgili Açıklamaları.....	56
3.6 İran Türklerinin Türkçenin Eğitim Dili Olması Yönündeki Girişimleri.....	59
4. MÜKATLAR IŞIĞINDA ANA DİLDE EĞİTİM MESELESİ.....	63
4.1 İran Devleti için Ana Dilde Eğitim Talebi Sorunsalı.....	65
SONUÇ.....	86

EKLER 88

KAYNAKÇA.....98

KISALTMALAR

BM : Birleşmiş Milletler

Bk. : Bakınız

Çev. : Çeviri

Ed. : Editör

Ens. : Enstitü

Hız. : Hazretleri

M.S. : Milattan Sonra

S. : Sayfa

Sos. : Sosyal

ss. : Sayfa

Yay. :Yayınevi

yy. : Yüzyıl

UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Mülakat yapılan kişilerin kısa geçmişi..... 65

GİRİŞ

“İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talepleri” başlığı altında incelenen yüksek lisans tez konusunda, İran’ın sosyal, siyasal ve etnik kimlik açısından en önemli parçasını oluşturan İran Türklerinin ana dilde eğitim talepleri araştırılmıştır. Bu tez çalışmasının konusu bir sorunsal olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, özellikle İran Türklerinin ana dil sorunu eğitimsel ve demokratik haklar açısından değerlendirilerek ana dilde eğitim talebinin meşru bir hak olarak görülmesi gerektiği ele alınmıştır. Tezde genel hatlarıyla ana dil sorunsalının temellerine, İran’daki Türklerin nüfuz ve kimlik mücadeleleri ile İran tarihi ve İran’ın toplumsal yapısına değinilecektir. Tezde İran Türklerinin eğitimde ana dil taleplerinin tarihçesi, verdikleri mücadeleler ile rejimin bu sorunsaldaki tutumu incelenecektir.

İran-Turan Savaşlarından günümüze kadar uzanan bölge coğrafyasında Türkler ile Farslar arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesinin neticesinde İran’ın en fazla nüfusa sahip etnik grubunu Türkler oluşturmaktadır. Bugün 80 milyonluk İran’da çok kültürlü ve çok dilli birçok farklı etnik yapıyı bünyesinde barındırmasına rağmen tek resmi ve ulusal dil olarak Farsça kabul edilmektedir.¹ İran Türkleri, 1813 ve 1823 tarihlerinde imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmalarından itibaren Güney-Kuzey olarak ayrılan Azerbaycan’ın Güney Azerbaycan bölgesinde azınlık durumuna düşmüştür. Bu sebeple kendilerini aynı zamanda Güney Azerbaycan Türkleri olarak da tanımlamaktadırlar. İran’ın sosyal, siyasal ve etnik kimlik açısından önemli bir parçasını oluşturan Türklerin kimlik mücadelesinin merkezinde anayasal bir hak olan ana dille ilgili talepler yer almaktadır.

Özellikle son yüzyılda meydana gelen savaşlar, akımlar ve ulusları etkileyecek boyuttaki devrimler neticesinde devlet anlayışında da köklü değişiklikler oluşmuştur. Ulus devletleri olarak kabul gören meşru devlet tarzı çok kültürlü yapıdaki toplumları yöneten bir devlet sistemini oluşturmuştur. Bu durumlarda resmi politika ise egemen gücün yönetimine göre şekillenmektedir. Çok eski bir medeniyete ve tarihe sahip olan İran coğrafyası ise yüzyıllar boyunca Türk-Fars etkisi altında yönetilmiştir. Son yüzyılda Farsların egemen olduğu bölgede, Rıza Şah’ın şahlığını ilan ettiği 1925 yılından 1979 İran İslam Devrimi’ne kadar olan süreçte Fars milliyetçiliği ideolojisi ön planda tutulmuştur.² 1979 Devrimi ise Şii

---

¹ Dr. Recep Albayrak, Türklerin İrani-Yakın Gelecek, 1. Basım, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s.28

² Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlığa” Giden Yol. Stratejik Analiz, Sayı: 9, 2001.

anlayışındaki İslam'ı ön plana alan ve İran'ın kültür yapısından ilham aldığı iddiası ile devlet ve hukuk düzenini oluşturma gayreti göstermiştir. 20. yüzyılın başından itibaren Türklerin İran yönetimindeki gücünün zayıflaması ve sonrasında özellikle Rıza Şah döneminde başlayan milliyetçi politikalar diğer etnik grupları ötekileştiren bir tutum halini almıştır. Bu tutumdan en çok etkilenen grupların başında ise İran'ın en büyük etnik grubunu oluşturan Türkler gelmektedir. 1979 İslam Devrimi'nden sonra da bu politikalar rejimin egemen gücü, mezhepçi tutumu ve milli tehdit unsurları gibi nedenlerle devam etmiştir. Özellikle etnisite ve azınlıklar konusuna bir bütün olarak yaklaşmadığını söylemek mümkündür. Hak arayışlarında bütün etnik grupların ortak hareketine göre tavır almak istemektedir. Azınlıkların hakları ise geniş bir yelpazede değerlendirildiğinde dilsel, dinsel, kültürel olarak toplumun bir bütününü oluşturmaktadır. Tezin temelini oluşturan 'ana dil' en sade anlamı ile kişinin doğup büyüdüğü aile ve toplum içinde öğrendiği ilk dil olarak tanımlanmaktadır. İran'da yaşayan Türklerin kimliklerini koruyacakları ve sahip çıkması gereken değerler bakımından mücadeleleri ana dil üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bu çalışma bir yönü ile de önemli bir nüfusa sahip olmalarına rağmen akademik alanda eksikliği görülen bu konuya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, İran Türklerinin özellikle milli kimliklerini muhafaza etmek amacıyla ana dilde eğitim talebinin insani ve anayasal meşruluğunun vurgulanması amaçlanmaktadır. Araştırma konusunun güncelliği hususunda, yapılan çalışmalar ve yazılan kaynaklar ışığında İran Türklerinin ana dilinde eğitim talebinin yakın döneme kadar başlı başına ele alınmadığını görülmektedir. Bununla birlikte araştırılacak konunun literatüre önemli bir kaynak teşkil etmesi ve tekrara düşülmemesi açısından benzer Türkçe ve İngilizce çalışmalar incelenmiştir. Doktora alanında İran Türklerini dilsel bağlamda akademik olarak inceleyen Türkçe tez çalışmaları şu şekildedir: "İran Türklerinde çağdaş hikâye ve roman",³ "İran Türkmenleri (1881-2001)",⁴ "Ahter gazetesi çerçevesinde İran-Türkiye fikrî ve edebî ilişkileri".⁵

---

³ Bahadır Gücüyeter, "İran Türklerinde çağdaş hikâye ve roman", Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalı Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2009.

⁴ Ahmet Annaberdiyev, "İran Türkmenleri (1881-2001)", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

⁵ Arzaneh Doulatabadi, "Ahter gazetesi çerçevesinde İran-Türkiye fikrî ve edebî ilişkileri", Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ege Üniversitesi SBE, 2005.

Akademik düzeyde Türkiye’de özellikle yüksek lisans alanında çalışılan İran Türkleri konuları da kimlik mücadelesi üzerinden incelenmiştir. Çalışmalarda genel olarak İran Türklerinin toplumsal hayatta karşılaştıkları zorluklar ele alınmıştır. İran Türkleri tarihsel bağlamda çalışılmıştır. Ana dil üzerine yoğunlaşan tek çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı yüksek lisans tezi olan “İran Türklerinin Ana Dili Problemleri ve Hamid Nutki” adlı çalışmadır. Bu çalışmada İran coğrafyasındaki Türklerin siyasi ve kültürel kimlikleri incelenmiştir.⁶ Özellikle Güney ve Kuzey olarak ikiye ayrılan ve Güney Azerbaycan tarafında kalan İran Türklerinin ana dil problemleri ile Türklerin kendi dillerinde gerçekleştirdikleri faaliyetler ele alınmıştır.

Tez konusunun yabancı literatür taramasında karşımıza çıkan önemli İngilizce tezler şu şekildedir: “Challenges of Monolingual Education”⁷ Bu tez çalışmasında İran’ın çok dilli toplumsal yapısına rağmen tek dilli eğitim politikasının İran Türkleri ve Kürtleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışmada İran’daki Kürtlerin ve Türklerin yoğunlukta yaşadığı iki şehir ölçüt alınarak kartopu örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Katılımcılar öğrenci, öğretmen ve uzmanlar üzerinden seçilerek röportaj, anket ve açıklamalarla İran’ın tek dilli eğitim politikasının etnikler üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak İran’da eğitim sisteminde ana dille ilgili sorunların yaşandığı ve iki dilli eğitimin İran’ın yararına olduğu vurgulanmıştır. “Azeri Morphosyntax: The Influence of Persian on a Turkic Language”⁸ adlı tezde İran’da bin yıldan fazladır yan yana olan Farsça ile Türkçenin etkileşimi incelenmiştir. Farsçanın Türk dili üzerindeki etkisinin araştırıldığı dil bilgisi çalışmasında Türkçenin bin yıllık etkileşime rağmen Türklerin dillerine verdiği önem sayesinde biçimsel yapısını sürdürdüğü gösterilmiştir. "Language Proficiency and Academic Achievement of Monolingual Persian-speaking and Bilingual Turkish-Persian-speaking Primary School Children in Quchan"⁹ adlı doktora tez çalışmasında ise İran'da Türkçe ve Farsça olarak iki dil

---

⁶ Tülay Kale, “İran Türklerinin Ana Dili Problemleri ve Hamid Nutki”, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, 2004.

⁷ Hoominfar, Elham. “Challenges of Monolingual Education” Degree: MA, Cross-Cultural, International Education, Bowling Green State University, 2014.

⁸ Erfani, Parisa. “Azeri Morphosyntax: The Influence of Persian on a Turkic Language” Department of Linguistics Faculty of Arts and Social Sciences, Simon Fraser University, Degree:2012.

⁹ Elyasi, Mahmoud. “Language Proficiency and Academic Achievement of Monolingual Persian-speaking and Bilingual Turkish-Persian-speaking Primary School Children in Quchan”, Bangor University, Doctoral:2006.

konusanların ve sadece Farsça konuşan kişilerin akademik olarak dil yeterliliği ve eğitim başarısı arasındaki ilişki incelenmiştir. İran'ın kuzeydoğusundaki Goçan şehrinde 60 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen çalışmada dil yeterliliğinin çok yönlü yapısının akademik başarı üzerindeki ilişkisi ortaya konulmuştur.

Bütün incelemeler neticesinde bu tez çalışmasını diğerlerinden ayıran en önemli özelliği ise başlı başına ana dilde eğitim talebinin ele alınmasıdır. Çalışmanın bulguları kaynak incelemesi, dijital verilerin analizi ve kişisel mülakatlar ile tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, konuya millet ve dil eksininde kavramsal açıdan bakılmıştır. Bu bölümünde milletin dilsel açıdan öneminin yer aldığı kavram ve kuram tanımlamaları ile konuya giriş yapılmıştır. İkinci bölümde, ana dil sorunsalı konusunda İran'daki yapıyı daha iyi anlamamızı sağlayacak olan İran tarihi ve İran'ın toplumsal yapısı hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde, İran'ın eski tarihinden günümüze uzanan tarihine, İran'daki kültürel yapıdan, nüfus dağılımına kadar İran hakkında kısa özet bilgiler yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise uluslararası kuruluşların dil yaklaşımları, İran'da Türklerin ana dilde eğitim taleplerinin tarihçesi ile Türk dilindeki çalışmalar ele alınmıştır. Aynı zamanda Türklerin ana dille ilgili girişimleri, rejimin bu konudaki tutumu, söylemleri ve uzmanların görüşlerine yer verilerek İran'da Türk milliyetçiliğinin yükselmesinin ana dille ilişkisi üzerinde durulmuştur. Tezin dördüncü bölümünde, özellikle bu hususta gayret göstermiş hem Türkiye hem de İran'da yaşamakta olan İran araştırmacısı, akademisyen, uzman ve öğrencilerden oluşan kişiler ile yapılan mülakatlarla (bk. EK 1, s.88) konuya genel bir çerçeve çizilmiştir. Tezin konusu oluşturan ana dil talebinin, karşı görüşler dâhil olmak üzere tüm hatları ile düşünülerek sorulan sorulara (bk. EK 2, s.89) cevaplar aranmış ve konunun tamamlanması sağlanmıştır. Sonuç kısmında ise ele alanın bilgiler ve çalışmaya katkı sağlayan akademik taramanın bu probleminin çözümüne sağlayacağı katkı üzerinde durulmuştur. Az sayıda yapılan İran Türkleri konusundaki çalışmalar genelde milliyetçilik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu bakımdan bu çalışma İran'daki Türklerin dilsel ve kültürel milli kimlik tartışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Milli kimlik açısından vazgeçilemeyecek olan en önemli unsur dildir. Dilsel yolla elde edilen diğer kazanımlar ise ulusun kültürünü, tarihini, edebiyatını ve kimliğini meydana getirir. İran Türkleri de bölgesinin binlerce yıllık tarihine ışık tutan bir kimliği bünyesinde

barındırarak Türk dilinin gelişmesini sağlamışlardır. İran Türkleri için dillerin gerilemesi, büyük bir tarihin ve kültürel mirasın yok olması demektir. İran'da son yüzyıldaki değişimler ve Fars milliyetçiliğine dayanan etnikleri ve azınlıkları göz ardı eden tutum ana dilde eğitim talebinin özünü oluşturmuştur. İran Türkleri tarihsel süreçte dilsel anlamda hak talebini sürdürdüğü gibi İran İslam Devrimi'nden sonra da bu mücadeleyi eğitimde ana dil talebine evirmişlerdir. Bu kazanım onlar için diğer demokratik hakların önünü açacağı şeklinde düşünülmektedir.

Tez çalışmasında öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiş, bu kapsamda doküman analizleri ile çeşitli makalelerden ve dijital medyadan faydalanılmıştır. Tezin kavramsal çerçevesi oluşturulurken gerek yerli gerekse yabancı bilim insanlarının çalışmalarından ve güncel makalelerinden istifade edilmiştir. Özellikle bu alanda araştırmaları olan enstitü ve derneklerin çalışmaları incelenmiştir. Çalışma konusunun daha net bir sonuca varmasını sağlamak amacı ile niteliksel araştırma yöntemlerinden olan mülakatlar (röportaj) yapılmıştır. Ana dilde eğitim talebinin ve mücadele sürecinin daha iyi anlaşılması için Türkiye'de çeşitli üniversite, dernek ve think tank kuruluşlarında İran üzerine çalışan kişiler ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Bunlara ek olarak konuya bakış açısını geliştirmek ve sürece İran tarafından da katkı sağlaması için ülke içerisinden Tahran ve Tebriz'de yaşamakta olan yazar ve tarih araştırmacısı kişilerin görüşleri röportaj tekniği ile alınmıştır.

Mülakatlar alanında önemli çalışmalarıyla bilinen İran Türkleri ve Türkiye'de İran konusunda uzman olan öğretim üyeleri ile İran'da (Tahran ve Tebriz) yazar ve tarih araştırmacısı olan kişilerle yapılmıştır.

Türkiye'de mülakat yapılan kişiler, Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Ali Temizel, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nesib L. Nesibli, Yeditepe Üniversitesi'nde Antropoloji Bölümünde Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Öğretim Üyesi ve Tebriz Araştırmaları Derneği Başkanı Dr. M. Rıza Heyet, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Doktora öğrencisi ve Tebriz Araştırmaları Derneği İran Uzmanı Babak Shahed, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Doktora öğrencisi ve "İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı" kitabının yazarı İbrahim Ramazani, Diplomatik Strateji Koordinatörü ve İran Uzmanı Ali Şahin'dir. İran'da telefon ile mülakat yapılan kişiler ise, Tahran'dan Yazar Hasan Raşidi ile Tebriz'de Tarih Araştırmacısı Behram Kerim'dir. İran'da yaşayan kişiler ile yapılan mülakatlar tez çalışmasına önemli bilgi ve arşiv sağlamışlardır.

Niteliksel analizin bir parçası olarak mülakat yönteminin değerlendirilmesindeki en önemli nedenler, İran'da bu konu hakkında yayınlanan kaynaklara ulaşmadaki sıkıntı, akademik alandaki çalışmaların yetersizliği gibi sebepler etkili olmuştur. Çalışmaya farklı perspektiften bakmak için, Türkiye'de mülakat yapılacak kişiler medya, düşünce kuruluşları, üniversiteler ve araştırma enstitülerine katkı sağlayan İran uzmanlardan seçilmiştir. Mülakatlar Türkçe olarak bizzat gerçekleştirilmiştir. İran'dan tez çalışmasına katkı sunan kişiler ile yapılan mülakatlar Azerbaycan Türkçesi ile gerçekleştirilmiş. Teze Türkiye Türkçesine çevrilerek eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MİLLET VE DİL EKSENİNDE KONUYA KAVRAMSAL AÇIDAN BAKIŞ

1.1 Kimlik Toplum İlişkisi, Kolektif Kimlikler

1.1.1 Kimlik Toplum İlişkisi

Kimliği oluşturan kategorilere bakıldığında sınıf, coğrafya ve cinsiyet kavramlarının öne çıktığı görülmektedir. Bilhassa, modernizmden önceki devirlerde yerel ve bölgesel kimlikler benzer seviyede yaygınlık gösterirken sınıf aidiyeti moderniteyle beraber oluşan kuvvetli bir kolektif kimlik meydana getirmiştir. Melluci, kolektif kimliği "kendi eylemlerinin yer aldığı alanın olanak ve sınırları ile de ilgilenen, birbirlerini etkileyen çeşitli bireylerce üretilmiş etkileşimli ve paylaşılan bir kimlik" olarak tanımlar.¹⁰ Kimlik, sosyoloji disiplini ile incelenirken sosyalizasyon ve uyum davranışlarının meydana gelmesini psikoloji, tarih, siyaset ve sosyal antropoloji alanlarını beraber olarak değerlendirerek ele alır. Bu şekilde milliyet, din, dil, ırk, ideoloji gibi farklı kategorilerin farklı toplumlardaki kimlik oluşum süreçlerine etkilerini karşılaştırma imkânına sahip olur.

Hegel'e göre, bir başkasının kendisini tanıma isteği bilinç ve kimlikle ilgilidir. Yani ilkel aşamada, iki bilinç de kendilerine ait olarak ayrı ayrı tanınmasını gerektirir.¹¹ Tarih boyunca karşıt fikirler arasında bu tanınma mücadelesi din, ırk, sınıf ya da ideoloji temelinde belirlenmiş farklılıklardan ortaya çıkmıştır. Bu durum bir şekilde diğerinin ötekinden haberdar olması için gereklidir. Ama "diğer" kendisini tanıma sürecinde ötekiyi yenmeli ve saf dışı bırakmalıdır. A. Smith'e göre ise dini gruplar etniklerle sürekli olarak yakın ilgidedir. Dinler etnik sınırları aşmaya uğraşırken bazı etnik gruplar ise dindar cemaatler olurlar. İnsanlık tarihi boyunca dini ve etnik grup ilişkisi eşit olmasa da birbirine son derece yakın durmuşlardır.¹² Balkanlar'daki milletler de bu oluşumlara örnek gösterilebilir. Slavlar, Yunanlar ve Bulgarlar milli kimlikleri için ilk olarak kilise örgütlenmesi yoluna seçmişlerdir.

¹⁰ Montserrat Guibernau, Milliyetçilikler 20 yy. Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Türkçesi: Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s.129.

¹¹ G. w.f. Hegel, Phenomenology of Spirit, (translated by A. V. Miller), Oxford: Oxford Universty Press, 1977, s.112.

¹² Anthony D. Smith, Milli Kimlik, (Çev: Bahadır Sina Şener) İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.34.

Slavlar bu konuda bir uç örnek olarak da gösterilebilir. Slav olan Sırp, Ortodoks Kilisesi öncülüğünde, Hırvatlar ise Katolik Kilisesi öncülüğünde milli kimliklerini inşa etmişlerdir. Buna ek olarak Osmanlı da millet sistemini dini yapılanmaya göre belirlemiş ve bunların da kendi içlerinde cemaat oluşumlarına izin vermiştir.

İnsan ve grup eğilimleri farklılık gösterdiği gibi etnik grupların sosyal ve siyasal birliktelik içinde soylu millet olmak için hangi koşulda güç sarf ettiklerini anlamak gerekir. Bu durum farklı etnikler için benzer ya da farklı terimler meydana getirebilir. Aynı terimlerle tanımlanmak isteyen, “Kimsiniz?” sorusuna birey ya da grubun birbirine benzer şekilde fakat değişik biçimde yanıtlar sunması, terimlerin bulunduğu ortak noktanın göstergesi olmaktadır. Bir araştırmada “Kimsiniz?” sorusuna verilen cevap ile birey kendini, içerisinde yer aldığı toplumun bir ferdi şeklinde niteler. Bunun birlikte spesifik bir bölge ve bir ekonomik grubun içerisinde de kendini ifade tanımlarken, genelde şekilde cevaplar verir. Kişi dost, düşman ya da model kişileri de tanımlarken benzeyen kavramlar burada da kullanılmaktadır.¹³

Ulusal kimliğin temel unsurları süreklilik ve farklılık kriterleridir. Süreklilik, milletin tarihsel geçmişi ve geleceğe dayanan varlık olgusundan oluşmaktadır. Süreklilikte kişiler zamana yayılan bir birikimin aracılığı ile ve toplumdaki bireylerin kavrayabileceği bir gaye tarafından bütünleştirilmektedir. Farklılık, kültür ve ana vatan parçası bağlı bir toplum oluşturma biçiminde oluşmaktadır. Bu iki unsur, bir toplumun yabancılar, farklı olanlar ve ötekiler arasındaki değişimlerini gösterir.¹⁴

Kimliğin üç temel görevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Bunlar, diğerleri ile iletişim kurma, seçim yapmayı destekleyici işlevi ve güçlü kılmasıdır. Ulus kimliklerinin güçlü bir şekilde gelişebilmesi için bireylerin birlikte siyasal geleceklere dair karar vermesini gerektirir. Ulus kimliğini kişisel boyutta düşünecek olursak, diğerleri ile iletişimi sağlayabilecektir. Bir ulus ortak kültürü, aynı kaderi ve dünyayı paylaşan bir sistemde düşünüldüğünde ise bunun ötesinde ulus-devlet yapısına kavuşabilmek, dünyada söz sahibi olabilmek gibi idealleri sahiptir. Bireyler ulusal kimliği ile ulus sistemi havuzunda bütünleştiği ölçüde güç ve kuvvetlidirler. Ulusların ideolojileri ise gelişmeyi teşvik edici

---

¹³ Levent Ürer, Ulusal ve Uluslararası Düzeylerde Etnik Gruplar ve Devlet, İstanbul, Doktora Tezi, 1995, s. 3.

¹¹ Guibernau, s.126.

değerli bir unsurdur. Bu durum uluslara iyi bir hayat ve gelecek göstererek yenilenmeyi desteklemektedir.¹⁵

1.1.2 Kolektif Kimlikler

Anthony D. Smith, Milli Kimlik adlı eserinde kolektif kimliği mekân ya da ülke/toprak, sınıf ve cinsiyet olarak üç kategoride sıralamıştır. Kolektif kimlik tanımı 1925 yılında ilk tanımlanmıştır. Kolektif kimlik, “etnik kökenleri aynı, çoğunlukla ortak bir dil kullanan ve gelenekleri ortak olan kişilerin meydana getirdiği kolektif” şeklinde tanımlanmıştır. Modern dönemler öncesinde “Nation” kelimesi soy ve mekân ilişkisi için kullanılmıştır. İngilizce ve Fransızca “Nation” kelimesi politik manasından öte etnik anlamda kullanılmıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmalarda, millet ve milliyetçilik geniş bir uzlaşa ile modern bir olgu olduğu savunulmaktadır. Fakat 20. Yüzyıl ortalarına kadar kamuoyunda ve akademik çevrede ulus kavramının, aile, konuşmak ve insan bedeni gibi doğal bir tanım olduğu şeklinde oldukça geniş anlamda savunulmuştur. Akademisyenler ulusun çoğu zaman yer ve döneme göre değişken şekillerine rağmen, ulusu insan için sabit yapı olarak ele almış ve dünya savaşları, ulusların öncelikleri ve saldırgan politikaları çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Milletlerin ezelden beri kani oldukları ile modern bir yapı oldukları düşüncesi, milliyetçiliğin iki farklı yaklaşımını oluşturmaktadır.¹⁶

1990 sonrasında milliyetçilikle ilgili çalışmalar çeşitlenmiştir. Millet ve milliyetçilik kavramların farklılaşması ile hali hazırda mevcut olan kuramsal çerçevenin de genişlemesine katkıda bulunmuştur. Modernistler söz konusu dönemde millet kavramının, modernite süreci ile ilgili toplumsal bir gerçek olduğunu varsayımlar ve bu varsayımlarını milletleri toplum şeklinde kabul eden fikirler ile genişletmişlerdir. Yine anılan yıllardaki akademik alanda sayısı artış gösteren disiplinler arası gerçekleştirilen çalışmaların da çeşitlilik arz eden ilginin değişik kuramsal yaklaşımlarının meydana gelmesine katkı sağlamıştır. Özellikle, söz konusu dönemdeki milliyetçilik çalışmalarının tutumundaki değişiklik esasen sosyal bilimlere ait çalışmalarda genel olarak yaşanan değişimlerle açıklanabilir. Anılan değişimler temel olarak disiplinler arası bir özelliğe sahiptir ve kültürel çalışmalarda önemli yeri vardır. Kitlesele

---

¹⁵ Guibernau, s.127.

¹⁶ Christoph Jaffrelot, Bir Milliyetçilik Kuramı İçin (Ed. Christoph Jaffrelot, Alain Dieckhoff), Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, (Çev: Devrim Çetinkasap), İletişim, İstanbul, 2010, s. 23 - 82.

iletişim vasıtaları ve toplumsal cinsiyet benzeri konuların araştırılmasının artması ve postmodernizm tarzındaki yaklaşımların gelişmesi milliyetçilik çalışmalarının belirlenmesinde önemli rolleri olacaktır.¹⁷ Söylem ve kimlik bu dönem çalışmalarının ortak yönüdür. Söylem kavramı Michel Foucault'nun çalışmalarından etkilenmiştir. Kimlik bu dönemde söylem kavramı dâhilinde üretilen bilgi ile toplumsal alanda iktidar ve özne arasındaki şekillendirici gücüne yeni yaklaşımlarla modern savlardan ayırarak çalışmalardaki yerini almıştır. “Tasavvur”, “kurgu” ve “anlatı” söylemsel kavramlarını ele alan post-modern yaklaşımları ortaya çıkartan tartışmaların devam ettiği sürece kuramsal çalışmalar düzeyinde yeni arayışları ortaya koymuştur.

Calhoun milliyetçilik kavramının tek bir kuram bütünüyle açıklanmayacağını ifade etmiştir. Bütüncül milliyetçilik kuramının bir sorunsal olduğunu ve bir bütün olarak ifade edilmeyeceğini “aşırı çeşitlilik içerdiğini” dile getirmiştir. Söz konusu görüşe göre de farklı milliyetçilik eğilimleri ve kapsamalarını çoğunlukla tarihsel gelenekler, liderlerin duruşları ve uluslararası boyut belirlemektedir.¹⁸ Buna ek olarak Hall, milliyetçilik ile ilgili sadece bir tek genel kuram oluşturmanın imkânsız olduğu ve oluşturulacak kavramların da çeşitlilik arz etmesi gerektiği düşüncesine sahiptir.¹⁹ Bütün bu yaklaşımlar ve düşünceler ışığında, millet ve milliyetçilik düşüncesi ile hareketler, tarihi gelişiminde çeşitli “heterojen” kalıplara dönüşmüş ve nihayetinde bu kavramlara ait homojen bir düşünce tarzı geliştirilmesini mümkün kılmamaktadır.²⁰ Bu bakımdan milliyetçilik konusunda tek bir tanım olmadığı gibi millet kavramında da ayrılan yönleri vardır. Fakat birbirinden bağımsız olarak düşünemeyeceğimiz milliyetçilik, ideolojik, tarihsel ve sosyolojik açıdan kategorilendirilmiş bir olgu olan millet üzerine yapılan bilinçli sistematik düşünce biçiminin genel adı olarak değerlendirilebilir.

1.1.2.1 Irk

Irk, belirli bir kollektif grubun bireylerini ötekiler, yabancılar veya diğerleri arasındaki farkları isimlendirmenin bir yoludur. Irk, her zaman için belirli biyolojik veya

---

¹⁷ Umut Özkirimli, Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, Doğu Batı, Ankara, 2008, s.32.

¹⁸ Baskın Oran, Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 19.

¹⁹ John A. Hall, Nationalisms: Classified and Explained, Daedalus, No.,1993, s. 122.

²⁰ Antoine Roger, Milliyetçilik Kuramları, (Çev: Aziz Ufuk Kılıç), Versus: İstanbul, 2008, s.18.

fizyonomik karakteristikleri paylaşanlar arasında bir sınır oluşturmaktadır. Bu sınıf esasen kültürde veya yaşam tarzında her zaman insan nüfusunun ayrışmasını bazı ırksal kavramlar özellikler üzerine temellendirilir. Irk kavramsal kökeni, 19. yüzyıla dayanmaktadır. Öncelikli kullanımı, görünümdeki farklılıkların, zekâ ve yeteneklerdeki farklılıklarla özdeş olduğu varsayımı üzerine bireylerin sınıflandırılması olmuştur. Irk düşüncesi sömürgeciliğin genişlediği dönemden doğmakta ve genel olarak Avrupa egemenliğini meşrulaştıran bir iddia olarak kullanılmaktaydı. Golgberg'in yorumladığı şekilde "İrk", dünyada var olmanın doğal biçimlerini, içinde ifade etme ve bu varoluş biçimlerinin aracılığıyla da açıkladığı kurumsal yapıların farklılıklarını akla uydurmaktadır.²¹ Darwinci yaklaşımla "İrk"; alt türleri, nüfusun üremesini veya ortak gen havuzunu ifade etmektedir. Guibernau her ırkın kendine uygun doğal dili olduğunu öne sürerek, ırkı temel dilbilimsel gruplarla ilişkilendirmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; "İrk" kavramın hakkında bilimsel geçerliliğini sorgulayan önemli görüşler yer almaktadır. Birincisi "ırk" keyfi (kişinin kendi kanısına dayanan), tarihsel olarak değişen ve gelişen bir kavramdır. İkincisi ırkın bilimsel geçerliliği kuşkulu olsa da, fiziki farklılıklara göre yapılan sınıflandırmasıdır. Yani fiziki özelliklerin görülebilirliğinden kaynaklanan bir güce sahiptir. Bir başka ayrıntı da, toplumsal ilişkilerin inşasında bir köşe taşı olan ırkın, toplumsal karakteri ile yakından ilgilidir. "İrk" kavramı ulus devlet sınırlarını aşan bir kavramdır. Ancak, "ırklar" arasındaki ayrımcılık, sınıflandırma ve toplumsal ilişkilerin organizasyonu, bireyleri kapsamak ve dışlamak doğrultusunda egemen gücü olan grupların, kimin yurttaş olup kimin olamayacağına karar veren ulus-devletlerin içinde yer almaktadır.²²

1.1.2.2 Millet

Millet, tarihi süreçten itibaren ortak toprağı veya ülkeyi, mitleri ve aynı tarihsel hafızayı, kitlesel bir kamu kültürünü, bir ekonomiyi, yasal görev ve sorumluluklar ile hakları paylaşan bir insan topluluğı şeklinde tanımlanabilmektedir.²³

---

²¹ Guibernau, s.144.

²² Guibernau, s.145.

²³ Anthony D. Smith, Milli Kimlik, (Çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim: İstanbul, 2009, s.42

Guiberneau ulus tanımı ise şöyledir: "Ulus, bir toplum oluşturabilmek için gerekli olan bilinci haiz, ortak bir kültürü paylaşan, yerleşim için belirli bir toprak üzerinde beraberce yaşayan, ortak bir tarih ve gelecek projeksiyonu olan ve kendisini yönetmek için gerekli hakları olan insan grubudur". Ulusun kayda geçen beş adet boyutu bulunmaktadır. Bunlar, psikolojik bilinç boyutu (grup meydana getirmek için bilinç), kültürel boyut, toprak (territorial) boyutu, siyasi boyut ve tarihsel boyut olarak sıralanır.²⁴

1.2 Azınlık Kavramının Tanımlanması

Azınlık kavramı ülkelerdeki grupların tanımlanmasına olanak sağlaması ve nüfusça bir alt boyuttaki grupların belirlenmesi açısından önemli iken, azınlıkların ülkeler için bir sorun olarak değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu konudaki problemleri gözler önüne koyan bir başka açılama ise BM Genel Sekreteri "Azınlıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması" konulu 27 Aralık 1949 tarihinde yayımlanan bildirisindeki ifadelerdir. BM Genel Sekreteri bu bildiriye, "Azınlık olgusu, faydacı bir yöntemle, sadece sözlük manası kullanılarak tanımlanamaz. Öyle durumda olsaydı bir ülke içerisindeki tüm gruplar, aileler, sınıflar, aynı dile ait farklı lehçeleri konuşan topluluklar vs. azınlık sınıfına dâhil edilebilirdi. Bu şekildeki aktarım tam olarak kullanılabilir değildir"²⁵ şeklinde beyanda bulunarak konu hakkındaki sorunu dile getirmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu tarafından azınlık tanımı yapılmıştır. Yapılan azınlık tanımında, "Bir ülkenin toplam nüfusu içinde ciddi bir yoğunluk olarak ana unsurdan veya topluluktan farklı olan etnik, dinsel ya da dilsel açıdan farklılık gösteren bir grubun mevcudiyeti", "Azınlık olarak aktarılan grubun nüfusun tamamı içinde sayı yönünden az sayıda bulunmaları", "Sayısal yönden az oluşları, grubun konumunun egemen olmayışı ve üyelerin devlet ile bir vatandaşlık bağının olması azınlık tanımına ait objektif ölçütler olarak belirlenmiştir."²⁶ şeklindeki tanımları da azınlık kavramını ortaya koymaktadır.

---

²⁴ Montserrat, s. 92

²⁵ Jennifer Jackson Preece, Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, (Çev: Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, 2001, İstanbul, s. 27.

²⁶ Naz Çavuşoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s. 37.

1.2.1 Azınlık Hakları

Son yüzyıllarda özellikle 17. ve 18. yüzyıl sonrasında uluslararası anlaşmalarda azınlık hakları ile ilgili olarak azınlık haklarını koruyan belgelerin bulunduğu tespit edilmiştir. O dönem için bir dünya savaşı olarak da değerlendirilen ve dünyanın kaderini değiştiren 30 Yıl Savaşları sonrasında imzalana Vestfalya Barışı, Augsburg günahkârlarına dini ayrıcalıklar tanımıştır. Bu anlaşma ile dinsel merkezli kurulan azınlık gruplarının sahip oldukları hakları garanti altına almıştır.

1815'teki Viyana Kongresi'nde, azınlıkların ulusal gruplar şeklinde tanımlanarak, dini bir yapı olarak tanımlanan azınlık anlayışını ulusal merkezli yapılara taşımış oldukları gözlemlenmiştir.²⁷ 19. yüzyıla gelindiğinde de azınlık hakları, daha güçlü olan ulusların coğrafyadaki diğer milletler üzerindeki dayatmaları olarak ortaya çıkmıştır. Buna karşın 19. Yüzyılda Osmanlı'ya karşı bağımsız olan Yunanistan'ın, topraklarında yaşayan Müslüman azınlıklara dinsel özgürlükler tanınması bu yüzyıldaki az rastlanan örneklerden birisidir.

I. Dünya Savaşı sonrasında da galip olan itilaf devletleri, kaybeden milletleri (ittifak) azınlıklar üzerinden sürekli sıkıştırmış ve ciddi hakların verilmesine zemin hazırlamışlardır. Milletler Cemiyeti azınlıklar konusunda, 1919 yılındaki topraklarının paylaşımı anlaşmalarının sağlamış olduğu uluslararası barış sürecini sürdürmek amacıyla tasarlanan bir ortak güvenlik rejiminin ögesi konumundaydı.²⁸

II. Dünya Savaşı döneminde 1945 yılında Nazilerle işbirliğinde bulunan ulusal azınlıklara kuşku ile bakılmıştır. Bu nedenle azınlık hakları insan hakları olarak sürdürülmüştür. Bunun sonucunda da 1948 yılındaki İnsan Hakları Bildirgesinde ayrımcılığa engel olmak amacıyla azınlık hakları hususu çok fazlaca ifade edilmemiştir.

Günümüzde uluslararası arenada kabul edilmiş olan hukuk çerçevesinde azınlıkların korunması hususunda üç önemli yol tanımlanmaktadır.²⁹ Günümüzdeki bu haklara bakıldığında öncelikle “Var olma Hakkı”dır. Söz konusu var olma hakkı ise fiziki ve kültürel olarak iki biçimde ifade edilebilir. Anılan durum genellikle “İnsan Hakları” bağlamında öngörülebilen bir durumdur. İkinci olarak “Ayrımcılığın Olmaması”dır. Herkese eşit şekilde muameleyle davranılmamasından kaynaklanan bir durumdur. Azınlıklar konusundaki bir

---

²⁷ Preece, s.29

²⁸ Preece, s. 114.

²⁹ Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, İmaj Yayıncılık, 3. Basım, Ankara 2000, s. 105.

geçerlilik olarak ayrımcılığın olmaması hususu önemli bir husustur ki birçok sorunun temelinde yatan nedenlerin başında gelmektedir. Son olarak “Kimlik Hakkı” meselesi vardır. Bu olanak azınlıkların farklı kimliklerini devam ettirmelerine imkân tanınması bakımından önemli bir durum teşkil etmektedir.

1.3 Dil Kavramının Tanımlanması

Bireyin doğup, kan bağının olduğu çevresinden öğrendiği, bilinçaltına inebilen ve ikili ilişkilerinde en kuvvetli bağı olan kavram dildir. Dil, bireyin özgür fikrini ifade ettiği toplumsal bir yapıdır ve kişinin edinsel ve bilimsel donanımının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu donanımda en göze çarpan nokta ise “ana dil”dir. Carmichael ve çalışma arkadaşlarının bu konu üzerindeki çalışmaları ana dilin toplum ve kişi bakımından önemini deneysel bazda ortaya koymaktadır.

“Ana dil” (Fr. langue mère), “kök dil”dir ve kök dilden bir veya daha fazla dil türemiştir. E. Sapir, “Le langage” isimli eserinde, kültürlerin yayılmasında etkin olan beş dil olduğundan söz etmektedir, bunlar; Eski Çince, Sanskritçe, Arapça, Grekçe, Latince’dir. Türkçe de “ana dil” grubunda yer almaktadır. Estonca, Kırgızca, Uygurca, Kazakça vb. dillerin kökeni Türkçedir. “Ana dili” (Fr. langue maternelle) kişinin ailesinden ve doğduğu ve büyüdüğü toplum içerisinde öğrendiği dil olarak tanımlanır.³⁰

Bir ülkenin anayasa ve kanunlarında tanımlanan ve devlet tarafından kullanılan dile resmi dil denilmektedir. Okullarda okutulan ve öğretilen dil o ülkenin resmi dili olarak kabul edilmektedir. Ülke içerisindeki topluluklar farklı dillerde konuşsalar bile bütün devlet ve resmi işlemlerini resmi dil ile gerçekleştirmek zorundadırlar. Yani resmi dil devletle ilişkili olan ve devletin bütün yapılarında kullanılan tek dildir. Ulusal dil ise ülke sınırları içerisinde birleştirici rolü olan ve bir ulus tarafından ortak konuşulan dildir.³¹ İran’da özelinde konuya bakılacak olursa ülkenin hem resmi hem de çok dilli yapısına rağmen ulusal dili Farsçadır.

---

³⁰ Berke Vardar ve arkadaşları, Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.41.

³¹ Modarresi Y., An introduction to sociolinguistics, Tehran: Cultural Studies and Researches Institute, 1989, p.244.

1.3.1 Dil ve Milliyetçilik Kavramlarının İlişkisi

Millet kavramı milliyetçilik kavramının temelini oluşturur. Millet olgusunun meydana gelmesinde ve ulus-devlet düzeninde dilin etkili olduğu görülmektedir. Dil kavramının önemi, aynı toplum olarak hayata devam etmenin ve tüm yaşamsal faaliyetleri sürdürmenin açık bir göstergesi olarak değerini göstermektedir.³² Tam olarak milli bütünlüğün belirlenmesinde dil tanımı yeterli olmasa da, milliyetçilik hareketlerinde oldukça belirleyici bir rolü vardır. Bu durumun sebebi dilin işlevselliği ile ilgilidir. Bu işlevsellik, milliyetçilik duygusu ve dinamiklerinde dilin üssü konumunda bulunmasından kaynaklanmaktadır.

Dilin her millet için bütünleştirici bir görevi bulunmaktadır. Aynı dili konuşan iki farklı kişinin aslında temel kültürleri birbirleriyle aynıdır. Bunun nedeni ise millete duyulan duygusal bağlılığın her iki bireyde de güçlü şekilde bulunmasıdır. Dil, milliyetçiliğin kamusal alanda her zaman müdahalede bulunduğu kültürel bir fonksiyonu konumundadır. Millet oluşması ise hem ortak kimliğin hem de “biz” bilincinin yansıması şeklindedir. Öte taraftan söz konusu durumun siyasal zemine dönüşmüş olduğu ulus-devlete tabi olan toplumu dönüştürmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır.³³

Almanya etnik modeli kullanan en ideal ülkelerden birisidir. Amerika, Belçika ve İsveç benzeri devletler ise sivil modele örnek olarak verilmektedir. Aslında her milliyetçilik yapısı değişiklik göstermekle birlikte sivil ve etnik unsurlar barındırmaktadır. Zamana göre değişmekle birlikte bazen sivil ve bölgesel etkenler, bazen de etnik ve yerel değişkenlerin ön planda olduğu görülmektedir.³⁴ İster etnik millet, isterse sivil millet modellerinin ikisinde de dil kavramı büyük ölçüde önem taşımaktadır. Fakat sivil millet modeli kullanan ülkelerde ulusun temel bir değişkeni bulunmaz ve farklı etniğe bağlı kişileri birleştirici bir rol olarak kullanıldığı görülmüştür. Sivil millet yaklaşımında ise konuşulan tüm diller ile etnik gruplar saygı görerek ulusal kimliğe ait bütünden bir parça şeklinde değerlendirilir.

---

³² Adrew Heywood, Siyasi İdeolojiler, (Çev: A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan) , Adres Yay., Ankara, 2006, s. 197.

³³ Smith, s.73.

³⁴ Stephen Barbour, Cathie Carmichael, Language and Nationalism in Europe, Oxford University Press, 2000, s. 9.

1.3.2 Çok Dillilik ve Eğitim İlişkisi Üzerine Yaklaşımlar

Haugen “dil ekolojisini” tanımlarken azınlık grupların kendi dil haklarını savunmak için egemen olana karşı mücadele edeceğini ve dilin korunmasının insan ekolojisinin bir parçası olduğunu belirtir.³⁵ Bu nedenle tarih boyunca uluslar en önemli unsuru olan dillerini korumak ve yaşatmak için uğraş vermişlerdir. Çok dilli ülkelerin sosyal ve politik süreçleri farklılık göstermekle birlikte genel olarak birçok farklı yaklaşımın da uygulandığı görülmüştür.

Belçika, Singapur, Kanada, Güney Afrika, İsviçre gibi ülkelerde birden fazla dilin resmiyeti vardır. Bu ülkelerde dil çeşitliliği neticesinde tüm dil gruplarına dilsel haklar tanınmasına rağmen ülkede baskın olan dil ise genelde bir tanedir. Örneğin Kanada’da eğitim, medya ve resmi mevzuatlarda İngilizce ağır basarken, Fransızca kullanmak statü ve saygınlık göstergesidir.³⁶ İsviçre ise dil çoğulculuğu olan bir ülkedir. İsviçre’de her kanton kendi tercih ettiği bir dili kullanır. Egemen otorite tarafından bu kantonlara herhangi bir baskı uygulanmaz.³⁷

İsviçre dil çoğulculuğunu uygulayabilmiş bir ülkedir. Birçok Afrika ülkesinde yüzlerce farklı dilin ve lehçelerin konuşulduğunu bilinmektedir. Örneğin Hindistan’da Hintçe ve İngilizce resmi dil statüsünde olmasına rağmen Bengalce, Urduca gibi 20’in üzerinde yerel dil de resmi olarak anayasada tanınmıştır ve bu dillerde eğitim imkanı da sağlanmaktadır. Modarresi bir ülkede dil çeşitliliği olmasının doğal bir durum olduğunun fakat dil birliği yerine çoğulculuğun tercih edilmesinin ülkenin eğitiminde sorunlara da neden olacağı ve yerelliği güçlendireceği görüşünü savunmaktadır. Dil üzerine yaklaşımların genel olarak kendi içerisinde belirli problemleri barındırmakla birlikte bütüncül bir model üzerinde anlaşma sağlayamayan ülkelerde etnik bağların zayıflayacağı, ulusal bütünlüğün ve birliğin sağlanmasında sorunların çıkmasının beklenmesi de muhtemeldir.³⁸

---

³⁵ Haugen E., The language of Imperialism: Unity or Pluralism?, In Language of Inequality. Eds: Nessa Wolfson, Joan Manes, Mouton publishers, 1985, p.3-17.

³⁶ Modarresi Y., Ethnic- linguistic pluralism and national identity. Nameye Ensan Shenasi, 2005, 7:129-146.

³⁷ Haugen, 1985, a.g.e

³⁸ Esmaeil Safaei Asl, Multilingualism in Iran; Unity or Pluralism?, International Journal of Science Culture and Sport, December 2013, 1(4), p.14.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İRAN TARİHİ VE İRAN HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1 İran'ın Tarihsel Gelişimi

2.1.1 İran Tarihinin Arka Planı

Ortadoğu'da derin bir geçmişe sahip olan İran'ın, M.Ö. 625 senesine değin uzanan tarihi, varisi oldukları Pers ve Med İmparatorluklarının içinde bulunduğu dönemlere kadar gittiği bilinmektedir. Öyleki, Perslerin savaşı bir kimliğe sahip olmasında bu imparatorlukların etkisi de büyük olmuştur. Özellikle Perslerin, Yunanlılarla ve Büyük İskender'le girişmiş oldukları savaşlar İran tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

İran'ın tarihi yapısını daha iyi anlayabilmek için incelenmesi gereken iki önemli devlet vardır. Bunlar Medler ve Perslerdir. Perslerin hâkim olduğu dönem içinde ülke illere ve eyaletlere bölünmüş konumdaydı. Her ilin günümüz anlayışı gereği şehrin en yetkili kişileri olarak birer valisi atanmaktaydı. Şu anda dünya üzerinde yoğun olarak yürütülen istihbarat çalışmaları da ilk olarak İran'da gün yüzüne çıkmıştır.

Bilindiği üzere meşhur Kral Yolu, günümüz Türkiye'sinin Ege bölgesinden başlayarak İran topraklarına kadar uzanmaktaydı. Kral Yolu zaman içerisinde tahrip olmuş ve İranlılar tarafından tamir edilerek tarım ve hayvancılık ile ticaret amaçlı olarak yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra bu yolu geliştirerek ticarete önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Perslerin, Makedonya Kralı İskender tarafından M.Ö. 331 yılında ortadan kaldırılmasıyla bölgede Helenistik dönem başlamıştır. Büyük İskender'in ölümü sonrasında İran'da Part İmparatorluğu beş yüz yıl boyunca hüküm sürmüştür. M.S. 224'te ise Part İmparatorluğu'na Sasaniler son vermiştir. Sasaniler geç antik dönemde İran'da önemli bir yere sahiptir. Sasanilerin İran uygarlığının ilerlemesinde ve gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Sasanî İmparatorluğu Mezopotamya, Lübnan, Ermenistan coğrafyasında hâkimiyet sağlayabilmek için Bizanslılar ve Romalılar ile uzun süre mücadele etmişlerdir. Bu mücadeleler sonucunda yorgun düşen Sasaniler 630 yılında başlayan İslam ordusu akınlarına dayanamayarak 651 yılında yıkılmıştır.³⁹

³⁹ Ercan Çitlioğlu, İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi, 2015, s.24-25.

2.1.2 İran'ın İslamla tanışması

Hazreti Muhammed'in M.S. 632 yılında vefatından sonraki dört yıl içinde İslam Devleti'nin ikinci halifesi olan Hz. Ömer liderliğinde Araplar 634 ve 644 yılları içerisinde Arap Yarımadası'ndan çıkarak Anadolu'da Bizanslara ve İran'da Persler-Sasani İmparatorluğu'na karşı fetihlere başlamışlardır. Bizans'la olan mücadelelerinde başarılı olmalarına rağmen ilerleyişleri Anadolu'da son bulmuştur. Arap orduları İran'a karşı düzenledikleri seferler sonucunda 637 yılında Ktesifon'u ve 642'de Nihavend'i kolay biçimde almaları ile Sasani İmparatorluğu'na son vermişlerdir. Sasanilerin yıkılması ile o zamana kadar Perslerin dinini oluşturan Zerdüştlük inancının yerini İslamiyet almaya başlamıştır. İran coğrafyasının İslam'ı kabul etmesi ile günümüz sınırları içerisinde İslam dini kabul görmeye başlamıştır. Aslında 634 yılından sonra İslam Devleti'nin İran üzerine gerçekleştirdiği fetihler ile Sasani İmparatorluğu İslam'a davet edilmiştir. 644 yılına kadar süren fetihler ve gerçekleştirilen savaşlar (Kasidiye Savaşı 632 ve Nihavend Savaşı 642) neticesinde Sasani İmparatorluğu yıkılmış ve İran'da Zerdüştlük inancı ortadan kalkmıştır. Fakat İran'da İslam dininin temel öğelerinin kabul görmesine rağmen halk, İslam yönetiminin ilk yüzyılında bile kültürel medeniyetlerini yaşatmaya devam etmiştir. Her ne kadar İslam fetihlerinin etkisi ile İran'da İslamiyet kabul görmüş olsa da Persler Araplara karşı güçlü bir direniş göstermişlerdir. Bu direniş sayesinde kültürel ve geleneksel yapılarını bozmayan İranlılar İslam öncesi Pers medeniyetini İslam'ın içinde harmanlayarak 'İran İslam' kimliğini oluşturulmuştur.⁴⁰

2.1.3 Türklerin Yönetimi Altındaki İran

İran Ortadoğu'da jeopolitik açıdan önemli bir merkez konumundadır. Bu sebeple Orta Asya'yı, Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya açan kapı olarak dikkatleri hep üzerinde toplamıştır. İran topraklarının bir diğer özelliği ise her ülke için geçiş güzergâhı üzerinde olmasıdır. Bunun sonucunda da tarihsel süreç içinde pek çok toplumun yerleşik hale geldiği bir ülkedir. Bu durumun bir diğer neticesinde İran, etnik ve kültürel bakımdan fazlasıyla çeşitlilik içeren,

---

⁴⁰ Gene R. Garthwaite, İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze, İstanbul:İnkılap Yayınları, 2016, s. 110-111.

çok kültürlü ve farklı bir statüye sahiptir. On bir adet etnisiteden yani diğer tanımıyla azınlıktan meydana gelen İran'da, Farslar ve Türklerinin nüfusu diğer gruplara kıyasla daha fazladır. Keza, İran toprakları Pehlevi Hanedanı'nın yönetimi ele geçirdiği 1925 yılına kadar uzunca bir süre Türk hanedanlığınca yönetilmiştir. Pehlevi yönetiminden başlayarak da Farslar yönetimde hâkimiyet kazanmıştır. Genel olarak İran Farslar, Güney Azerbaycan Türkleri, Türkmen, Kürt, Arap, Lur, Beluci, Gileki ve Mazenderani gibi gruplardan meydana gelmektedir.⁴¹ Dini yapı itibarıyla bu durum incelendiğinde ülkenin çok büyük bir çoğunluğu Şialık anlayışının 12 İmami Caferi mezhebine mensuptur. Ayrıca Sünniler, Zerdüşter, Hristiyanlar, Museviler ve Yezidiler de topluluk olarak yer almaktadır.

Günümüzde İran'a bakıldığında, İran'ın hemen her platformda ifade edildiği gibi Fars olarak nitelenmek yerine tarihte en az Farslılar kadar etkisi tartışılmaz olan Türklerin de varlığından bahsetmek gerekmektedir. Pehlevi'nin iktidara geldiği döneme kadar, Fars ifadesini ya da İran söylemini kullanmakla, coğrafi bir bölge ve o bölgede hayat süren bütün topluluklar akla gelmekteydi. Türkler özellikle Selçuklu İmparatorluğu'ndan 1925 yılındaki Pehlevi dönemine kadar İran'da yönetime hâkim olan, İran'ın aydınlanması ve modernleşmesi bakımından etkin olan topluluktur. Türk boylarının İran'a ilk olarak 3. yüzyılda Hunların, Horasan üzerinden gerçekleştirmiş oldukları akınlarla geldiklerini bilmekteyiz. Sonraları, Avarların, Hazarların, Peçeneklerin, Sabirlerin ve Oğuzların akınları ve göçleri giderek artmış ve nihayetinde İran'ın kuzey hattına Türk boylarının yerleşmesiyle söz konusu bölgede Türklerin egemen olması ile neticelenmiştir.⁴² Gaznelilerin hâkimiyetinden (962-1187) Kaçar Devleti'ne (1795-1925) kadar uzanan süreçte İran'ı neredeyse bin yıla yakın çeşitli Türk hanedanlıkları yönetmiştir.

İran bölgesinde bin yıllık Türk egemenliğinin son temsilcisi Kaçarlar olarak kabul edilir. Emperyalist devletler İran topraklarını Kaçar Devleti döneminde bir sömürge haline dönüştürmüştür. Sömürge olmanın beklenen bir neticesi olarak İran'da yaşamakta olan tüm topluluklar birçok sıkıntılı dönem geçirmiştir. İran Türkleri açısından bakıldığında, 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması gereği Büyük Azerbaycan ile Kuzey Azerbaycan Rus Çarlığında bırakılmıştır. Güney Azerbaycan ise İran Şahlığında kalmıştır. Dolayısı ile iki

---

⁴¹ Attar, Aygün, İran Türkleri, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt:II, Sayı:1 (Elazığ 2004) s. 40.

⁴² Attar, s. 40-43.

parçaya bölünmüş olan Azeri halkı tekrar birleşmek için uzun yıllar boyunca yoğun bir çaba içerisinde olmuşlardır.⁴³ Güney Azerbaycan'da birçok kez yaşanmış olan isyan hadiseleri ile kurulmuş olan irili ufaklı çeşitli geçici devletler bu duruma örnek teşkil eder. Buna karşılık, Türklerin yaşamış olduğu coğrafyalarda sömürgeci devletlerin sürekli olarak hâkim olmaları neticesinde Güney Azerbaycan halkının mücadelesi her seferinde sonuçsuz kalmıştır.

Kaçar yönetiminin hoşgörü politikasıyla birlikte Türklerin, İran'daki aydınlanma ve çağdaşlaşma çabalarına önemli katkıları olmuştur. Derin bir geçmişe ve köklü kültüre sahip olan Azeri Türkleri sanat, edebiyat gibi alanlarda birçok eser vermiştir. Yetiştirdikleri aydınlar ile İran'ın geleceğinin şekillenmesini sağlamışlardır. Ülkede bir aydın kesiminin oluşmasında yurt dışına eğitime gönderilen öğrencilerin önemli katkıları da olmuştur. 19. Yüzyılın sonuna doğru oluşan bu aydın grup gazeteler ve dergiler çıkararak, önemli bilimsel çalışmalar yaparak İran'ın dönüşümünde önemli roller almışlardır. Özellikle bu düşünür grubunun çalışmalarının İran'da Türk kimliğinin biçimlenmesinde önemli katkısı olmuştur.⁴⁴

2.1.4 Şah Pehlevi Dönemi

Şah Rıza Pehlevi, Sovyet Rusya'nın desteğini alarak 1921 yılında askeri darbe ile İran'da önemli bir konuma gelmiştir. Albay Rıza Pehlevi kendisini 1925 senesinde şah ilan ederek ülke yönetimini tamamen kontrolü altına almıştır. Şah Rıza Pehlevi ülkesini yeniden yapılandırmak için Türkiye ile ilişkileri olumlu tutarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'deki önderliğini ve reformlarını kendi ülkesinde uygulamaya çalışmıştır.⁴⁵ Bu bakımdan Atatürk'e büyük bir hayranlık duyduğu bilinmekte ve tarihçiler tarafından sıklıkla Atatürk ile kıyaslanmaktadır. Bir başka boyutu ile de Türkiye'de yaşanan devrimin başka bir ülkeye ithal edilmesi bakımından da önemlidir.

1934 yılında Şah Pehlevi, Türkiye'de bir ay süren uzun bir ziyarette bulunmuştur. Şah Pehlevi döneminden önceki tarihi süreç incelendiğinde, Pers devleti ile Türklerin kurmuş olduğu muhtelif Türk devletleri ile olan ilişkilerinin İslamiyet'in doğuşu ve yaygınlaşması ile şekillendiği görülmektedir. Türklerin Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan göçlerinde İran

---

⁴³ Ali Kafkasyalı, İran Coğrafyasında Türkler, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları 2011, s. 68-69.

⁴⁴ Attar, s. 45-47.

⁴⁵ İlter Türkmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası, 2010, s.21.

coğrafyasındaki devletler ile sıklıkla karşılaşmaları, her iki kültürde oldukça derin izler bırakmıştır. Atatürk'ün Türkiye'de yapmış olduğu birtakım yenilikleri ülkesine bu gezi sonrasında götürmeyi başaran Şah Rıza Pehlevi, İran'da uzun bir süre boyunca bu reformları gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶ Şah Rıza Pehlevi ülkede iktidarda bulunduğu süre boyunca İran'ın modernleşmesi için çaba harcamıştır. Şah Pehlevi, 26 Eylül 1941'de tahtını oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bıraktığı sürece kadar İran'da mutlak egemen güç konumundaydı. Baba Pehlevi iktidarı boyunca ülkede muhalefeti tamamen ortadan kaldırmak için uğraşmıştır. Özellikle Pers milliyetçiliğinin devlet politikası olması ile de ülkedeki Fars olmayan etniklerin sıkıntılar yaşamasına neden olmuştur. Oğlu Muhammed Rıza Pehlevi döneminde de bu durum daha karmaşık bir hal alarak devam etmiştir.

2.1.5 İran İslam Cumhuriyeti ve Günümüz

Bu bölümde İran'ın demokratikleşme süreci olarak İran'daki Meşrutiyet İlanı ile gerek Türkiye'de gerekse İran'da ortaya çıkan demokratikleşme süreçleri değerlendirilmiştir.

İran'da yaşanan gerilemenin 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanmış olan Türkmençay Antlaşması sonrasında oldukça hızlandığı düşünülmektedir. Söz konusu gerilemenin oldukça süratli bir şekilde ilerlemesi neticesinde, Sovyetlerin Türkistan'ı işgal etmesini takiben, Rusya ve Büyük Britanya devletleri İran üzerinde güçlü bir nüfuz kurarak ülkeyi ele geçirmeye kalkışmışlardır.⁴⁷ 1885 yılından başlayarak Batı İran kökenli ve Türkçe konuşan Kazak Tugay'ı Şah'ı koruma altına almıştır. 1907 yılında İran'da Meşrutiyet ilan edilmiş ve ilk meşrutî anayasa yürürlüğe girmiştir.⁴⁸ Anayasanın uygulamaya konulduğu sene içerisinde tahta Muhammed Ali geçmiştir fakat Şah ile Meclis birçok konuda anlaşmazlık yaşamıştır.⁴⁹

Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte İran'da oldukça önemli neticeleri olan bir iç karışıklık süreci yaşanmıştır. Bu karışıklıklarda Meşrutiyet yönetiminden üç lider ve binlerce sivil vatandaş hayatını kaybetmiştir. Tüm bu karışıklıklar devam ederken, 1907 yılında Rusya

---

⁴⁶ Al-Jazeera, Geçmişten Günümüze Türkiye – İran İlişkileri, Ortadoğu, 2014, s.2.

⁴⁷ Karl Kruger, Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, (Nşr. Nihat Önel) İstanbul 1981, s.163.

⁴⁸ İsmail Hakkı Göksoy, Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, Isparta 1997, s.104-105.

⁴⁹ Göksoy, s.101.

ve Büyük Britanya Devletleri bir anlaşma imzalayarak İran Devleti'ni kendi nüfuz alanlarına taksim ederek aralarında bölgesel olarak paylaşmışlardır.⁵⁰

İlerleyen süreçte Rusya, İran'dan çok daha güçlü bir konuma gelmişti. Yaşanan 15 adet kanlı mücadeleden sonra 1914'te Meclis yeniden toplanarak Kaçar Hanedanı'ndan, yeni Şah olarak Devrik Şah'ın en büyük oğlu Sultan Ahmed saraya girdi.⁵¹ I. Dünya Savaşı yapılırken, İran hükümetinin tarafsız kalma isteği istedikleri şekilde gerçekleşmedi.⁵² Bunun temel sebebi, savaşta İran coğrafyasının konumu gereği olarak Türklerin, Rusların ve İngilizlerin askeri çarpışma sahası olmasından kaynaklanmaktadır.⁵³ Gerçekleşen Bolşevik Devrimi neticesinde, Ruslar işgal ettikleri Türk şehirleriyle Kafkasya bölgesinden tamamen geri çekilmişler, sonrasında da söz konusu bölgeleri Osmanlı'lar fethetmiştir ve Tebriz'de bir üs kurabilme gücünü elde etmiştir.

İngiltere ile İran arasında 9 Ağustos 1919 yılında çok gizli bir antlaşma gerçekleştirilmiştir. Söz konusu anlaşmanın gereği olarak İran resmen İngilizlerin bir mandası olmuştur.⁵⁴ Buna karşılık İran Milliyetçileri söz konusu anlaşmaya çok sert şekilde tepki vermiş ve İran Meclisi anlaşmayı onaylamamıştır.⁵⁵ İngilizler savaşmayı göze alamamış ve halkın da baskısından çekinerek İran üzerinde beklenen baskıyı hayata geçirememişlerdir. Anılan süreçte fırsat bulan Sovyetler, yeniden Kuzey İran'ı istila etmiştir. İran, bu dönemin akabinde Rusya ile olan anlaşmalarında istediği sonuçları alamamıştır. 1921 yılına doğru Sovyet Rusya'nın desteği ile ordunun başına geçen Rıza Han akabinde Sovyetlerin desteğini alarak hükümet darbesi yaptı.⁵⁶ 1921 yılında gerçekleşen darbe sonrasında savunma bakanlığı ve başkumandanlık görevleri Rıza Han'a ve başbakan makamı olarak da Ziyaeddin Tabatabai'ye tevdi edilmiştir.⁵⁷

---

⁵⁰ Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, İstanbul 1975, s.108.

⁵¹ Philip Mansel, Sultanların İhtişamı, İstanbul 1998, s.66.

⁵² Kruger, s.164.

⁵³ P. Mansfield, s.108.

⁵⁴ Mansfield, s.108. , Kruger s.165.

⁵⁵ Mansel, s.149.

⁵⁶ Mansel, s.149.

⁵⁷ Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar" Doğu İlleri Dergisi III/4 Ankara 1983, s.11.

İran’da bütün bu sıkıntılı süreçler yaşanırken, Rusya da İran ile olan sorunlarını dostluk anlaşması yaparak geliştirmeye hazırlanıyordu.⁵⁸ Darbeden önce çok fazla bilinmeyen Rıza Han 1925 yılında ülkede kontrolü bütünüyle ele geçirdi. Dünya üzerinde gerçekleşen birçok darbe gibi İran’daki darbenin de batılı güçler tarafından yapıldığı düşünülse de Rıza Han bunun aksine ülke çıkarlarını ön planda tutmuş İran üzerinde Sovyet (Rusya) ve İngiliz etkisini kırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde Türkiye’de de Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde demokratikleşme ve modernleşme gelişmeleri yaşanmaktaydı. Rıza Han da ülkesini Atatürk’ün politikalarına benzer şekilde modernleştirmeye uğraşmıştır ve ülkesini batıya yakınlaştırmıştır.⁵⁹ Rıza Han ülkede bir yandan modernleştirme çabalarında bulunurken diğer yandan ise Farsların İslamiyet öncesi yaşamlarına dönmesi için uğraşmıştır. Özellikle “İranlı” kimliğinin oluşturulmasında bu dönem çok etkili olmuştur. İranlı kimliği ile aslında Pers milliyetçiliğinin temellerini atmıştır. Pers milliyetçiliği politikası da İran’da Pers olmayan her etnik grubu etkilemiştir. Pers milliyetçiliği politikaları neticesinde Rıza Han 1935 yılında ülkenin adını İran olarak değiştirmiştir. Bu yeni dönemde ülkedeki muhalifler büyük bir baskı görmüş ve hapse atılmış, basın-yayın faaliyetleri engellenerek ülke otoriter bir yapı kazanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nda İran’ın, Nazi Almanya’sıyla sıkı bir ilişki içerisinde olması İngiltere ve Sovyet Rusya’nın tepkisini çekmiştir. Bunun sonucunda da Şah Rıza Pehlevi’ye ülkesinin işgal edilmesini engelleyememiştir. Bu süreçten sonra yerini oğlu Muhammed Rıza Pehlevi’ye bırakmak zorunda kalmıştır veya Şah Rıza Pehlevi sürgüne gönderilmiştir.⁶⁰ Oğul Rıza Pehlevi, İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941 yılında başa geçerek Almanya’ya savaş ilan etmiş ve İngiltere’nin yanında yer alarak ülkesini bu şekilde ayakta tutmaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra başlayan “Soğuk Savaş” döneminde İran’ın sömürge ülkesi olma tehlikesi halkta büyük bir tepkiye neden olmuştur. Bu durum özellikle ülkedeki seküler ve milliyetçi grupların hareketlerini güçlendirmiştir. 1953 yılının Ağustos ayında Pehlevi’nin Başbakanlıktan Muhammed Musaddık’ı indirme girişimi sonuçsuz kalmıştır. Bu girişim neticesinde zor duruma düşen Pehlevi ülkesinden kaçmak zorunda kalmıştır. Soğuk Savaş sürecinde yaşanan bu gelişmelerle İran’ın komünist bir rejime kayma tehlikesi Amerika’da

---

⁵⁸ Mansfield, s.108-109.

⁵⁹ O’Neil, Patrick H. & Field, Karl & Share, Don. 2010. Cases in Comparative Politics (third edition). W. W. Norton & Company, s. 377.

⁶⁰ Patrick & Field, Karl & Share, Don., s. 378.

endişeyle karşılanmıştır. ABD komünizm bahanesi ile İran'a müdahale etmiş ve Şah Pehlevi ülkede yeniden başa geçirilmiştir. Ajax Operasyonu (TP-Ajax) ⁶¹ ile Muhammed Musaddık tutuklanarak ülkede bir darbe gerçekleştirilmiştir.⁶²

Muhammed Musaddık demokratik yollarla seçilen ve halkın sevdiği bir başbakan olmuştur. Başbakanlığa gelir gelmez ilk iş olarak ülkeyi millileştirme yolunda adımlar atmıştır. İran'ın Musaddık ile millileşme politikası batılı güçlerin de tepkisini çekmiştir. Bu sebeple Ajax Operasyonu gerçekleştirilerek Musaddık'ın yerine geçen Rıza Pehlevi özellikle Amerika başta olmak üzere İran'ı batılı ülkeler ile siyasi ve ekonomik işbirliği içerisinde tutmuştur. Rıza Pehlevi bu adımları ile Musaddık'ın İran'ı millileştirme politikasını da sonra erdirmiştir.

Rıza Pehlevi İran'da ulemanın gücünden çekiniyordu. 1963 yılına gelindiğinde Rıza Pehlevi İran'da ulemanın etkinliğini sona erdirmek amacıyla "Beyaz Devrim" veya "Ak Devrim" adıyla bir çağdaşlaşma reformu hayata geçirmiştir. Rıza Pehlevi'nin bu politikaları özellikle Kum şehrinde ikamet eden Ayetullah Ruhullah Humeyni'nin liderliğini üstlendiği Şii ulema çevresinde tepki ile karşılanmıştır. Anılan reformlara tepki süreçleri 1963 ve 1964 yılları arasında İran'ın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar ve kalkışmalarla devam etmiştir. Ülkedeki bu ayaklanmalardan rahatsız olan ABD ayaklanmaların bastırılması için Rıza Pehlevi'ye destek vermiştir. ABD'nin destek vermesiyle İran'daki bu kalkışmalar bastırılmıştır. Fakat tüm bu yaşananlar İran'da Ayetullah Humeyni'nin sivrilmesine ve sembol bir isim olarak anılmasına neden olmuştur. Humeyni özellikle Şah karşıtı hareketlerin en etkili ismi olarak ön plana bu süreçte çıkmıştır.⁶³

1977 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki düşüş sebebiyle İran'da ekonomik krizler yaşanmasına neden olmuştur. Ekonomik yapının bozulması İran'daki muhalif hareketlerin daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Şah Rıza Pehlevi yaşanan süreci hafifletmek için ülkedeki İslamcı muhalefetin hareketlerine kısmen de olsa izin verme yolunu seçmiştir. Şah'ın İslamcı muhalefete sağladığı imkânlar aslında kendi sonunu hazırlaması bakımından

---

⁶¹ 1953 yılında gerçekleştirilen ve Ajax Operasyonu ya da TP-AJAX adı verilen örtülü harekâtın arkasında Birleşik Krallık ile ABD yer almıştır. Bu operasyonla İran'ın seçimle başarı elde eden Başbakanı Muhammed Musaddık devrilmiş ve Pehlevi ailesi tekrardan iktidarın sahibi olmuştur.

⁶² Patrick & Field, Karl & Share, Don., s. 378-379.

⁶³ Patrick & Field, Karl & Share, Don., s. 378 -379.

önemlidir. İslamcı muhalefet ise bu yıllarda İran'ın İslam'a dönmesi gerekliliğini ve millileşmeye savunmuştur. Ayetullah Humeyni önderliğindeki grup İran rejiminin İslami kurallara göre yeniden revizyon yapılarak yönetilmesi gerektiğini şiddetle savunmuşlardır. İslami kurallara göre yönetilen rejimin son sözü söyleme hakkını dini lidere veren bir anlayışın olması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁶⁴ Ülkedeki bu tür muhalif hareketlerin kırılma noktası ise 1978'de gerçekleşen Abadan bölgesindeki Rex Sineması içerisindeki 400'e yakın sivilin öldürülmesi olayı oluşmuştur. Artık İran'daki hemen hemen herkes Şah rejiminin değişmesi gerektiğinin düşüncesindeydi. Bütün bu olaylar 1978 Aralık ayında Tahran'a da sıçramıştır. Bunun üzerine 1979 Şubat ayında Ayetullah Humeyni İran'a sürgünden geri dönmüş ve havalimanında milyonlarca İranlı tarafından karşılanmıştır. Bu durum İran'da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁶⁵

Ayetullah Humeyni'nin 1979 yılında ülkeye dönüşü (1 Nisan 1979) "İran İslam Cumhuriyeti Devrimi" olarak kabul edilir. Fakat İran İslam rejimi bir anda şu anki yapısına bürünmemiştir. Rejim yapısını kademe kademe oluşturmuştur. İran, devrimden önce Şah yönetiminde birtakım politikaların zorbalıkla dayatıldığı bir ülke konumuna gelmiştir. Bu durum ayaklanmalar ve kalkışmalarla da yaşanmaz bir hal almıştır. Devrim sonrasında ise İran'da radikalleşme baş göstermiştir. İran'ın radikal bir çizgiye kaymasında ciddi manada rahatsız olan ABD ise Irak'taki diktatör Saddam Hüseyin'e destek vererek 1980'de Irak-İran Savaşı'nın başlamasını sağlamıştır. Her iki tarafın da yenilemediği bu anlamsız savaş yaklaşık olarak 8 yıl (1980-1988) sürmüş ve 1 milyon Iraklı ile İranlının ölümüyle sonuçlanmıştır. Fakat savaşın getirdiği koşullar neticesinde oluşan milliyetçilik anlayışının da etkisiyle İran'daki yapı daha da güçlenmiş ve mollaların sistemdeki etkisini artmıştır. Bunun sonucunda ülkedeki muhalefet etkisizleştirilmiştir.⁶⁶

İran Devrimi'nin ruhani lideri olan Ayetullah Humeyni 1989 yılında vefat etmiş, sonrasında onun yerine Ali Hamaney yeni dini lider olarak geçmiştir. Halen ülkenin dini lideri konumunda olan Ali Hamaney döneminde de İran'ın İslami rejimi yaygınlaşmaya devam etmiştir. Hamaney, Muhammed Ali Recai'den sonra İran'ın üçüncü Cumhurbaşkanı olarak sekiz yıl görev yapmıştır. 1990'larda, Hamaney'den sonra Haşimi Rafsancani ülkede etkin bir

⁶⁴ Yüksel Kamacı (2012), "Çelişkiler Yurdu İran", Uluslararası Politika Akademisi.

⁶⁵ Patrick & Field, Karl & Share, Don., s. 381.

⁶⁶ Patrick & Field, Karl & Share, Don., s. 382.

rol üstlenmeye başlamıştır. Rafsancani ile birlikte, tüm dünyada Şiiilerin hamiliğini yapma fikri benimsenmiş ve devrim Şiiilerin yaşadığı tüm coğrafyalara ithal edilmeye başlanmıştır. Takip eden süreçte, 2005 yılına gelinceye kadar gerçekleşen devrimin etkisi zamanla azalmış reform yanlısı Muhammed Hatemi döneminde de İran'da demokratik ve modernist reform girişimlerinde bulunulmuştur. Buna karşılık söz konusu reform girişimleri, dini liderin müdahalesi ve siyasi oyunları sonucunda akim kalmıştır. Ayrıca, Hatemi'nin ardından kendisi de radikal bir siyasetçi olan Mahmud Ahmedinejad başa geçmiş fakat Hasan Ruhani'nin 2013 yılında başa geçmesi ile birlikte İran'da, tekrardan reform yanlısı bir yol haritası izleneceği konusunda umutlar oluşmaya başlamıştır.⁶⁷ Ruhani 2017 yılında gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden de oyların yüzde 57'sini alarak yeniden zaferle çıkmıştır. İran'ın 12'nci dönem Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanan Ruhani iktidarının ikinci döneminde de İran'da vadettiği reformların devam edeceğinin sözünü vermiştir.⁶⁸

2.2 İran'da Etnikler ve Azınlıklar

İran'ın günümüzde kullandığı resmi dil Farsça dilidir ve İran'da siyaset kurumunun ve devletin Farslardan oluştuğu iddia edilmesine karşın ülkenin nerdeyse yarı nüfusu Fars olmayan etnik gruplardan oluşmaktadır. İran'da en büyük nüfusa sahip etnikler Farmlar ve Türklerdir. Bunun dışında İran etnik yapısı genel olarak Kürt, Beluç, Lor, Arap ve Türkmenler'den oluşmaktadır.⁶⁹

Daha küçük gruplar olarak Teberi, Gilek, Lek, Sistani, Tacikler sayılabilir. İran'da Fars politikalarının etkin olması nedeniyle kimliklerini korumak için siyasi ve toplumsal mücadele veren gruplar Türkler, Kürtler, Araplar ve Beluçlar'dır. Ülkedeki diğer küçük etnik gruplar ise bu durumu kabullenmiş görünmektedir. İran'da Şah döneminden günümüze kadar olan süreçte toplumsal güvenlik tehdidi bahanesiyle etnikler ve azınlıklar üzerine bir sayım

⁶⁷ Ozan Örmeci, İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, Uluslararası Politika Akademisi, 2013, s.40.

⁶⁸ NTV, İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ruhani kazandı, 20.05.2017, https://www.ntv.com.tr/dunya/iranda-cumhurbaskanligi-secimlerini-ruhani-kazandi_R2x6CzCj2UGOF17eMb3fzQ (Erişim Tarihi: 15.01.2018)

⁶⁹ Brenda Shaffer, The formation of Azerbaijani collective identity in Iran Nationalities Papers, 28:3, 449-477 Vol. 28, No. 3, 2000, p.449.

gerçekleştirilmemiştir. Günümüzde ise devletin etnikler konusunda istatistiki araştırmaları kamuoyuna net olarak duyurulmamaktadır. Bu konuda devlet politikası gereği İran etniklerinin dağılımla ilgili olarak herhangi bir resmi açıklama ya da rapor da yayımlanamamaktadır. Elimizde olan şu anki mevcut istatistikler ise çeşitli think tank kuruluşlarının çalışmaları ve akademik araştırmalara dayanmaktadır. Etnik gruplarla ilgili verilebilecek rakamlarla ise tahmini olarak kabul edilebilir.⁷⁰ Azınlık ve etnikler hakkındaki bilgilere ulaşmanın zorluğu da buradan kaynaklanmaktadır.

İran Devleti azınlık olarak ÷lkedeki Yahudiler, Ermeniler gibi Müslüman olmayan toplumlara tanımlanmaktadır. Fars dışında kalan Müslümanlara farklı etnikler olarak bakılmaktadır. ÷lkede farklı etnikler hakkında yapılan istatistiki çalışmalar uzun araştırmalar ve çalışmalar sonucunda ortaya çıkmaktadır.

İran'daki etnik gruplar incelendiğinde Farslardan sonra en yüksek oranda nüfusa sahip ve en önemli etnik gurubunu hiç kuşkusuz Türkler oluşturmaktadır. Türkler İran'da farklı alanlarında dağınık olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Coğrafi olarak İran'ın kuzeybatı bölgesine tekabül eden söz konusu yaşam coğrafyası, siyasi olarak Güney Azerbaycan bölgesi olarak adlandırılmaktadır. Bu coğrafyada yaşayan ve önemli yolların üzerinde bulunan Türkler, tarihi süreç içerisinde birçok imparatorluğa ve medeniyete sahip olan Türk medeniyetlerinin önemli bir unsuru olagelmişlerdir. Ayrıca, Azerbaycan Türkleri, Gazneli, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Harzemşahlar, Atabaylar (Atabekler), İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Safevi, Afşar ve Kaçar devletlerinin kurucuları arasında yer almışlardır. İran'daki nüfusun oranları hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte Türklerin nüfusundan söz edilirken bu sayıya Güney Azerbaycan'da yaşayan Türkler ile Kaşkay'lar, Horasan Türkleri, Halaç Türkleri ve ÷lkenin çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Türkler de dâhil edilmektedir.⁷¹

İran'daki bir diğer önemli etnik grup 'Kürtler'dir. Nüfusları Türkler ile kıyaslandığında oldukça düşüktür fakat siyasi olarak etkin bir mücadele sürdürmektedirler. Kürtlerin İran'da siyasi özellik taşımasındaki önemi ise milliyetçilik duyguları bağlamında sürdürdükleri silahlı mücadeleleridir.

---

⁷⁰ Gün Taş, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler-Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, 31.07. 2013, Akademik Perspektif Enstitüsü, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan> (Erişim Tarihi: 21.06.2017)

⁷¹ Taş, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, 2013.

Yaşamlarını çoğunlukla “Sistan ve Beluçestan” eyaletinde sürdüren ‘Beluç’ların toplam ülke nüfusundaki oranları yaklaşık olarak toplam ülke nüfusunun yüzde 1-2 civarındadır.⁷² Sünni’dirler ve bu anlamda İran siyaseti açısından bakıldığında önemli bir mezhepsel farklılığa sahiptirler. Beluçi dili Afganistan’da ve Pakistan’ın batı kesiminde yoğunlukta yaşayan Peştuların konuştuğu dil olan Peştuca diline benzerlik gösterir ve esasen Peştucanın bir lehçesi olarak düşünülebilir.

İran-İrak arasında yapılan Körfez Savaşı’nın önemli unsurlarından olan “Araplar” İran’ın güneybatı bölgesinde yaşayan İran’ın azınlıktaki topluluğudur. Yoğunluk olarak Ahvaz kentinde ve çevresinde yaşamaktadırlar. İran’daki Arapların nüfusunun yaklaşık 1.5 milyon olduğu düşünülmektedir.⁷³

İran’da yüzde 1’lik bir dilim içerisinde de azınlık yani gayrimüslim olarak tanımlanan Aramiler/Asurlar, Gürcüler, Ermeniler ve Yahudiler bulunur.⁷⁴ Bu grupların dışında Lorlar, Gilekler, Maziler, Talişler ve Tatlar İran’ın diğer etnik gruplarını oluşturmaktadırlar. İran’daki bu etnik gruplar Hint-Avrupa dil ailesinden oldukları için kendilerini İranlı olarak görmektedirler. Bu sebeple İran için siyasi bir sorun teşkil etmemektedirler.

2.2.1 İran’da Konuşulan Diller

İran daha önce de belirtildiği gibi çok kültürlü ve çok dilli bir ülkedir. Etnik grubun fazla olmasının bir sonucu olarak da, İran’da oldukça fazla konuşulan ve farklı diller mevcuttur. Bununla birlikte İran’da neredeyse herkes Farsça konuşmaktadır. Ülkedeki çeşitli etniklerin ve azınlıkların genel olarak konuştuğu Türk dilleri (Özellikle Azerbaycan Türkçesi), Arapça, Kürtçe, Beluçça, Lorca gibi dillerin yanında Farsça tek resmi dildir. Yani ülkede her resmi belge, metin, yazışma ve ders kitapları Farsça olmak zorundadır. Bunun yanı sıra 1979 İran İslam Cumhuriyeti’nin kurulması ile yazılan anayasanın 15. maddesinde

⁷² Iran at a glance, <http://irandataportal.syr.edu/iran-at-a-glance> (Erişim Tarihi:10.09.2017)

⁷³ Nazile Ghanea-Hercock, Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic Of Iran United Nations Office Of The High Commissioner For Human Rights, Sub-Regional Seminar. Cultural Diversity and Development in Central Asia. Bishkek, Ekim 2004, p.2.

⁷⁴ Orhan Bursalı, İran: Çokdilli ama Anadili Farsça, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Ekim 2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran_Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html (Erişim Tarihi: 24.06.2017)

ülkedeki etnikleri ve azınlıkların dillerini öğrenmeleri serbest bırakılmıştır. İran'da birçok etnik grubun dil ve lehçesinin ikinci planda kalması ve anayasanın bu dilleri garanti altına almasına rağmen günümüze kadar adım atılmadığı da bilinmektedir. İranlı yöneticiler Farsçanın birleştirici ve ulusal bütünlük açısından belirleyici bir faktör olduğunu savunmaktadırlar. Ama ülkenin yarısından fazlasını oluşturan etniklerin dilleri ve lehçelerinin korunmasının da bir o kadar önemli olduğu söylenebilir.⁷⁵

2.2.2 İran'da Etniklerin ve Azınlıkların Ana Dil Hakları

İran'da çok kültürlü ve çok etnikli yapı nedeniyle çokça fazla dil ve lehçenin konuşulduğu görülmektedir. Bu diller üç ana gruba ayrılır. Dil gruplarını Türk dil grubu, Fars dil grubu ve Sami dil grubu şeklinde ayırmak mümkündür. Bu diller içerisinde en fazla konuşulmakta olan diller ise Türkçe (Azerbaycan Türkçesi ve Türkmence) Farsça, Arapça, Lek, Lor, Gilek, Mazendaran ve Beluç ile diğer küçük grupların konuştuğu diller şeklindedir. Bu diller içerisinde en çok konuşulan dil ise Türk dili (Azerbaycan Türkçesi) olarak bilinmektedir.

İran, 1925 yılında Rıza Pehlevi'nin yönetimi ele geçirmesi ve ulus devlet inşası sürecindeki politikaları neticesinde Fars dilini ön plana çıkaran bir anlayışla yönetilmeye başlanmıştır. Fars milliyetçiliğinin etkisi ile dil politikaları oluşturulan İran'da bu tarihten sonra özellikle ülke içerisinde farklı etnik gruplar baskıyla karşılaşmıştır. 1979 devrimi ile ülkenin siyasi sisteminde ciddi bir değişim olsa da İran'da Fars olmayan diğer halkların kimlikleri ve dil talepleri konusunda olumlu yönde bir değişiklik olmamıştır. 1979 yılında gerçekleştirilen İslam devriminden sonra yeniden yazılan İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nda etniklerin dilsel taleplerinin karşılanması için anayasanın iki maddesinde (15. ve 19. madde) ana dille ilgili haklar bulunmaktadır. Buna rağmen etniklerin dilsel yolla elde edecekleri haklarından çekinen İran özellikle 15. maddede İran'ın resmi dilinin Farsça olduğunu vurgulanmıştır. Bu madde Fars olmayan etnik grupların ana dillerini yaşatması bakımından çok önemli bir misyonu olsa da hayata geçirildiği bir dönem olmamıştır. Bu durum ülkede farklı etnik ve azınlık grupların kendi dillerini kullanamadıkları için dillerini

---

⁷⁵ Emil Souleimanov, The Evolution of Azerbaijani Identity and the Prospects of Secessionism in Iranian Azerbaijan, The Quarterly Journal of Economics, Oxford Academic, Summer 2010, p.77.

geliştirememesine de neden olmaktadır. Bireylerin siyasi, kültürel ve ekonomik alanda kısıtlamalar şeklinde kendini gösteren yapı azınlıkların ana dillerinin kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalmasına neden olacağı düşünülmektedir. Aslında ülkede birden fazla resmi dilin olmamasını öngören bir düzenleme ya da anlaşma da bulunmamaktadır. Bununla birlikte dünyanın farklı yerlerinde birden fazla resmi dilin konuşulduğu ülkelerin olduğu da bilinmektedir. İsviçre, Belçika ve Kanada birden fazla resmi dilin konuşulduğu ülkeler konumundadır. Özellikle İran Anayasası'nda yer alan 15. maddede Fars olmayan uluslara ana dilde eğitim hakkı verilmiş olması ülkede ana dilde eğitimin yapılabileceğini ve bunun çok olumsuz sonuçlar doğurmayacağını bir göstergesidir. Buna rağmen bu madde İran'da farklı etnik grupların kendi dillerinde kurslar açabilmesi ve dillerini o şekilde öğrenebilmesine imkân sağlamaktadır.⁷⁶

2.3 İran Coğrafyasında Yaşayan Türk Toplulukları

İran'da Türklerin çoğunlukla yaşadığı eyaletler incelendiğinde Horasan, Fars, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Erdebil, Hemedan, Mazenderani, Kuzvin eyaletleri ile Kirman ve Tahran şehirleri öncelikli olarak sıralanabilir. İran'daki Türk topluluklarını sıralayacak olursak:⁷⁷ İran Türkleri (Güney Azerbaycan Türkleri); Azerbaycan Cumhuriyeti dışında İran'da varlığını sürdüren en büyük Türk topluluğudur. Kaşkaylar; İran'da halen varlığını sürdüren Türk topluluğudur. Kaçarlar; İran'ın bir dönemine damgasını vuran ve uzun yıllar İran'ı yöneten Türk boyudur. Halaçlar (Kalaç); İran-Afganistan'da Türk topluluğudur. Bunun dışında İran'daki Türk toplulukları şu şekildedir: Horasan Türkleri, Türkmenler, Kazaklar, Afşarlar, Halaçlar, Karapapaklar, Bayatlar, Şahsevenler, Şahayağı Türkleri, Karadağlılar, Kengerlular, Hamse Türkleri, Huzistan Türkleri, Kirman Türkleri, İsfahan Türkleri, Horasani ve Boçağçiler, Sungur Türkleri, Karayiler, Karaçorlular, Karagözlüler'dir.⁷⁸

---

⁷⁶ Cavid Veliev, Güney Kafkasya. Berikan Yayınevi, 2011, s.12.

⁷⁷ Abdurrahman Deveci, İran Türkmenleri: Türkmensahra, Ortadoğu Analiz, 2009, Cilt I, Sayı 10, s.51-60.

⁷⁸ Kafkasyalı, s.67-96.

2.4 İnan'da Konuşulan Türk Lehçeleri

2.4.1 Orta ve Güney Oğuzca Türkçesi

İnan'da varlığını halen devam ettiren Azeri Türkçesi, ilk kez bilimsel olarak İnan Türkoloji'sinin kurucusu Karl Foy (1903-1904) vasıtasıyla irdelenmiştir. Foy, ciddi manada İnan'da konuşulan Azerbaycan Türkçesinin geleneksel günlük konuşma dili olarak kabul edilen fakat asla yazı diline geçmeyen Tebriz ağzı üzerine odaklanarak bu konuda bir çalışma yapmıştır. Foy'un Rumeli ağızları ile bazı çalışmalar da yapmıştır. Erzurum bölgemizde konuşulmakta olan dilin esasında Azerice olduğunu ortaya koymuştur.

Foy'dan sonra da H. Ritter (1921,1935) ve H. Szapsal (1935) İnan'daki Azeri Türkçesi hakkında gerçekleştirilen araştırmalara ciddi katkı sağlamışlardır. Söz konusu dilin doğu tarafında olan kısımlarda başarıyla belirlendiği anlaşılırken, 1973'de ortaya konan bir çalışmayla da başka bir lehçenin daha varlığı gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu lehçe Hazar Denizi'nin güneydoğu kıyılarında konuşulan Galgah lehçesidir. Güney kısımda gerçekleştirilen çalışmalar daha fazla önem atfedilmiştir. 1968 senesinden itibaren Kaşkay alanı ve bu alanın kuzey tarafında bulunan Paradonba benzeri köyler detaylı Şekilde incelenmiştir. Bu araştırmalar neticesinde Batı İnan'da bulunan Oğuz lehçelerinin dağılımları bambaşka bir hal almıştır. Kaşkay Türkçesi ve bununla alakalı olan ağızlardan, Güney Oğuzca Şeklinde bahsedilmektedir.⁷⁹

2.4.2 Horosan Türkçesi

Her geçen gün önemi artan Horosan Türkçesi yoğunluk olarak İnan'ın kuzeydoğu bölgesinde konuşulmaktadır. Birçok Türkolog bu dili Oğuz lehçesi olarak kabul etmektedir. Bu dil daha çok Trkmenceye yakın bir dildir. Türkmenistan'da Horosan Türkçesini yaklaşık bir buçuk milyon insanın konuştuğu tahmin edilmektedir. İnan'da Horosan Türkçesine en büyük katkıyı Cevat Heyet yapmıştır. Heyet, "Türk Dilleri ve Lehçeleri Tarihi" adlı kitabında

---

⁷⁹ Cevat Heyet, Sungur Türkleri, Türkler,(Editörler: H.C. Güzel, K. iek, S. Koca), C. 20, Ankara, 2002. s. 675-678.

Horasan Türkçesini inceleyerek tanıtımı yapmış ve bu dilin özelliklerini göstermeye çalışmıştır. Horasan Türkçesi alanında ilk çalışma Prof. Dr. G. Doerfer tarafından 1968 yılında yapılmıştır. Doerfer, 1968 ve 1972 yıllarında gerçekleştirdiği iki araştırma gezisinden elde ettiği malzemelerden “Horasan Türkçesi” adlı makalesini yazarak dilin özelliklerini aktarmıştır.⁸⁰

Kuzey Horasan olarak adlandırılan ve 37. enlemin kuzey tarafında kalan bölgede konuşulan Horasan Türkçesi ya da Doğu Oğuzca lehçeleri, Farsça ve Kürtçe gibi dillerle karışmıştır. Dolayısı ile bu lehçeleri Türkmençe ile karıştırmamak gerekir. Türkmen lehçeleri, yalnızca Hazar Denizi'nin doğusundan ortalama 57. boylama kadar olan alanda konuşulmaktadır. Çok fazla incelenmemiş olmasına karşın, bu lehçelerin günümüz Türkmenistan'ında konuşulan ağızların, bilhassa da Yomut, Teke ve Göklen ağızlarının uzantılarının olduğu düşünülmektedir.⁸¹

2.4.3 Halaç Türkçesi

Bahsi geçen tüm bu ağızların Türk dilleri ailesinden Oğuz koluna ait olmasının yanında, Orta İran'dan konuşulduğu bilinen Halaç Türkçesi, Oğuzcadan biraz daha farklıdır. Halaç Türkçesi, Kum ve Arak'ın arasında, başkentin de 100 mil güney tarafında, 3000 km²'lik bir bölgede konuşulduğu bilinmektedir. 1968 ile 1973 seneleri içerisinde bu alana yapılan 4 farklı araştırma gezisi gerçekleştirilmiştir. Gezi sırasında oluşturulan dil kayıtlarında yedi adet lehçenin var olduğu görülmüştür. Batı tarafının lehçesi o denli farklıdır ki, güney tarafında Halaç Türkçesi konuşanları Batı tarafının dilini kendinden dahi görmemektedirler. Halaç dilinin incelenmesini takiben 36 adet makale ve 5 adet kitap yayınlanmıştır.⁸²

---

⁸⁰ Sultan Tulu, Horasan Türkçesi ile İlgili Folklor Çalışmaları, 1994, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s.48.50.

⁸¹ Gerhard Doerfer, İran'da Türk Dilleri, TDAY Belleten 1969, s. 1–11, Ankara, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1–11.

⁸² Doerfer, s. 1–11.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İRAN TÜRKLERİNİN EĞİTİMDE ANA DİL TALEPLERİ

3.1 İran İslam Cumhuriyeti'nin Dil Politikalarına Genel Bakış

Kaçar Türklerinin hâkim olduğu dönemde (1780-1924) ülkeye Memalik-e Mahruse (Korunmuş Memleketler) ismi verilmekteydi ve idaresi küçük ölçekli devletlerin konfederasyonu şeklinde yapılmaktaydı. Memalik-e Mahruse; Azerbaycan, Fars, Horasan ve İsfahan Eyaletleri şeklinde dört eyaletten oluşmaktaydı. Meşrutiyet devriminden (1906-1911) hemen sonra Meşrutiyet Anayasasında etnik değişkenlikler düşünülerek ülkenin eyalet ve vilayet encümenleri şeklinde yönetilmesi düşünülmüştü. Meclis tarafından, bu dönem içerisinde bütün bölgelere telgraf çekilerek “İran memleketlerinden yalnız Azerbaycan, Horasan, Kirman, Fars ve Belucistan eyalet statüsüne sahiptir, bunun dışında kalan diğer yerleşimler ise vilayet ismi ile tanımlanmaktadır. Yönetiminde vali olan şehirlerde vilayet encümeni kurulacaktır.” ifadesiyle bildirilmiştir. Bu durum esasen bu eyaletlerde eğitim hakları ve konuştukları diller gibi belli başlı etnisiteyi öne çıkaran özelliklerde daha serbest olduklarını göstermektedir.⁸³ Yine bu dönem içerisinde anayasada etnisite ve ana dillerde olan farklılıklar göz önüne alınarak resmi bir dil veya devletin dili kavramları yer almamaktaydı ve dilin özgürlüğü korunmaktaydı.⁸⁴

Rıza Han'ın hükümeti kurmasıyla beraber, ülkede ciddi bir değişiklik olmuş “ulus-devlet” politikası altında merkeziyetçi bir yapı oluşturulmuştur ve ulusal birliği gerçekleştirmek amacıyla diğer etniklerin bastırılması politikası uygulanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte eyalet yapısı da neredeyse kaldırılmakla eş güdümlü bir hal almıştır. Fars kimliği ülkede üstün kimlik durumunu kazanmıştır. Fars dili dışında bütün dillere yasak konmuştur. Fars dili devletin resmi dili olarak ilan etmiş olup Fars medeniyetinin egemen olması sağlanmıştır ve İran yalnızca Farslıların yaşayabileceği bir ülkeymiş gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla modern İran, Fars dili ve kimliği üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Söz konusu siyasi yaklaşım, İran İslam Devrimi'ne kadar da bu şekilde süregelmiştir.

⁸³ Muhamet Rıza Hubrouyepak, *Negdi ber fedaralizm*, Tahran, 1998, Neşri Şiraze, s.194.

⁸⁴ Hubrouyepak, s.196.

1979 yılında büyük etniklerin desteği ve talepleri ile Humeyni, Pehlevi rejimine karşı meydan okumuştur. Türklerin çoğunlukta yaşadığı Tebriz’de Humeyni’ye destek gösterileri ve rejimin çöküşünü hızlandıran büyük protestolar yaşanmıştır. Türklerin o dönem dini önderi olarak gördükleri Ayetullah Muhammed Kazım Şeriatmedari devrime en büyük destek veren isimdir. 1979 yılında gerçekleştirilen İran İslam Devrimi ülkedeki etnik gruplara yeni bir umut ışığı olmuştur. İran İslam devriminin doğması, gelişmesi ve başarısında etnik grupların özellikle İran Türklerinin önemli rolleri bulunmaktadır.⁸⁵ Buna karşılık büyük umutlarla devrime katılmış olan etnik gruplar İran İslam Cumhuriyeti’nden istediklerini tam olarak alamamışlardır.

1979 devriminin ekseriyetle despotizme ve emperyalizme karşı ortaya çıkmış olmasına rağmen içerisinde milli meseleleri barındırmaktaydı. Devrim ile beraber Türklerin, Arapların, Beluçların ve diğer etnik kökenli bireylerin milli kimlik hareketleri canlanmaya başladı. Meşrutiyet Anayasası’nda yer alan eyaletlerin ve vilayet encümenliği yapılanmalarının tekrardan uygulanması talep edildi. Şeriyetmedari, Liberasyon gazetesine verdiği mülakatta özerkliğin Azerbaycanlıların hakkı olduğunu söylemiştir ve eyaleti encümenlerin kurulmasını istediğini belirtmiştir.⁸⁶ Devrimin gerçekleşmesiyle birlikte Humeyni İran Özgürlük Hareketi Başkanı Mehdi Bazergan’ı geçici süreyle başbakanlığa atadı.⁸⁷

Buna karşın devrimin lideri olan Ayetullah Humeyni İslam dininde milliyetçiliğe yer olmadığını, bunun Allah’ın ve Kuran’ın emirlerine zıt olduğunu dile getirmekteydi. Ayrıca İran’ın özel yapısını da kabul ederek: “Çok defa izah ettim, İslam’da soyların, dillerin, kavimlerin ve bölgelerin önemi yoktur. Türk, Türkmen, Fars, Beluç, Lor vs. ayrımı olamaz, İslam herkesin ve İslam Cumhuriyeti tüm gurupların haklarını, İslami adalet anlayışına uygun olarak dağıtacaktır”.⁸⁸ Bununla birlikte de söz konusu etnik grupların iki dilli olduğunu da

---

⁸⁵ Shahrzad Mojab, Amir Hassanpour, “The Politics of Nationality and Ethnic Diversity” in Saeed Rahnema and Sorab Behdad, eds, Iran after the Revolution: Crises of an Islamic State, London: I.B. Tauris and Co. Ltd, 1996, p.229–250.

⁸⁶ Ali Mürşidzade, Roşan Fikrani, Azeri ve Hoviyete Milli ve Kavmi, Tahran, 2001, Neşri merkez, s.251.

⁸⁷ Bazırganın kurduğu geçici hükümet sadece 9 ay sürebilmiştir. Bazırgan’ın istifası liberallerin mağlubiyeti sayılırdı. Bazırgan’ın döneminde “İnkılap Şurası” bütün görevleri eline geçirmişti ve devletin bağımsızlığı bulunmamaktaydı.

⁸⁸ Hamid Ahmedi, Govmiyet ve Govmgerayi Der İran Ez Efsane Ta Vagiyet, Tahran, 1999, Neşri ney, s.101.

belirtmekteydi: "İran'daki kavimler Lor, Türk, Beluç ve başkaları iki dil konuşan Müslümanlardır".⁸⁹ Bu düşünceler anayasada da söz hakkı bulmuştur: "İranlılar hangi kavim ve kabileden olursa olsun eşit haklara sahiptir, renk, soy ve dil ayrımcılığına yol açmayacaktır"(19. Madde).⁹⁰ "İranlıların resmi dili Farsçadır. Ders kitapları ve resmi yazışmalar bu dilde yazılmalıdır. Ancak medya ve okullarda Fars dilinin yanı sıra diğer dillerin de kullanılması serbesttir" (15.Madde).⁹¹ İslami Cumhuriyet Partisi ülkenin en güçlü dini-siyasi partisidir. Ruhaniler tarafından yönetilen bu partinin verdiği beyanatta "Her kavmin dili, edebiyatı, kültürü ve gelenekleri serbest ve saygıya layıktır ve bireyler kendi milli dillerini, edebiyatlarını ve kültürlerini kullanmakta serbesttirler. Etnisiteye dayanan milli ayrımcılık haramdır ve Kuran da bu ayrımcılığa İslami birliği zarar verdiği için şiddetle karşıdır. Bütün kavimler ve milletler ümmet-i İslam çatısı altında birleşmelidirler. Milli duygular onları bölemez"⁹² hatta bazı gruplar Fars Körfezi adının İslam Körfezi olarak değiştirilmesinden yanaydılar. Ayrıcalığın kınanması, kültür ve etnik farklılıkların anayasada vurgulanmasına rağmen etniklerin milli kimlik, kültür ve dillerini geliştirmeye imkân tanınmamıştır; ayrıca yine Fars dili, kültürü eğitim sisteminde ve başka alanlarda egemenliğini korumuştur.

3.2 BM ve Uluslararası Kuruluşların Ana Dilde Eğitim Haklarına Genel Bakış

Birleşmiş Milletler azınlıkların dil haklarına ilişkin düzenlemeleri 1990'lı senelere kadar genel ve negatif insan hakları şeklinde kabul etmiştir. Örnek olarak, 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin⁹³ kabul edilen 27. maddesi azınlıkların kendi dillerini kullanma hakkından bahsetmekte fakat ana dilde eğitimlerine ilişkin herhangi bir atıfta bulunulmadığı görülmektedir. Yani uzunca bir süre Birleşmiş Millet azınlıkların dilleri konusunda bir hassasiyet göstermiş lakin ana dilde eğitim meselesini üzerinde durmamıştır.

Ancak 1992 tarihli Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına Dair BM Genel Kurulu Bildirisi, 27. maddesinde daha öteye geçerek devletlerde

---

⁸⁹ Mütalati Milli, Huviyeti Milli özel (1379) s.71.

⁹⁰ Cahangir Mensur, Ganuni Esasiye Cumhuri İslami İran ,Tahran, 1999, Neşri Dovran , s. 35.

⁹¹ Cahangir Mensur, s.32.

⁹² Ali Murşidizade s.269,270.

⁹³ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf> , Erişim Tarihi: 01.10.2017

azınlıklara mensup olan bireylerin ana dillerinde eğitim almaları veya ana dillerini öğrenmeleri için uygun önlemleri almaları gibi öneriler talep etmektedirler. Fakat burada alınacak olan tedbirler “mümkün olduğu ölçüde” gerçekleşecektir (m.4/3).⁹⁴ BM’den ana dil konusunda bu denli önemli maddelerin geçmesi sevindirici bir gelişme olarak görülebilir ama bu bildiriler birer BM Genel Kurulu’nun kararı olup hukuksal açıdan bağlayıcı değildir.

Bununla birlikte, 1960 tarihli Eğitimde Ayrımcılığa Karşı Sözleşme’nin 5. maddesi, ulusal azınlık bireyelerine kendi okullarını kurma, eğitim ve eğitim yönetimi faaliyetlerini gerçekleştirme ve devletlerin eğitim politikası doğrultusunda, kendi dillerini kullanabilme veya öğretme haklarını tanımıştır.⁹⁵ Buna karşılık söz konusu hak, ulusal azınlıklara çoğunluğun dilini de öğrenme ve ulusal egemenliğe aykırılık teşkil etmemek şartlarına bağlı kalınarak kullanılabilir.

Yukarda zikredilen düzenlemeler ışığında, BM anlayışı çerçevesinde kişilerin dil hakları tanınmıştır. Buna mukabil, ana dilde eğitim hakkına doğrudan vurgu yapan düzenlemeler azdır ve hâlihazırdaki düzenlemeler devletlere ana dilde eğitim konusunda kat’i zorunluluk getirmemektedir.

3.3 İran Türklerinin Ana Dil ve Edebiyat Çalışmalarının Tarihsel Seyri

3.3.1 Settar Han ve Muhammed Hıyabani Dönemi

Tarihte Türklerin Orta Asya topraklarından, Anadolu’ya geçiş sürecinde uzun dönemler boyunca hayat sürmüş olduğu yerlerin başında ki hiç kuşkusuz İran coğrafyası gelmektedir. İran coğrafyası M.Ö. 4200’lerde Türklerin vasıtasıyla inşa edilmiş ve aynı zamanda da “Kuti” Devleti’nin yer aldığı bir bölgedir. Türklerin bu bölgelerden geldiğine dair ciddi teoriler her geçen gün daha çok artış göstermektedir.⁹⁶ Fars-Med-Sasani hâkimiyeti de ortalama olarak 500 yıl kadar devam etmiştir. Söz konusu tarihsel olaylardan mihenk almak

---

⁹⁴ Süleyman S. Terzioğlu, Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı, Alp Yayınevi, Ankara, 2007., s.118.

⁹⁵ Tacar Pulat, Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996., s.42.

⁹⁶ Feridun Celilov, Azer Halkı, Bakü, 2000, s.34.

gerekirse de İran'ın Türkiye'den çok daha eski bir Türk yerleşim yeri olduğunu söylemek mümkündür.

İran yaklaşık bin yıl süre ile Türkler tarafından yönetilmiştir. Şu anda ülkenin nüfusunun neredeyse yarısı Türk'tür. Bununla birlikte İran'da yaşayan Türklerin siyasi yelpazesi fazlasıyla ilginç bir yapıdadır. İran'da yaşamış olan Kaçarlara ait çalışmalar gerçekleştiren Mehmet Emin Resulzade'ye göre; Rusya'da Türklerin mahkûm, Türkiye'de ise hâkim olduğu bilinen bir gerçektir fakat İran'da Türkler hâkim olamayacakları gibi mahkûm da olmayacaklarını belirtmiştir. Türkler, Farislerle hukuksal olarak eşit vatandaş statüsündedir ve hemen hemen aynı hak ve imkânları paylaştıklarını belirtmektedir. Resulzade'ye göre İran'da tahta çıkan kişilerin Türk kökenli olmasının Türklere özel bir ayrıcalık getirmediği fakat Farislerin baskısına da maruz kalmadıkları aşikârdır.⁹⁷ Ancak, Kaçarların Devlet hâkimiyeti sonlanınca ve Pehlevilerin devlet yönetiminde egemen olmasıyla İran Türkleri, ikinci derece vatandaş seviyesine düşmüştür.

İran'da yaşayan Türklerin zaman zaman çeşitli milli hareketlenmeler ortaya koyduğu gözlenmiştir. Rusya bünyesinde gerçekleşen 1905 Bolşevik İhtilalinden hemen sonra Azerbaycan'da özgür ve millî bir hükümet kurma düşünceleri güçlenmeye başlamıştır ve anılan düşüncelerin meydana getirmiş olduğu hareketlerin Meşrutiyet'in ilanı ile neticelendiği düşünülür. Meşrutiyet süreci incelendiğinde, İran'da Meşrutiyet inkılabının gerçekleşmesinde Azerbaycanlı yazar, şair ve hürriyetçilerin çok büyük rolü vardır.⁹⁸ İlgili süreçte, Settar Han liderliğinde Tebriz merkezli olarak başlayan özgürlük hareketi başarılı bir grafik çizmiş, 1907 yılından itibaren de Rus-İngiliz arasında yapılan gizli anlaşmalarla sıkıntı yaşanmaya başlamıştır. Etnik unsurlara uygulanan asimilasyon politikaları Rıza Han döneminde hız kazanmış ve netice olarak millî hareketlerin şekillenmesine neden olmuştur. 1920 yılında Azadistan isminde bir devlet Muhammed Hıyabani liderliğinde kurulmuş fakat bu devlet yapılanması bir isyan olarak addedilerek aynı yılın sonunda ortadan kaldırılmıştır.

---

⁹⁷ Mehmed Emin Resulzade, İran Türkleri, (Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan M. Yıldırım, Selahattin Çağın), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.1993: 17.

⁹⁸ Cevad Heyet, 20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı, Varlık, Sayı 7-8, Tahran, 1985; 20.

3.3.2 Azerbaycan Milli Hükümeti'nden 1979'a Kadar Olan Dönem

İran'da Türk dili ve edebiyatı alanında siyasi olarak en önemli gelişmenin yaşandığı dönemlerden birisi 2. Dünya Savaşı yıllarında 1945-1946 arasında Seyid Cafer Pişeveri önderliğindeki Azerbaycan Milli Hükümeti kurulmasıyla yaşanmıştır. Bu dönemde bilhassa eğitim ve kültürel alanlarda ciddi atılımlar gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan Türkçesi resmî dil olarak ilan edilmiş ve bu dil gerek okullarda gerekse devlet kurumlarında kullanılmaya başlanmıştır. İlkokul öğrencilerinin kullanımına, Ana Dili olarak adlandırılan adlı altı ciltlik bir ders kitabı dahi yayınlanmıştır. Bu gelişmeleri Tebriz Üniversitesi'nin kurulması ve derslerde Türkçe eğitim verilmeye başlanması, Tebriz radyosu kurulması, kütüphane, müze, harp okulu ve musiki okulunu açılması izlemiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin resmi yayın organı olan Azerbaycan Gazetesi'nde toplumu ilgilendiren bütün konularda makaleler yazılmış ve Türkçe kitap, dergi ve gazeteler yayımlanmaya başlamıştır. Kısa sürede ilkokul sayısı 325 ve orta öğretim sayısı 82'ye ulaşmıştır. Bu dönem İran Türklerinin ana dillerini en serbest ve rahat şekilde kullandıkları dönemlerden biri olmuştur.⁹⁹

1941 ve 1946 yıllarında İran Devleti'nin yabancı güçler tarafından işgal edilmesi ile merkezi hükümet zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Azerbaycan'ın sosyal ve siyasal mücadelesinin odak noktası haline gelmesine sebep olmuştur. Bu yıllar Azerbaycan Türk Edebiyatı'nın yeni yeni oluşmaya başladığı dönem olarak bilinmektedir. Türkler üzerindeki baskı nedeniyle uzun yıllar Farsça olarak eserler yazmak zorunda kalan Tebrizli Habip Sahir bütün olumsuz şartlara rağmen bu döneme Türkçe şiirleri ile destek vermiştir. Habip Sahir bu dönemde oldukça fazla Türkçe eserin ortaya çıkmasını ve Güney Azerbaycan'da Türklük bilincinin şaha kalkmasını sağlayan şair olarak bilinir. İran'da Türk edebiyatı ve Türkçe alanındaki bu önemli süreç 1946 yılında Azerbaycan Özerk Hükümetinin yıkılması ile son bulmuştur. Kanlı bir müdahale ile son bulan Azerbaycan Özerk Hükümeti döneminden sonra Tahran yayınladığı bir bildiri ile Türkçeyi yasaklamıştır. Türkçe yazılan bütün eserler içeriklerine bakılmadan toplatılıp imha edilmiştir. Türkçe eğitim hatta Türkçe konuşmak bile yasaklanmıştır. Birçok Türk şair, yazar, gazeteci ve aydın ya zindana atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir. İran'da Türklük davasını az da olsa kaçak şekilde devam ettiren yazar ve şairler kalmıştır.¹⁰⁰

---

⁹⁹ Kafkasyalı, s.106.

¹⁰⁰ Kafkasyalı, s.107.

1960 senelerinde Şah rejimi azınlıkların kendi dillerinde tarih, edebiyat ve folklor gibi alanlarında eserler çıkarmasına izin vermemekteydi. Bu tarihlerde Azerbaycan Türk folkloruyla ilgili kitaplar yazılmış ve çeşitli makaleler kaleme alınmıştır. Tebriz, Erdebil ve Urmiye gibi Türk nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde haftalık dergiler ve bir adet gazete çıkarılmıştır. Rejimin kontrolünde ve Türkler üzerinde bir baskı ile gerçekleştirilen bu yayımların sayısı 1970'li yıllara doğru düşmüştür. Şah rejimi Türklerdeki milli bilincin yükselmesinde edebiyatın rolünün farkında olduğu için Türkçe edebi eserlerin yayımlanmasına müsaade etmemekteydi. Bu sebeple Azerbaycan Türk Edebiyatı bu dönemlerde çok az sayıda eser vermiştir.¹⁰¹

1979 yılında gerçekleştirilen İran İslam Cumhuriyeti Devrimi'nin olduğu yıla kadar "Şahlık" dönemindeki Pers milliyetçiliğinin de etkisiyle İran'da çok fazla Türkçe eser yazılmasına imkân tanımamıştır. Prof. Dr. Gerhard Doerfer, bu konuda özellikle 1945 tarihinden 1969'a kadar Azerbaycan Türkçesi ile ilgili yalnızca 20 adet dilbilgisi çalışmasının yapılmış olduğunu söylemektedir. Bunlar içerisinde en önemli eser olarak M. A. Ferzane'ye ait olan ve Azerbaycan Türkçesinin dil yapısının kurallarını içeren "Mebani-yi Destur-i Zeban-i Azerbaycan" adlı eseri göstermektedir.¹⁰² Pehlevi döneminde uygulanan Pers milliyetçiliği politikaları ülkede diğer etnik grupların da kendi dillerinde çalışmalar yayınlayıp, eserler ortaya koymasına imkân tanımıyordu. Bu bakımdan Heyder Baba'ya Selam adlı eser o dönemin en büyük edebi eserlerinden bir tanesi kabul edilir. Eserin yazarı olan Muhammed Hüseyin Şehriyar (Gerçek adı Mehemed Hüseyin Behcet Tebrizî'dir) İran'da Azerbaycan Türkçesinde yazmak yasak olduğu için Şehriyar uzun yıllar Farsça şiir yazmış ve eserlerinde klasik İran tarzını seçerek ülkenin önemli bir gazel sanatçısı olmuştur. Fakat annesinin tavsiyesi üzerine 1953 yılında kendi dilinde şiirler yazmaya karar vermiştir. İlk eseri olan ve onu dünya çapında üne kavuşturan Heyder Baba'ya Selam'da tahmin edemeyeceği şekilde önemli başarılar arasına girmiştir. Bu eser Şehriyar'a sadece ülkesinde değil diğer Türk devletlerinde de önemli bir unvan kazandırmıştır. Heyder Baba'ya Selam manzumesi halk arasında çok sevilmiştir. Eser Türklerin kısa zamanda ezberleyerek okudukları şiirler arasındaki yerini almıştır. Özellikle İran'daki Türk edebiyatı için önemli bir başlangıç olmuş Azerbaycan Türkçesi şiirine yeni bir soluk kazandırmıştır. İran'daki Türkler

---

¹⁰¹ Nesib Nesibzade, İran'da Azerbaycan Meselesi, Bakü: Ay-Ulduz Yay. 1997, s.93-94.

¹⁰² G. Doerfer, s.2.

ile Azerbaycan arasında bir köprü görevi görerek iki ülkedeki Türklerin bağlarının güçlenmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Heyder Baba'ya Selam İran'da Türk edebiyatının bir dönüm noktası sayılır ve Türkler arasında önemli bir yere sahiptir.¹⁰³

Yıllarca Türkçe dilinde eserlerin yasak olması nedeniyle ana dillerinde eserler çıkarmayan Türkler, İran'da Türkçe konusunda az da olsa serbestlik kazanan dönemle birlikte Türkçe kitaplar yazmaya başlamışlardır. Pehleviler döneminde yayımlanan eserlerin büyük kısmı halk edebiyatı ve şiir alanında olmuştur. A. Müçtehidî, 1943 yılında yayımlanan eserinde 2500 Türkçe atasözü ve deyim ortaya koymuştur. 1953'te Ali Tebrizli, *Dâstân-i Aslî ve Kerem* kitabının yayımlanmasından sonra Şah İsmail isimli tarihi romanı yazmıştır. 1960 yılının akabindeki dönemlerde Tebrizli, Şehname'yi Türkmen Türkçesi ile kaleme almış ve Muhtar Nâme, İskender Nâme ve Rüstem Nâme gibi Türkçe eserler de kaleme almıştır. 1962 ve 1964 yıllarında H. M. Savalan, iki ciltten oluşan Türkçe Şarkılar isimli halk türkülerinin olduğu kitabı yayımlanmıştır. M. A. Ferzane, 1963'te Bayatılar ile 1964'te Türkçenin gramer dilbilgisi kurallarını incelediği kitabı olan "*Mebâni-ye Destûr-e Zebân-e Azerbaycanî*" adlı eserleri yazmıştır. Bu dönemlerden sonra özellikle Azerbaycan folkloru ve masalları alanında da eserler yazılmıştır. Bu eserlerin yazılması İran'daki Türklerin kendi kültürleri ve edebiyatları hakkında bilinçlenmesine ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımında oldukça önemlidir. Peymayî ve Firuz Heyet'in 1967 yılında Türkiye Türkçesi ve Türkçe-Farsça sözlükleri yayımlanmıştır. Öte yandan bu eserlerle birlikte Türkçe dilbilgisi alanından da eserler yazılmıştır. 1964 yılında S. Cavid'in yazmış olduğu *Hodamuz-i Zeban-i Azerbaycanî ve Farsî* (Azerbaycan ve Fars Dillerini Kendi Kendine Öğrenme Kılavuzu) adlı kitabı buna örnek verilebilir. Bu eser özellikle Farslaştırma politikası altında ana dillerini öğrenme ve devam ettirme konusunda zorluklar yaşayan Türklerin ana dillerini ve Farsçayı kendi kendine öğrenme metotlarını içermesi bakımında önemlidir. Eser günlük konuşmalar üzerine yoğunlaşmaktadır.¹⁰⁴

Mahmut Afşar, Arâni, Cevat Şeyhulislami gibi Fars milliyetçisi yazarlar eserlerinde Türkler için Türkçenin unutturulması gerek bir unsur olduğunu ve Farslaştırma politikasının uygulanması gerektiğini şiddetle savunmuşlardır. Türkleri kalabalık nüfusları ile İran için

---

¹⁰³ Cevat Heyet, Şehriyar, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir, 1989,s.29-30.

¹⁰⁴ Heyet, s.270.

ayrılıkçı düşünceler taşıyabilecek potansiyel bir millet olarak görmüşlerdir.¹⁰⁵ İran'da çeşitli konulardaki tartışmalarda etniklerin potansiyeli her zaman için hesaba katılmıştır. Bu konuda en çarpıcı örneklerden birisi de Rıza Şah döneminde Ankara'da İran Büyükelçiliği görevini sürdüren Muhammed Ali Furugi'nin Dışişleri Bakanlığına ve Şah'ın kendisine gönderdiği mektuptur. Fûruya aynı zamanda Rıza Şah'ın ders hocası ve İran'daki Pankartsızım kurucularından birisidir. Furugi mektubunda özetle İran'da alfabenin Latin alfabesi ile değişmemesi gerektiğini aktarmıştır. İran'da Türklerin değişen alfabeyle Türkiye'deki Türkler ile daha rahat ilişki kuracağını ve söz konusu durumun İran açısından önemli derecede tehlikeli olacağını belirtmiştir. Türkleri büyük nüfusu ile en tehlikeli azınlık olarak tanımlamıştır.¹⁰⁶

3.3.3 İran İslam Cumhuriyeti ve Sonrası Dönem

Pehlevi baskısının yayın yapma engeli neticesinden uzun süre boş kalan bu alanda 1979 ve 1980 yılları arasında yüzlerce kitap yayımlanmıştır. İslam Devrimi'nden sonra bazı dergiler de yayımlanmaya başlamıştır. Bu dergilerin en önemlilerinden birisi de Cevat Heyet'in büyük uğraşları sonucunda çıkarılan Varlık dergisidir. Yine bu dönemde yayın hayatı çok kısa süren Türkçe ve Farsça dergi ile gazeteler de çıkarılmıştır. Fakat bu yayımların çoğu maddi sıkıntılar ve rejimin çeşitli sebeplerle kapatması sonucunda ömürleri kısa sürmüştür. O dönemden günümüze kadar yayını tek sürdüren Varlık dergisi olmuştur.¹⁰⁷

İslam Devrimi'ne kadar Türkçenin kullanımının yasak olması nedeniyle Türkler içerisinde Türkçe okuma yazma bilen sayısı çok azdı. Bu durumun çözümü için Türkçe dergi ve gazetenin yanı sıra Türkçe öğretilmesi amacıyla çeşitli şehirlerde dilbilgisi kursları açılmıştır. Tebriz, Tahran ve Kum kentlerindeki üniversitelerde Cevad Heyet ve Hamid Nutki Türk Dili ve Edebiyatı ile dilbilgisi alanında açmış oldukları kurslarla eğitim vermişlerdir. Bu isimlerin Türkçenin yeniden önem kazanması, İran'da Türk dili konusunda milli şuurun

---

¹⁰⁵ Afşar, s.441-467.

¹⁰⁶ Heyet, s.16.

¹⁰⁷ Dr. Bilgehan A. Gökdağ, M. Rıza Heyet, İran Türklerinde Kimlik Meselesi, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.30:51-84, 2004, s.59

oluşması ve açtıkları Türkçe kurslar ile de ana dilin unutulmaması konusunda çok büyük emekleri olmuştur.¹⁰⁸

1980'lerde Türk kökenli aydınlar tarafından kullanılmakta olan Arap alfabesi yeniden düzenlenerek Türkçeye uygun hale getirilmesi için bazı ciddi adımlar atılmıştır. Bu hususta Hamit Nutki önemli çalışmalar yapmıştır. Nutki İran'daki diğer Türk düşünürlerin de görüşlerini göz önünde bulundurarak Türkçenin rahatça kullanılması için Arap alfabesi üzerinde çeşitli düzenleme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Söz konusu çalışmalarda, Türkçedeki ö, ı, ü vb. sesler için belirli harfler ve işaretler tasarlamış ve oluşan yeni yazım kurallarını *Varlık* dergisindeki yazılarında kullanmıştır. Hamit Nutki, söz konusu çalışmalarını *İmla Kılavuzu veya Yazı Kâideleri* adıyla kitaplaştırmıştır. Dr. Cevat Heyet, İran'da yayım yapan dergi ve gazete yazarları ile sivil toplum kuruluşları temsilcileri Türkçenin gözden geçirilmesinin hissedildiği dönemlerde gerçekleştirdikleri çeşitli seminerlerle bu konuya katkıda bulunmuşlardır.¹⁰⁹

1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonraki süreçte Türkçe ve Türkoloji üzerine çalışmalar genelde kısır kalmıştır. İran bu tür çalışmaların dahi kendi kontrolünde olmasını istemektedir. 1979'dan günümüze kadar olan süreçte bu alandaki tek seminer 1987 yılında gerçekleştirilmiştir. 1987 yılında İran devleti tarafından "Azerbaycan Türkçesi ve Edebî Dil Üzerine Araştırmalar" Türkoloji semineri Tebriz Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiştir. İran Kültür Bakanlığı'nın desteği ile bir gün süren bu seminerde Türkçe konusunda önemli mesajlar verilmiştir. Tebriz Üniversitesi rektörü, İran'da Türkçe Araştırma Merkezinin açılacağını söylemiştir. Üniversitelerde Türkçe bölümlerin açılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur ve bu hususta Radyo ve Televizyon Dairesi tarafından Yüksek Kültürel Devrim Konseyi'ne öneri mektubu iletilildiğini belirtmiştir. Bu seminerde önemli tebliğler de sunulmuştur. Dr. Yesrebi İslam tarafından ırklar, soylar ve diller hakkında, Dr. Cevad Heyet Azerbaycan Türkçesinin Tarihi konusunda ve Dr. Hamit Nutki Genel Azerbaycan Türkçesi ile Yazı Dili Türkçe başlıklarında bildiriler sunmuşlardır.¹¹⁰

Devrimden hemen sonra, art arda pek çok Türkçe kitap ve derginin hayata geçirilmesi ve devlet eliyle bir Türkoloji seminerinin gerçekleştirilmesi İran'da Fars

---

¹⁰⁸ Gökdağ, Heyet, s.59

¹⁰⁹ Türk Dili Yazı kuralları 2001.

¹¹⁰ Varlık Edebiyat Dergisi, 1987, s. 3-5.

milliyetçilerinin ciddi bir şekilde tepkisini toplamıştır. Dr. Cevat Heyet'in 1985 ve 1986 senelerinde yayımlanmış olduğu “*Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi*” adlı kitabı Cumhurbaşkanı Hameney ve Başbakan Musevi'nin teşekkür mektuplarıyla ödüllendirilmesinden Panfarsistler ciddi manada rahatsızlık duymuşlardır ve bu tür adımların İran'ın parçalanması yolunda atılan tehlikeli gelişmeler olduğunu dile getirerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Bu durum aslında bir taraftan devlet baskısı hisseden Türklerin diğer taraftan da ülkedeki Fars milliyetçileri ile de mücadele etmeleri anlamına gelmektedir. Ama bu ve benzeri gelişmeler Türklerin çalışmalarını engellememiştir. Buna rağmen ülkede Cevat Heyet gibi çalışmalar yapan Türkler genellikle Fars milliyetçilerinin ağır eleştirilerine maruz kalmışlardır. İran Devleti azınlıklar konusunda iyi niyetli yaklaşımları genellikle Panfarsistler tarafından engellenmiştir. C. Heyet, “*Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi*” kitabını yazdığı dönemde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'dan övgü almasına rağmen Panfarsistler bu eser ile Heyet'in ayrılıkçı düşünceleri körüklediği ve bölücü faaliyetler yürüttüğü eleştirilerini almıştır. Bu eserin bu kadar övgü ve teşvik almasının yanında eleştirileri de üzerine çekmesi Türkçenin resmi dil olarak devlete dayatılacağı korkusu da yine o dönemde halka aşılarmaya çalışmıştır.¹¹¹

3. 4 İran'da Türk Milliyetçiliğinin Yükselişi ve Ana Dille İlişkisi

Bu bölümde İran'ın yüzlerce yıl en sadık ulusu olan Türklerin son yıllarda milliyetçilik bağlamında ayaklanmasına ve tepkisel protestolarına neden olan gelişmelerin ana dille ilişkisi üzerinde durulacaktır. İran'da bin yıla yakın bir dönem devlet yönetiminde egemen olan Türklerin son yıllarda gelinen süreçte milliyetçilik olgusunun temelinde etnik-dilsel talepleri yer almaktadır. İran'da Türk milliyetçiliği, dönemseller olarak Fars milliyetçiliği ve Türklere yönelik ötekileştirici söylemlerle daha da ivme kazanmaktadır. Nüfus bakımından Türklerin yoğunlukta yaşadığı ve İran için stratejik öneme sahip kuzeybatı bölgesindeki her gelişme Türklerin milliyetçi duygularının yükselmesine neden olmaktadır. Türkler son yıllarda Dağlık Karabağ, 2006 karikatür krizi, Urmiye Gölü çevresindeki gelişmeler, Traktör Sazi Futbol Kulübü ve medyada yer alan bazı aşağılayıcı söylemler üzerine sokaklarda protesto yolunu seçmişlerdir.

---

¹¹¹ Nesrullah Purcevari, Bâz Hem Derbâre-ye “İran-e Mazlum”, Neşr-e Dâneş, Tahran, sayı 6, 1987, s. 46-57.

İran’da Türklerin 1979 yılından sonraki süreçte tepkisel olarak milliyetçiliğinin yükselmesine neden olan en önemli ilk olay Dağlık Karabağ sorunu olmuştur. 1991 yılında kuzeyde kurulan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ikinci Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey’in Türkler üzerindeki milliyetçi söylemleri ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununda İran’ın Ermenistan’ı desteklemesi İran’daki Türkler de Pantürkist duyguların artmasına neden olmuştur.¹¹² Bu mesele bugün bile İran ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerde en önemli sorunlardan birisidir.

İran’da Türklerin 2000’li yılların başlarından itibaren güçlenerek gelişen Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri yaşanmıştır. İran Türklerinin Türkiye’ye ve Azerbaycan seyahatleri, Türkiye’nin son yıllarda İran’da etkili olan uydu yayınları gibi etkenler İran Türklerinin daha modern, özgür ve gelişmiş bir Türk kimliği ile tanışmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Türklüğün İran’da daha düşük bir seviyede gösterilme çabasına bir tepki oluşturmuştur. Özellikle milliyetçiliğin bu ivmeleri Türk dili üzerindeki taleplerin de artmasına neden olmuştur. İran’da artık Türklerin yüksek sesle dile getirdiği talepleri arasında da ana dilde eğitim meselesi gelmektedir. İran Türkleri kitle iletişim araçlarının ve Türk devletleri ile olan ilişkilerin sonucundan Türk kimliğinin gücünün daha çok farkına varmıştır. 25 yıl öncesine kadar Türkler Tebriz sokaklarında dahi kendi dillerinde konuşmaktan çekinirken bugün ana dillerinde eğitim almak için düzenledikleri ve binlerce kişinin katıldığı protestolar çok daha fazla görülür hale gelmiştir.¹¹³

3.4.1 2006 Karikatür Krizi

İran’da 12 Mayıs 2006 tarihinde devlet gazetesi olan ‘İran’ isimli gazetenin çocuklar için hazırlanan Cuma ekinde İran Türklerine yönelik “hamamböceği” (bk. EK 3 s.90) iması yapan bir karikatür nedeniyle büyük bir ayaklanma yaşanmıştır. Gazete karikatürü yayınladıktan kısa süre sonra binlerce İran Türkü öncelikle Güney Azerbaycan sonrasında

---

¹¹² Emil Souleimanov, “Dealing with Azerbaijan: The Policies of Turkey and Iran toward the Karabakh War (1991–1994),” *Middle Eastern Review of International Affairs* 15:3 (Septem-ber 2011); available at <http://www.gloria-center.org/2011/10/dealing-with-azerbaijan-the-policies-of-turkey-and-iran-toward-the-karabakh-war-1991-1994> (Erişim Tarihi: 03.05.2018)

¹¹³ Souleimanov, *The Evolution of Azerbaijani Identity and the Prospects of Secessionism in Iranian Azerbaijan*, p.80.

Tahran gibi şehirlerde geniş çaplı protestolara başlamışlardır. Bu olaylar nedeniyle 2006 Mayıs ve Haziran aylarında İran'da huzursuzluk doruk noktasına çıkmış ve bazı şehirlerde hayat felç olmuştur.¹¹⁴ İşin ilginç tarafı karikatüristin bir Azerbaycan Türkü olmasıydı. İran'da bu karikatür üzerinden aşağılandığını düşünen Türkler Tebriz, Urmiye, Erdebil gibi şehirlerde günlerce süren eylemler düzenlediler. Ülke çapında gösterilerin büyümesi üzerine İranlı siyasiler olayın arkasında yabancı devletlerin bir komplosu olduğunu belirterek devlete ait olan gazete kapatılıp, gazetenin yazarları ve yazı işleri müdürü tutuklanmıştır. İran Devleti ise protestolarda ordu birlikleri ile şiddetli bir şekilde müdahale etmiştir. Protestolar kanlı bir şekilde bastırılmış ve olaylar 100'den fazla kişinin ölümü, binlerce kişinin yaralanması ile sonuçlanmıştır. Gözaltı ve yaralı sayıları gizlendiği için tam olarak bilinmemektedir.¹¹⁵

Karikatür krizi İran'da Türk milliyetçiliğinin ve etkinliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Türkler 2006 karikatür krizi gösterilerinde devletten suçluların tutuklanması ve gerekli cezayı alması, ülkede Türklere karşı ırkçı yayınların son bulması ve ana dille ilgili haklar talep etmişlerdir. Gösteriler bu düzeyde slogan ve afişlerle yürütülmüştür. 2006 senesindeki krizde hamamböceği karikatürü ile Türklere ve Türk diline açık olarak hakaret edilmiştir.

Yaşan bütün bu gösteriler sonrasında "Azerbaycan/Türk Milli Hareketi" tarafından 28 Mayıs 2006 tarihinde İran İslami Şura Meclisi binasının önünde "Milli Manifesto" okunmuştur. Okunun kararlar Türkler açısından tarihi bir belge niteliği taşımaktadır. Okunan manifestoda İran'daki milletler arasından sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal ayrımcılığın yapılmaması, Türklerin binlerce yıllık köklü geçmişine değinilmiştir. Özellikle İran'da büyük çoğunluk olan Farslar dışındaki etniklere ana dile eğitim imkânı sağlayan anayasanın 15. 19. ve 20. maddelerin hayata geçirilmesi talep edilmiştir. Karikatür krizi gibi meselelerin günün meselesi olduğu ve Türklerin İran'da o güne kadar her fırsatta ayrımcılığa uğradığı belirtilerek İslam Şura Meclisi'nin dikkate alması gereken 33 maddelik bildirin 1, 2, 3, 7, 8, 20 ve 27'inci maddeleri ana dilde eğitim dâhil olmak üzere Türk dili ilgili talepleri

---

¹¹⁴ Bijan Baharan, "The Hidden Side of Iran. Discrimination against Ethnic and Religious Minorities" International Federation for Human Rights, October, 2010, p.15, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/IrandiscrimLDDHI545a.pdf> (Erişim Tarihi: 06.05.2018)

¹¹⁵ Bretislav Turecek. "Near East and the Azerbaijani Gambit", Bulletin of the Center for Azerbaijani and Caspian Studies, Prague 2014.

içermektedir. 2006 krizinde iki haftalık protesto gösterilerinin ardından 28 Mayıs'taki mitingde okunan "Milli Manifesto" ulusal bir hareketle yüzleşen Türklerin ulusal manifestosu sayılması bakımından çok önemlidir.¹¹⁶

3.4.2 Urmiye Gölü Çevresindeki Gelişmeler

Güney Azerbaycan için son derece önemli ve sembollerinden birisi olan Urmiye Gölü çevresindeki gelişmeler de Türk milliyetçiliğinin ana dil talepleri ile birlikte gündeme gelmesine neden olmuştur. İran'ın kuzeybatısında yer alan, dünyanın en büyük üçüncü tuz gölü olan Urmiye gölü 2011 yılında yaşanan kuraklık ile birlikte küçülmeye ve kötü kokular vermeye başladı. Gölün seviyesi aşırı derecede düşmüş, sağlıksız koşullar nedeniyle göl çevresindeki doğal bitki örtüsü ve hayvan türleri de tehlikeye girmişti. Gölün bu durumu insanlarda da sağlık sorunlara neden olmuştur.¹¹⁷ Göl çevresindeki bu tahribat ve sağlık sorunları nedeniyle 6,5 milyon kişinin yaşadığı bölgeden göçler yaşanmıştır.¹¹⁸

Türkler Urmiye gölü çevresinde yaşanan bu ekolojik sorunla mücadele edilmediğini düşündüğü için bir dizi protestolara başlamışlardır. Başta apolitik giden süreç Traktör Kulübü taraftarlarının da katılması ve rejimin baskısı ile milliyetçi söylemler içeren gösterilere dönüşmüştür.¹¹⁹ Büyük çapta bir felakete yol açacağı görüldüğü halde İranlı yetkililerin Urmiye Gölü'ne tepkisiz kalmaları İranlı Türklerde bilinçli olarak bir Fars politikası güdüldüğü düşüncesine neden olmuştur. Barışçıl protestolarla başlayan protestolar Tebriz, Urmiye ve İran'ın diğer şehirlerine de sıçrayınca İran güvenlik güçleri olayları bastırmış ve gösteriler sonucundan binlerce kişi yaralanmış, bir kişi ölmüş ve onlarca kişi de gözaltına alınmıştır. Urmiye Gölü çevresinde başlayan ve gösteriler ile büyüyen bu olaylar İran

---

¹¹⁶ Prof. Dr. Nəşib L. Nəşibli, MİLLİ MANİFEST: Zamanı, mahiyyəti və gərəkən alqısı, 2010.

¹¹⁷ Saeed K. Dehghan, "Iranian Greens Fear Disaster as Lake Orumieh Shrinks: Football Chants and Street Protests Raise Profile of Fight to Save Unesco-listed Site" The Guardian, September 5, 2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/sep/05/iran-greens-lake-orumieh-shrinks> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)

¹¹⁸ Francesco Femia, Caitlin Werrell, "Socio-environmental Impacts of Iran's Disappearing Lake Urmia," The Center for Climate & Security, 2012, <http://climateandsecurity.org/2012/05/18/socio-environmental-impacts-of-irans-disappearing-lake-urmia/> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)

¹¹⁹ Emil Souleimanov, "Concerns About Urmia Lake Boosts Nationalism among Azerbaijanis in Iran," Central Asia-Caucasus Analyst, October 5, 2011, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5637> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)

Türklerinde milliyetçiliğin yükseldiği ve ana dilde eğitim ile siyasal taleplerin arttığı bir dönem olması bakımından önemlidir.¹²⁰

3.4.3 Traktör Futbol Kulübü

İran'da "spor milliyetçiliği" Türk milliyetçiliğinin siyasallaştığı en önemli alanlardan birisi haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi ise Tebriz merkezli Traktör Futbol Kulübüdür. Her yıl şampiyonluğa oynayana kulübün maçları Türklerin çok büyük katılımları ile gerçekleşmektedir. Türkler maçlarda Türk bayrakları, sloganlar ve milliyetçi söylemler içeren afişler ile kitlesel gösteriler yapmaktadırlar. Bu maçlarda özellikle ana dilde eğitim vurgusu yapan "Ana dilde Medrese olmalıdır herkese" sloganının yanında "Bakın Ben Türküm", "Ne mutlu Türküm diyene", "Bakü, Tebriz, Ankara biz hara Farslar hara" şeklinde milliyetçi sloganlar ve afişler yer almaktadır. Traktör Kulübünün önemli başarıları ve popülaritesi politik açıdan ilgisiz Türkleri bile kitleler halinde büyük bir uyanışın olmasına katkı sağlamıştır.¹²¹ İran'da Türklük bilincinin yükseldiği Urmiye Gölü protestoları ve Traktör maçlarında sorun her ne olursa olsun milliyetçi ve ayrılıkçı gurupların kendi amaçları için kullandığı da görülmektedir.¹²²

İran Devleti'nde etniklerin dilsel haklarının kazanılmasının neticesinde ayrılıkçı bir mücadeleye gireceğinin düşüncesi mevcuttur. Bu düşünce de en çok Türkleri etkilemektedir. Türklerin etkinliğinden ve büyük nüfusundan çekinen İran, Türklerle ilgili kimliksel taleplere kuşku ile yaklaşmaktadır. Türklerin kazanacakları haklar sonucunda milli şuurlarının yeniden güçleneceği ve Azerbaycan Cumhuriyeti ya da Türkiye ile yakın ilişkiler kuracağından endişelenmektedir. İran, kalabalık nüfusu ile Türklerin Batılı güçler tarafından da yönlendirilebileceğinin korkusunu yaşamaktadır.

---

¹²⁰ Souleimanov, The Evolution of Azerbaijani Identity and the Prospects of Secessionism in Iranian Azerbaijan, p.83.

¹²¹ Souleimanov, p.80.

¹²² Mostafa Khalili, A comparative study of ethnic identity among Azerbaijani speakers in the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan, Ritsumeikan Journal of Asia Pacific Studies Vol: 34, 2015-2016, p.172.

3.5 İran İslam Cumhuriyeti'nin Türklerin Ana Dilde Eğitim Talebine Yaklaşımı

İran İslam Cumhuriyeti 12 Şubat 1979 yılında kurulduğunda Şah döneminin asimile politikalarına karşın azınlıklara bazı idari ve kültürel hakların verileceği aktarılmıştır. Bu hususta 1979 yılında Tahran Üniversitesi'nde İran'ın önemli hukukçularının katılımı ile gerçekleştirilen toplantıda yeniden yazılacak olan İran Anayasası'nın ilkeleri incelenmiştir. İran Türklerinden bu önemli toplantıya Prof. Dr. Cevat Heyet, Dr. H. Katibi ve Prof. Dr. Hamit Nutki katılmışlardır. İran Türklerinin milli kimlikleri hakkındaki değerli çalışmaları ile bilinen bu isimlerin toplantıda özellikle Türklerin hakları konusunda önemli talepleri olmuştur. Devrimden sonra yeniden yazılacak olan İran Anayasası'na "Okullarda dördüncü sınıfa kadar öğrencinin ana dilinde ve takiben sonraki süreçlerinde ana dil ve Farsça eğitim olmalıdır" maddelerinin eklenmesini önermişlerdir.¹²³ Bu taleplere benzer şekilde diğer etnik ve azınlık grupların da talepleri olmuştur. Özellikle Kürtlerin bu konudaki sert çıkışları bu dönemde engellenmiştir. Bu talepler başta rejimin diğer etniklerle istekli çalışmalarına rağmen zamanla rejime ve ülkeye karşı girişilen bölücü ve ayrılıkçı bir hareket şeklinde değerlendirilmeye başlamıştır. Anayasa çalışmalarının sonucunda ana dille ilgili talepler iki maddeye sığdırılmıştır. Devrimden sonra oluşturulan İran Anayasası'nın 19. maddesinde bütün etniklerin ve azınlıkların eşit seviyede haklara sahip oldukları belirtmiştir. Buna karşın Anayasa'nın 15. maddesinde ise Farsça resmi ve zorunlu dil olarak tanımlanmıştır. 15. madde özellikle ana dil hususunda çok önemlidir. Etniklerin ana dilde eğitim taleplerinde atıfta buldukları madde 15. maddedir. İran Anayasası'nda yer alan 15. madde şu şekildedir: *"İran devletinin resmî dili ve ortak olarak konuşulan dili Farsçadır. Tüm resmî belge, yazışma, metin ve ders kitapları Farsça ve Fars alfabesiyle yazılır. Bununla birlikte, lokal ve etnik dillerin basın-yayın ve kitle iletişim araçlarında kullanılması ve kişilerin edebiyatları ile ilgili konuların Farsça ile birlikte okullarda öğretilmesi serbest bırakılmıştır."*¹²⁴ Bu maddeden anlaşılacağı üzere Türklerin ve diğer etniklerin ana dillerinde eğitim taleplerinin meşruluğu devlet güvencesi ile sağlamıştır. Aslında İran devleti bu önemli maddeyi hayata geçirmek için adım atması durumunda etniklerin dilleri hususunda önemli bir eşik atlatılmış

¹²³ Hamit Nutki, Mesele-ye Ferheng-e Akvam-e Mohtelif-e İran ve Kanun-e Esasi Cumhuri-ye İslami, Varlık, Sayı 2, 1979, s.7-14.

¹²⁴ Kânûn-e Esâsî, 1876 Kanun-ı Esasi Anayasası, 1991, s. 26-27.

olacaktır. Fakat İran Devleti'nin politikaları nedeniyle eğitim dili Farsça dışından başka bir dilde verilmemektedir.

İran'da ana dilde eğitim tartışmalarında atıfta bulunulan anayasanın 15. maddesinin yoruma açık olması nedeniyle uygulamada sorunlar çıkmaktadır. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) tarafından 2016 senesinde Cumhurbaşkanı Ruhani'nin Etnik ve Dini Azınlıklar İşleri Özel Temsilci Ali Yunusi ile "İran'daki Azınlıkların Eğitimi ve Sosyal Durumu" hakkında yapılan röportajda Yunusi, anayasanın 15. maddesi ile ilgili net belirtilmeyen ana dilde eğitimin kimlere ve nerelerde verileceğiyle ilgili tartışmayı dillendirmiştir.¹²⁵ İran Devleti'nin etnikler ve azınlıklar konusundaki en yetkili isimlerinden birisi olan Yunusi, devletin etniklere ana dilde eğitim verme yükümlülüğü olduğunu ama 15. maddenin yetersiz kaldığını söylemiştir.

İran Anayasası'nın 15. maddesi incelendiğinde ana dilde eğitimi devletin yerine getirmekle sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşın yerel dillerden ve bu dillerin nerelerde öğretileceği (okullarda mı üniversitelerde mi ya da kurslarda mı) hususundaki kafa karışlığına Tebriz Araştırmaları Derneği Başkanı M. Rıza Heyet¹²⁶ de dikkat çekmektedir. Rıza Heyet bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: "Farsça ilk defa 1979'dan sonra anayasada resmi dil olarak ilan edildi. Pehlevi döneminde bile anayasada resmi dil kaydı yoktur. İran Anayasası'nın 15. maddesinde bütün yazışmaların Farsça olması belirtilmiştir. Devamında başka dillerin adı verilmeden sadece bunların edebiyatlarının Farsçanın yanından okutulması serbest bırakıldı. Bu çok yoruma açık bir maddedir. Çünkü yerel ve etnik dillerden kastedilen hangi dillerin olduğu bilinmiyor. Hatta geçen sene Fars milliyetçileri, "İran'da 72 dil vardır ve bunların hepsine nasıl ana dilinde eğitimini sağlarız?" diye bir tartışma başlattılar. Burada önemli olan Türkçe gibi büyük bir dili de diğer küçük dillerin içine karıştırarak bunu

---

¹²⁵ Röportaj: Cumhurbaşkanı Özel Yardımcısı Ali Yunusi ile İran'daki Etnik Gruplar Üzerine, 17.09.2016, <https://iramcenter.org/roportaj-cumhurbaskani-ozel-yardimcisi-ali-yunusi-ile-iran-daki-etnik-gruplar-uzerine/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

¹²⁶ M. Rıza Heyet İran Türküdür. M. Rıza Heyet 1993-2014 yılları arasında Tahran'da yayınlanan İran Türklerinin en önemli yayın organı olan Varlık dergisinin yazı işleri müdürlüğünü ve 2014'ten itibaren de derginin baş editörlüğünü yapmaktadır. Şu anda Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Güney-batı Türk Lehçeleri Anabilim Dalında öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Heyet aynı zamanda Tebriz Araştırmaları Enstitüsü başkanıdır. Heyet'in İran-Azerbayan Türkleriyle ilgili birçok makalesi bulunmaktadır.

engellemeye çalıştılar. 15. maddedeki diğer sıkıntılı durum ise edebiyatı kelimesiyle ilgilidir. Çünkü bir dilin edebiyatı Farsça ile de öğretilir. Yani Türk edebiyatı Farsça olarak da verilebilir. 15. maddenin İran Türklerinin istediği şekilde uygulanması söz konusu değildir. Dolayısıyla 15. madde yoruma açık bir madde olması nedeniyle bu maddenin yeniden değiştirilmesi gerekiyor. Aslında İran Anayasası'nın taslak metninde dillerin adı geçiyordu. Bu diller Farsça, Türkçe, Arapça, Kürtçe, Beluçça ve Türkmencedir. Fakat anayasa mecliste onaylanırken bu diller anayasadan çıkarıldı ve o şekilde meclisten geçti. Öncelikle bu dillerin yeniden anayasaya girmesi gerekir. İran'ın gerçekten esas dilleri bu altı dildir. Buna ek olarak Lorca'yı da ekleyebiliriz. Sonrasında uygulanacak yöntem şu şekilde olabilir, ilkokullarda ana dilinde eğitim ve ortaokuldan itibaren iki dilde eğitim gerekir.”¹²⁷

İran'da Farsça eğitim zorunludur. Buna karşılık Türklerin çoğunlukta yaşadığı Güney Azerbaycan bölgesinde Türkçe olarak yayın yapan radyo ve televizyonlar bulunmaktadır. Bununla birlikte tüm resmi işler yine Farsça ile gerçekleştirilmektedir. İran çok kültürlü ve çok etnikli yapısının sonucunda ülkede birçok etnik ve azınlık grup yaşamaktadır. Bu etniklerin çoğunun komşu devletlerdeki soydaşlarıyla çok yakın bağları bulunmaktadır. Örneğin Arapların Irak'ta, Kürtlerin Irak ve Türkiye sınırında yakın dil ve kan bağı bulunmaktadır. Hatta birçok aşiretin büyük kısımları komşu ülkelerin sınırlarında kalmıştır. Bu bağlamda Güney Azerbaycan'da yaşayan İran Türklerinin Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye ile ilişkileri çok yakındır. Buna karşın 1991 yılında bağımsızlığını elde eden Azerbaycan Cumhuriyeti ile İran arasındaki münasebetler sorunlu bir yapıdadır. Bu iki ülke arasındaki münasebetleri etkileyen en önemli faktör Güney Azerbaycan'daki Türklere'dir. İran ile Azerbaycan Cumhuriyeti ilişkilerinin düzelmesi ve gelişmesi de doğrudan bu mesele ile bağlantılıdır. İki ülkede politikalarını bu doğrultuda geliştirmektedir.

İran'daki Türk unsuru nedeniyle İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarında birtakım problemler ortaya çıkmaktadır.¹²⁸ Özellikle Kafkasya üzerinde İran'ın politikaları Türkiye ile Rusya'nın bölge politikası ve Azerbaycan'ın tutumu neticesinde şekillenmektedir. İran

---

¹²⁷ Rıza Heyet, Ankara Üniveristesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Öğretim Üyesi ve Tebriz Araştırmaları Derneği Başkanı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 30.11.2017.

¹²⁸ Erol, M. Seyfettin, İran'ın Orta Asya Politikası. Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu Ya Da Ava Giden Avlanı, Stratejik Analiz, Sayı 28, 2002, s.66-75.

dönemsel olarak Türkiye'nin bu bölgede etkinliğini arttırdığı zamanlarda Rusya'nın da ortak kaygıları ile Rusya ile ittifak ve uzlaşma yolunu seçmektedir. İran'da çok büyük bir nüfusa sahip olan Güney Azerbaycan Türklerinin meselesini gelecekte Kafkaslardaki uzlaşmaları belirleyecektir. Güney Azerbaycan meselesinin ileriki dönemde alacağı boyut bu bakımdan çok önemlidir. Anılan gelişmelerin bölgede önemli rol üstlenen Azerbaycan Cumhuriyeti başta olmak üzere Türkiye, İran, ABD ve Rusya'nın söz konusu coğrafya üzerindeki siyasi politikalarına yön vermektedir.¹²⁹ İran'da büyük nüfusu ile bölgede çok önemli bir yere sahip olan Türklerin tutumları ve talepleri İran Devleti için her zaman bir sorun olarak görülmekte ve hızlı karşılık görmemektedir.

3.5.1 Uzman ve Akademisyenlerin Görüşleri

İran İslam Cumhuriyeti'nin ana dilde eğitime olan yaklaşımı genel olarak yoruma açık ve boşlukta olan bir konudur. İran İslam Devrimi'nden sonra ülkede Fars etkinliği devam etse de diğer etnik grupların kültürel faaliyetleri ulusal tehdit olarak değerlendirilmedikçe serbest bırakılmaya çalışılmıştır. İran azınlık kavramını ülkedeki Müslüman olmayan Ermeniler, Yahudiler gibi etnikler için kullanmaktadır. Türkler ise tarihsel olgunlukları ve nüfus oranları ile İran'ın en etkili unsuru konumundadırlar. Bu nedenle İran'dan istekleri konusunda bir azınlık ya da etnik grup gibi taleplerde bulunmama yolunu seçmişlerdir. İran Devleti Türklerin ülkedeki büyük nüfus gücünün farkında olduğu için Türklere karşı daha yumuşak ve oyalama politikaları güderek Türklerin büyük bir ayaklanma ya da kalkışma çıkarmasından çekinmektedirler.

Prof. Dr. Nesib L. Nesibli,¹³⁰ İran'daki etniklerin genellikle sınır bölgelerinde yaşadığını belirterek etniklerin komşu ülkelerdeki soydaşlar ile oluşturabileceği yakın bağın

---

¹²⁹ Yalçın Sarıkaya, "Hatemi Döneminde İran'ın Dış Politikası, Geleneksel Dış Politika İçin Atılım İmkânı mı?" 2002, Sayı 14, Ankara, s.31.

¹³⁰ Prof. Dr. Nesib L. Nesibli Azerbaycan Türküdür. İran Türkleri ve Kuzey Azerbaycan hakkında yayınlamış 10 kitabı ve 100'den fazla makalesi bulunan Prof. Dr. Nesibli 1992-1994 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyetinin Tahran Büyükelçiliği görevini üstlenmiştir. 2005- 2010 yıllarında Milli Meclis milletvekilliği yapmıştır. Çeşitli üniversitelerde önemli görevlerde bulunan Prof. Dr. Nesibli, şu anda Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesidir. Aynı zamanda Nesibli, GünAZ TV'de program yöneticisidir.

devlet için bir tehdit oluşturabileceğini ifade etmiştir. Bu nedenle de etniklerin talepleri konusunda İran Devletinin bazı tavizler verebileceğini belirtmiştir. Prof. Dr. Nesibli konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Doğuya geldikçe, polietnik toplumlarda dilin çok önemli bir yeri vardır. İran'daki durum ise yaklaşık yüz yıldır gayri Fars milletlerin dilleri baskı altındadır. Bugün İran'da Türk ya da Azerbaycan bölgesi meselesi sunumunda dil merkezde durmaktadır. İran Devleti, özerklik yolundaki bazı hadiselerin gelişmesi neticesinde bazı dil tavizlerini vereceği düşüncesindeyim. İran Anayasasının 19. maddesi diyor ki, "Okullarda Fars dilinin yanı sıra edebiyat derslerinde yerel dillerin de geçilmesine izin veririz" bu madde anayasada olmasına rağmen bugün uygulanmamaktadır. Mili hareketlerin taleplerine dayanak olarak da bu madde gösterilmektedir. İran'da milli hareketlerin istekleri gündeme geldiğinde onlar için ayrılıkçı faaliyetler yürüttükleri ile ilgili bir algı oluşturulur. Onlar da şunu söylemektedir, "Farslar kadar çok olan bir milletin dilini bile vermiyorsunuz." İran Devleti aynı zamanda komşu devletlerdeki ve dünyadaki süreçleri izlemektedir. İran, coğrafyası ile devasa bir devlettir ve Farslardan farklı çok fazla milleti barındırmaktadır. Buna rağmen ilginç bir yapısı vardır. Farslar merkezde bulunurken sınırlarda gayri Farslar bölünmüş şekilde yer almaktadır. Türkler, Türkmenler, Beluçlar, Araplar, Kürtler bölünmüş halklardır. Bu halkların İran sınırlarının öbür tarafındaki soydaşlarının olduğu ülkelerdeki durumu çok daha iyidir. Türklerin, Türkmenlerin bağımsız bir devletleri var. Beluçların statüsü Afganistan ve Pakistan'da çok daha yüksektir. Araplar zaten birçok ülkesi var. Kürtler için Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürt devleti var. İran'da devlet ve Fars milliyetçileri de bu durumu hesaplıyorlar. Bunun için bazı tavizler verebilirler.”¹³¹

Prof. Dr. Ali Temizel,¹³² 1979'a kadar İran'da Türkçeyi geri plana itmek için Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde Farsçayı iyi konuşma yarışmalarının yapıldığını, şu anda da anayasanın ana dillere eşit fırsatlar tanıdığını belirtmiştir. Prof. Dr. Temizel konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Özellikle 1924'ten 1979'a kadar geçen dönemde

---

¹³¹ Prof. Dr. Nesib L. Nesibli, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 22.05.2018

¹³² Prof. Dr. Ali Temizel, 2006-2010 yılları arasında Tahran'da Allame Tabatabai Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Milli Eğitim Bakanlığı adına Türkçe okutmanlık yapmıştır. Şu anda Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı olan Temizel aynı zamanda İran Araştırmaları Merkezi'nde (İRAM) Toplum ve Kültür Koordinatörüdür. İran'daki Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Kaşkay Türkçesi ile ilgili makaleleri bulunmaktadır.

okullarda Türkçe öğretilmemiştir. Hatta Türkçenin önüne geçebilmek için Türklerin yoğunlukta yaşadığı Tebriz, Urmiye, Erdebil gibi şehirlerde 1979'a kadar Farsçayı iyi konuşma yarışmaları düzenlenmiştir. Bu da Türkçenin ötelenmesi için bir çalışma olmuştur. Ama 1979'dan sonra Azerbaycan Türkçesi ile Tebriz'de bile İslami Birlik adı altında Kiril alfabesi ile yayınlanan dergiler vardı. 1990-1992'de orda yayınlanan dergileri görmüştüm. Daha sonra Yol adında bir dergi çıkarılmıştı. Bunlar Azerbaycan Türkçesi ile yayınlanan dergilerdir. Yine kuzey İran'da çoğunluğu Türkmen Türkçesi ile yayınlanan Fıragi dergisi ile yüzde 50 Farsça yüzde 50 Türkçe şeklinde çıkarılan Yaprak dergisi vardır. Cevat Heyet'in çıkardığı Varlık dergisi, onun vefatından sonra bile bugün hala yayın hayatına devam etmektedir. 1979 İran Anayasası'nın ilgili maddeleri aslında yerel halkın ana dilinde eğitim öğretim almasına imkân sağlamaktadır. Hatta Hasan Ruhani 2013 yılı Haziran ayında yayınladığı seçim duyurusunda da 1979 İran Anayasası'nın 3. 12. 15. ve 19. maddelerinin usul yönü ile başlangıç ve sonuç bakımından da birbirine uyduğunu ve tüm vatandaşların haklarının eşit olduğunu söylemekteydi. Dolayısıyla da tüm vatandaşların eşit olduğunu varsayarak vatandaşların ana dilde eğitim alması için fırsat oluşturduğu görülmektedir. Ruhani defalarca bunu seçim çalışmalarında dile getirmiştir. Bu anlamda da sadece bölgede Türkçenin öğretilmesi değil Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Senendec'te Kürtçenin öğretilmesine imkân sağlanmıştır. Bundan 2 yıl önce Tebriz Üniversitesi'nde Azerbaycan Türkçesi bölümü açıldı. Bu bölüme de 2016-2017 öğretim yılında 29 öğrencinin kayıt yaptırıldığını biliyorum. Ama İran'da güneyde Kaşkay Türkçesi var. Türkmen Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Kaşkay Türkçesinin öğretilmesi konusunda özellikle ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde sorunlar ve imkânsızlıklar yaşanmaktadır.”¹³³

İran Devleti'nin Türklere ve ana dilde eğitime olan yaklaşımının bir geçiştirme ve oyalama politikasından ibaret olduğu Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi ve aynı zamanda bir İran Türkü olan Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir¹³⁴ ile yapılan mülakatta da açık bir şekilde ifade edilmektedir. Yrd. Doç. Dr. Javanshir, rejimin ana dilde

---

¹³³ Prof. Dr. Ali Temizel, Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara:09.05.2018.

¹³⁴ Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir İran Türküdür. Türk dili ve edebiyatı, Türk tarihi hakkında kaynak oluşturacak çok sayıda eseri bulunan Javanshir Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesidir. Yrd. Doç. Dr. Javanshir Türk dili ve Türk tarihi ile ilgili birçok uluslararası konferans vermiştir. Javanshir aynı zamanda Türkiye Müzik Grubu Başkanı ve Uluslararası Jüri Üyesidir.

eğitim politikası hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran İslam Cumhuriyeti’nin ana dilde eğitim meselesinin temelinde İran’daki nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türklerin ana dili olan Türkçe meselesi vardır. İran Devleti bu konuda oyalama yöntemini kullanmaktadır. Buna rağmen içerdeki Türkler arasında ana dilde eğitim hakkını talep edenlerin sayısı günden güne artmaktadır. Bu nedenle de İran Devleti bazı çalışmalar başlatmış ve İran’da Tebriz ağız temel alınarak bir yazılı dili geliştirme eğilimi içerisindedir. Fakat bu uygulamasının başarılı olması mümkün değildir. Çünkü çok gecikmişlerdir ve yazılı dil oluşturmak için yeteri kadar literatürü de yoktur. Zaten Tebriz ağzının da literatürü yoktur. Bu konu hakkında bir edebi dilde literatürden bahsedilecekse o zaman bunu da kullanmamaları gerekir. Bir de İran İslam Cumhuriyeti etnikler meselesini özellikle seçimler döneminde oy almak için gündeme getirir. Değişik adaylar tarafından birtakım sözler verirler ama daha sonra tabi ki bu sözler hasıraltı edilir ve kesinlikle sonrasında bu konuya yaklaşmazlar. İran Devleti’nin ana dilde eğitim meselesinde oyalamadan başka bir politikası yoktur.”¹³⁵

Rıza Heyet, İran Türklerinin ana dilde eğitim talebine devletin rekabetçi bir düşünce ile yaklaştığını ve Türkleri rakip olarak gören Farsların, Türklerin çeşitli isteklerini görmezden gelerek milli duygularının güçlenmesini engellemeyi amaçladığını iddia etmektedir. Rıza Heyet’in konu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir: “İran Devleti’nin Türklere ana dilinde eğitim hakkı vermemesi aslında Türkler ile Farsların tarihsel bir rekabetinin sonucu da olarak görülebilir. Bu iki unsur sürekli rekabet halinde olmuşlardır. Bin yıllık Türk hâkimiyetinden sonra son yüzyılda Farsların 90 senelik bir hâkimiyeti vardır. Bu durumla ana dilin ne alakası var gibi düşünebilirsiniz ama İran’ın zaten yüzde 85’i Farslardan ve Türklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İran’da herhangi bir iktidar değişikliği bu iki unsur arasında olacaktır. Bunu engellemenin en iyi yolu da Türklerin milli kimliğini zayıflatmak ve dillerini mümkün olduğu kadar yasaklamaktır. O yüzden bu düşünce Türklerin iktidarda pay sahibi olmasını engellemek için en başlangıç noktası olan ana dil eğitiminden bunu engellemeye çalışıyor. Türklere ana dilinde resmiyet tanınması demek Türklerin diğer haklarını talep edebilir düşüncesi hâkimdir. O yüzden bugünkü engellemeler ve ötekileştirme siyasi nedenlerle yapılmaktadır.”¹³⁶

---

¹³⁵ Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir, Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, İstanbul: 26.01.2018.

¹³⁶ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

Hasan Raşidi,¹³⁷ İran Devleti'nin Türklerin ana dilde eğitim talebine siyasi bir mesele olarak baktığını bu nedenle çözüm için ilerleme sağlanmadığını belirtmiştir. Hasan Raşidi'nin konu hakkındaki ifadeleri şu şekildedir: “İran Devleti ana dilde eğitim meselesine bir eğitim problemi ya da insani bir talep olarak bakmıyor. İran Devleti'nin düşüncesi eğer Türklerin ana dilinde eğitimi olursa Fars dili zayıflar ve Türklerin başka istekleri olacaktır şeklindedir. Bu konuya siyasi bir talep olarak bakmaktadırlar. Hatta Türklere karşı, ‘Siz Azeri’siniz. Türk değilsiniz. Türkçe diye bir dil yoktur. Türkçe Farsçanın bir şivesidir.’” şeklinde açıklamalar yapan devlet yetkilileri de vardır. Onların görüşüne göre aslında öncesinde Fars olan Türkleri, Selçuklu sultanları Türkleştirmiştir. Madem böyle bir durum var o zaman İran’a hâkim olan Selçuklular neden Farsları da Türkleştirmediler? Hatta Selçukluların başkentleri hiçbir zaman Azerbaycan bölgesinden olmamıştır. Ama biz de diyoruz ki, biz Türk’üz ve Türkçe de dilimizdir ve ana dilimizde de eğitim almak bizim yasal hakkımızdır. Mesela Ermeniler kendi dillerinde eğitim alabiliyorlar. Bu kıskançlık değil aksine güzel bir durumdur. Ama imkânın bütün etniklere ve azınlıklara sağlanması da lazımdır.”¹³⁸

Ali Şahin,¹³⁹ İran Devlet yetkililerin dönem dönem söylemler üzerinden İran’da Türk ırkının gerçekte olmadığını iddia eden ‘Azeri Teorisi’ni gündeme getirdiğini, son olarak da Cumhurbaşkanı Ruhani’nin Azınlıklardan Sorumlu Yardımcısı Yunusi’nin bu konuda açıklamalarının olduğunu belirtmiştir. Ali Şahin konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran Devleti’nin ana dilde eğitime meselesine İran’ın mozaik kültürü açısından bakmak lazım. İran’da birçok milletten insan yaşamaktadır. İran’da görülen politika ise tek tip insan ve tek millet oluşturma amacı olduğunu görebiliyoruz. İran’ın buradaki amacı ise 80 milyonluk nüfusun 30 küsur milyonluk kısmını oluşturan Türkleri ileride oluşabilecek bir ayrılık hareketinde kontrolü altında tutmaktır. Tek tip İranlı modeli ile ülke içinde oluşabilecek karışıklıkları engellemektir. Bununla birlikte İran’da ana dilde eğitim için

---

¹³⁷ Hasan Raşidi (Hasan Rashedi), İran’da elektrik-elektronik mühendisliği okumuş ve bu alanda 37 sene çalıştıktan sonra emekli olmuştur. Şu anda Tahran’da yaşayan Raşidi’nin İran Türklerinin ana dilde eğitim hakları, tarihi, medeniyeti, folkloru gibi alanlarda araştırmaları vardır. Şimdiye kadar bu konularda yazmış olduğu 6 cilt kitabı ve 350’den fazla makalesi bulunmaktadır.

¹³⁸ Hasan Raşidi, Yazar ve Araştırmacı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara-Tahran (Telefon Görüşmesi) - 13.05.2018

¹³⁹ Ali Şahin, Kastamonu Üniversitesi, Tarih Bölümü Yüksek lisans mezunudur. Ortadoğu, İran Tarihi iç ve dış politikası üzerine çalışmaları ve makaleleri olan Şahin aynı zamanda Diplomatik Strateji Koordinatörüdür.

anayasal bir hak mevcuttur. İran Devleti ise bu hakkı sadece Türklere değil ülkedeki hiçbir azınlık ya da etnik gruba vermemektedir. İran eğer ana dilde eğitim konusunda taviz verirse ülkedeki etniklerin milliyetçilik duygularını dış güçlerin de yönlendirmesi ile kendisine zarar verebileceğini düşünmektedir. İran Devleti Türklerin de ana dilde eğitim talebini çok hoş karşılamamaktadır. Hatta Türkleri ayrı bir ulus olarak görmediklerini devletin en üst düzeyindeki yetkilileri açıklamaktadır. Daha bir hafta önce İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin Azınlıklardan Sorumlu Yardımcısı Ali Yunusi, “Türkler aslında Azer’dir. Azeriler de Farsların bir koludur. Azeriler Türkçe konuşan Fars’tır.” diyerek Türklerin varlığını bile inkâr etmiştir.”¹⁴⁰

3.5.2 İran Devlet Yetkililerinin Ana Dilde Eğitimle İlgili Açıklamaları

80 milyonluk İran nüfusunun büyük bölümünü başta Türkler olmak üzere farklı etniklerden oluşmaktadır. Ülkede çeşitli zamanlarda etnik gruplar özellikle İran Anayasası'nın 15. maddesi ile sağlanan ana dilde eğitim hakkı konusunda talepte bulunmaktadırlar. Bu sebeple her seçim öncesi cumhurbaşkanı adayları ülkede Fars olmayan etniklerin hakları konusunda çeşitli vaatleri gündeme getirirler. Bu vaatlerin başında da etnik gruplara ana dilde eğitim imkânı sağlanması gelmektedir. İran'ın son Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani 2013 yılında göreve gelmeden önce de ana dilde eğitim verilebileceği hususunda vaatlerde bulunmuş ancak 2017'deki ikinci cumhurbaşkanlığı seçiminde de gündeme gelen bu konuda bir adım atılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte 31 Mayıs 2016 tarihinde bu konuda önemli bir gelişme yaşanmıştır. İran Cumhurbaşkanlığının resmi internet sitesinde yer alan açıklamada, Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Batı Azerbaycan eyaletinin Mahabad kentinde halka hitap eden Hasan Ruhani, ülkedeki tüm etnik grupların ana dilde eğitim hakkının olduğunu belirtmiştir. Konuşmasında, İran Eğitim ve Öğretim Bakanlığında Anayasanın 15'inci maddesinin uygulanması için gerekli incelemelerin yapıldığını dile getiren Ruhani, “Kürt dilinde eğitim vermek üzere bir merkezin kurulması emrini vermiştim ve bu merkez Kürdistan eyaletinde kuruldu.” demiştir. Ruhani, Türklerin yoğun olarak yaşamakta olduğu

---

¹⁴⁰ Ali Şahin, Diplomatik Strateji Koordinatörü ve İran Uzmanı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara:08.05.2018.

Tebriz ve Erdebil bölgelerinde Türkçe ana dilinde faaliyetler gerçekleştirecek çeşitli eğitim merkezlerinin kurulması yönünde çalışmalar başlatılmasını sağlamıştır.¹⁴¹

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin açıklamasının arkasından konuyla ilgili ülkenin resmi haber ajansı IRNA'ya açıklamada bulunan Dini ve Etnik Azınlıklardan Sorumlu İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Yunusi, hükümetin, ana dili Türkçe veya Kürtçe olan vatandaşlar için söz konusu bölgelerdeki okullarda Türkçe veya Kürtçe eğitim verilmesi uygulamasına geçilmesi amacıyla talimat verdiğini söylemiştir. Yunusi açıklamasında ayrıca “Kişinin ana dilinde eğitim alabilmesi hakkı, İran Anayasası'nın 15'nci maddesinde kesin olarak hükme bağlanmış olmasına rağmen uygulanmıyor” ifadelerini kullanmıştır.¹⁴²

İran'da ana dilde eğitim anayasa ile kayıt altına alınarak desteklenmesi ve bu konuda en yetkili isimlerin dahi seçim vaatlerinde yer almasına rağmen günümüzde hala uygulanmamaktadır. Şu anda sadece Kürdistan eyaletinin bazı okullarında pilot uygulama şeklinde yürütülen sistemin önümüzdeki süreçlerde başta Türkçe olmak üzere diğer dillerde de uygulanacağı söylene de bunun hayata geçirilmesinin oldukça zor olduğu görünmektedir. İran'ın reformcu Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin 31 Mayıs 2016 tarihinde dile getirdiği ve medyada geniş yer bulan açıklamalarından sonraki süreçte okullarda Türkçe eğitimin pilot uygulama şeklinde dahi yapılmadığı bilinmektedir.

İran'da tam olarak ne zaman çekildiği belli olmayan fakat servis edildiği tarih olan 10 Ekim 2017'de dini lideri Ayetullah Hamaney ile küçük bir çocuğun sohbeti medyada oldukça geniş yer bulmuştur. Görüntülerde, Hamaney küçük çocuğun kendisine gösterdiği bir kağıt üzerinden çocukla sohbet ederken, Azerbaycan Türkçesi ile çocuğa, “Maşallah. Sen Türk müsün, Fars mı?” sorusunu yöneltmiştir. Bunun üzerine araya giren çocuğun annesi oğlunun Türk olduğunu ama Türkçe bilmediğini belirtmiştir. Türk kökenli olduğu bilinen Hamaney ise, okullarda Farsça eğitimin verildiğini fakat evde Türk dilinin öğretilmesini ve çocukların her iki dili de bilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁴³ İran dini liderinin Türkçe hakkındaki bu sözleri aslında Türk çocuklarının okulda Türkçe eğitim almadıkları için

---

¹⁴¹ Anadolu Ajansı, 31.05.2016, İran'da anadilde eğitim, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

¹⁴² İran'da Türkçe eğitim açılımı, 01.06.2016, <https://www.yenisafak.com/dunya/iranda-turkce-egitim-acilimi-2474231> (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

¹⁴³ Hamaney: Çocuğunuza Türki dili öğretin, 10.10.2017, <https://tr.sputniknews.com/vidokulubu/201710101030517714-hamane-cocuklariniza-turk-dili-ogretin/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2017)

Türkçeyi öğrenemediğini göstermektedir. Gelecek kuşaklar için okullarda Türkçe öğrenemeyen çocuklar aileden de bu eğitimi alamadıkları zaman Türkçenin gelişiminin bir süre sonra duracağı da açıktır. Bu görüntüye başka bir açıdan bakıldığında İran’da üç kuşak Türk’ün bir araya geldiği bir ortamı oluşturmuştur. Birinci kuşak Ayetullah, hem Türkçe biliyor hem de evlerde Türkçe öğretilmesi gerektiğini savunuyor. İkinci kuşak küçük çocuğun annesi, Türkçe biliyor ama evde Türkçenin öğretilmesinin gereksiz olduğunu düşündüğü için oğluna Türkçe öğretememiştir. Üçüncü kuşak ise küçük Türk çocuğu Türkçe bilmemektedir.¹⁴⁴ Bu nedenle Türkçenin devamlılığı için Türklerin dillerini öğrenmesi ve konuşması çok önemlidir.

İran’da okullarda Farsça dışında ikinci bir dilin öğretilbileceğiyle ilgili, İran Eğitim ve Öğretim Bakanı Muhammed Bethai’nin 20 Mart 2018 tarihindeki Rusya ziyaretindeki açıklamasıyla olmuştur. Bethani, ziyaretinde Duma Meclisi Bilim ve Eğitim Komitesi Başkanı Vyacheslav Nikonov bir araya gelerek Rusça ve Farsçanın iki ülke okullarında karşılıklı olarak “ikinci dil” şeklinde öğretilmesi teklifinde bulunmuştur. Bethai’nin Rusya’daki “ikinci dil” teklifi ülkede başta Türkler olmak üzere birçok etnik grup tarafından tepki ile karşılanmıştır.¹⁴⁵

İran’da eğitim sistemi içerisinde yerel hakların ana dillerinde eğitim alabilmesinin önünde bir engel olmadığı ve etnik grupların dillerin öğrenmelerinin ülkenin bir zenginlik kaynağı olduğu yetkililer tarafından sıkça dillendirilmektedir. Ülkede seçmeli olarak Kürtçe ve Türk dillerinde edebiyat dersleri veren üniversiteler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra ilkokullarda da ana dilde eğitim için çalışmalar yapıldığı seçim dönemlerinde özellikle vurgulanmaktadır. İRAM tarafından Cumhurbaşkanı Ruhani’nin Etnik ve Dini Azınlıklar İşleri Özel Temsilci Yunusi ile gerçekleştirilen röportajda Yunusi, ana dillerin öğretilmesinin ülkede milli dayanışmanın gerçekleşmesi bakımından önemine değinmiştir. Yerel dillerin öğretilmesini milli dayanışmanın yararına gören Yunusi, ana dillerde eğitimin anayasanın 15. maddesine göre zorunlu olduğunu belirtmektedir. Fakat bu maddenin ana dilde eğitimin okullarda mı yoksa üniversitelerde mi verilmesi gerektiğini yasal çerçevede net bir şekilde

---

¹⁴⁴ Türküm Diyemeyen Çocuğun Hikayesi, 27.10.2017, <http://tebaren.org/?p=1230>, (Erişim Tarihi: 10.05.2017)

¹⁴⁵ İran’dan Rusça’nın okullarda 'ikinci dil' olarak öğretilmesi teklifi, 20.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-dan-rusca-nin-okullarda-ikinci-dil-olarak-ogretilmesi-teklifi/1124264>, (Erişim Tarihi: 12.05.2018)

belirtmediğini söyleyerek okullarda Farsça eğitimin çok önemli olduğunu vurgulamıştır.¹⁴⁶ Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi İran'da yetkililer etnik ve azınlıklar konusundaki söylemlerinde temkinli konuşmalar da anayasanın ilgili maddelerinin yorumuna açık bölümlerini bahane olarak ileri sürmektedirler.

İran'da Şahlık döneminden kalan bir Fars milliyetçiliği ürünü olan “Türkler aslında Azeri'dir, Azeriler de Fars'tır” söylemi ile Türklerin kimliklerini inkâr eden “Azeri Dil Teorisi” hakkında 2018 Nisan ayında Cumhurbaşkanı Yardımcısı Ali Yunusi'nin benzer açıklamaları olmuştur. Yunusi, Türklerin kimleri üzerinden yaptığı “Azeriler Türkçe konuşan Farstır” açıklamasına Türklerden büyük tepki gelmiştir.¹⁴⁷ Gelen tepkiler üzerine Tebriz ziyaretinde açıklama yapan Cumhurbaşkanı Ruhani, Türkçenin “İran'ın kokulu çiçeği ve iftihar kaynağı” olduğunu belirterek, Doğu Azerbaycan'daki yetkililerden ildeki üniversitelerde bulunan Türk Dili ve Edebiyatı Merkezi'nin güçlendirilmesi talimatını vermiştir.¹⁴⁸ Yunusi'nin bu açıklaması aslında Farsların kendilerine bir rakip olarak gördükleri Türkleri pasivize etmek ve dilleri üzerinden de Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nden etkilenmesini engelleme amacı taşımaktadır.

3.6 İran Türklerinin Türkçenin Eğitim Dili Olması Yönündeki Girişimleri

İran'da son yıllarda reformist cumhurbaşkanlarının seçim dönemlerinde etniklere ana dilde eğitim vaat etmeleri bu yöndeki taleplerin artmasına sebep olmaktadır. Özellikle İran'ın son Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin reformist kişiliği ve seçim dönemlerindeki etnikler hakkındaki olumlu söylemleri Türkçenin resmi ve eğitim dili olması yönündeki talepleri artırmıştır. Bu durum her ne kadar İranlı Türkler için bir umut olsa da uygulamaya geçme konusunda genelde İran Devleti'nin yetersiz kaldığı da görülmektedir.

İranlı Türkler çeşitli dönemlerde Türkçenin resmi ve eğitim dili olması hususunda Ruhani'ye taleplerini imzalı mektup yazarak iletmışlerdir. Bu taleplerinin anayasal bir hak ve Ruhani'nin vaatleri arasında olduğu özellikle belirtilmektedir.

¹⁴⁶ Röportaj: Cumhurbaşkanı Özel Yardımcısı Ali Yunusi ile İran'daki Etnik Gruplar Üzerine, 2016.

¹⁴⁷ İran'da 'Azeriler Farstır' açıklamasına tepki, 22.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-azeriler-farstir-aciklamasina-tepki-/1125454>, (Erişim Tarihi: 11.05.2018)

¹⁴⁸ Ruhani'den Türkçe çağrısı, 24.04.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ruhaniden-turkce-cagrisi-40815479>, (Erişim Tarihi: 11.05.2018)

Türkçenin resmi dil olması yönündeki mektuplar incelendiğinde, bin 811 üniversiteli Türk öğrencinin Mart 2015 tarihinde Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye iletmış oldukları açık mektubu örnek gösterebiliriz. Tebriz, Zencan ve Urumiye gibi şehirlerindeki bin 811 üniversiteli öğrencinin imzasıyla yayınlanan mektupta, “Türkçenin resmi dil olması ve azınlıkların hakları” konusunda Ruhani'ye talepte bulunulmuştur. Gençler mektuplarında anayasasının 15'inci maddesinin uygulanmasını istemekle birlikte Ruhani'nin seçimlerinde “Türkçenin resmileşmesi, okullarda ana dilde eğitim ve Türk Edebiyat Akademisi'nin kurulması” yönündeki vaatlerini yerine getirmesini talep etmişlerdir.¹⁴⁹

Bu yöndeki bir diğer talep ise 21 Şubat 2018 tarihinde yine Ruhani'ye yazılan mektup ile gerçekleşmiştir. 21 Şubat tarihinin önemi “Uluslararası Ana Dil Günü” olmasıdır. Bu anlamlı günde 4 bin 85 öğrenci imza toplayarak Türkçenin resmi dil olması yönündeki taleplerini Ruhani'ye iletmışlerdir. Bizzat Ruhani'ye yazılan mektupta (bk. EK 4-5, s.91-92) Türkçenin Fars diliyle birlikte ülkede resmi dil olması vurgulanmış ve Türkçenin çok büyük bir kitle tarafından konuşulduğu belirtilerek, “Bu önemli adım ile ülkedeki sosyal ve medeni sorunların düzeltilebileceğinin” önemine değinilmiştir. Ruhani'ye yazılan imzalı mektup hakkında görüşleri alınan Zekeriya Safa isimli İran Türkü ise bu tür taleplerin önceki yıllarda da yapıldığını fakat İranlı yetkililerden bir yanıt alamadıklarını söylemiştir. Safa, anayasada açıkça belirtilmesine rağmen Türkçe eğitim alamadıklarını ve İran'da bir tane bile Türk Okulu olmadığını belirterek bu son talepten de olumlu bir sonuç çıkmayacağını düşündüğünü belirtmiştir.¹⁵⁰

İran'da bazı üniversitelerde seçmeli Türk dili ve edebiyatı dersinin verildiği bilinmektedir. Bu dersler öğrencilerin ve çeşitli girişimlerin sonucunda üniversitelerde okutulmaktadır. Üniversite öğrencilerinin bu talebine bir başka örnek ise 28 Şubat 2018 tarihinde yapılmıştır. Eher Azad Üniversitesi'nden 250 öğrencinin imzasıyla yazılan mektupta üniversite rektöründen Türk dili ve edebiyatının öğretilmesi talep edilmiştir.¹⁵¹ Türklerin girişimleri neticesinde Tebriz Azad, Tebriz, Maragheh, Urmiye gibi üniversitelerde seçmeli

---

¹⁴⁹ Sabah Gazetesi, 03.05.2015, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/03/05/iran-azerilerinden-turkce-talebi>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

¹⁵⁰ İran'da Türk öğrenciler 4085 imza topladı: Türkçe resmi dil olsun, 21.02.2018, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/iran-da-turk-ogrenciler-4085-imza-topladi-turkce-resmi-dil-olsun/166582/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

¹⁵¹ Eher Azad Üniversitesi Öğrencilerinin Türkçe Eğitimi Talebi, 28.02.2018, <http://araznews.org/tr/?p=2834>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

Türk dili ve edebiyatı dersi verilmektedir. Üniversiteli Türk öğrenciler bu konuda İran Anayasası'nın 15. maddesinin verdiği hak ile taleplerine sürekli olarak devam etmektedirler. Son olarak Güney Azerbaycan'da Azerşehr Üniversitesi öğrencileri, talep ve eylemleriyle Türk dili ve edebiyatı dersi almaya hak kazanmışlardır.¹⁵²

İran'da Türklerin okullarda ana dilde eğitim almasının gerektiği konusunda adım atan bir diğer önemli isim ise Türklerin yoğunlukta yaşadığı Erdebil eyaletinin milletvekili Südeyif Bedri'dir. Milletvekili Bedri, 7 Mayıs 2018 tarihinde İran Anayasası'nın 15. maddesine vurgu yaparak okullarda Türk dilinin öğretilmesini talep etmiştir. Milletvekili Bedri, bu konuda yaptığı açıklamada, ana dillerinin yok olmasını önlemek için 15'inci maddenin uygulanması gerektiğini belirterek, 142 milletvekilinin imzası ile bir taslak hazırlandığını, mecliste de bu konuda bir kanun çıkarılabileceğini söylemiştir.¹⁵³

İslam Devrimi'nin üzerinden yaklaşık 40 sene geçmesine rağmen İran Türklerinin ana dillerinde resmi olarak eğitim alamaması dönem dönem ülkedeki Türk milletvekilleri ve siyasetçiler tarafından da gündeme getirilmektedir. Urmiye, Erdebil ve Tahran milletvekilleri Türkçenin okullarda ve üniversitelerde öğretilmesi için 2017 Ağustos ayında siyasi bir girişimde bulunmuşlardır. Erdebil milletvekili Muhammed Feyzi mecliste Cumhurbaşkanı Ruhani'ye hitaben yaptığı konuşmada, anayasanın ilgili maddelerinin uygulanarak Türkçenin eğitim dili olarak verilmesi gerektiğini belirtmiş ve sonrasında da bu konuda somut bir talepte bulunmuştur.¹⁵⁴ İran parlamentosunun Türk Fraksiyonu üyeleri olan Tahran Milletvekili Rıza Mehcub ve Urmiye Milletvekili Nadir Gazipur Türkçenin okullarda öğretilmesi ile ilgili yaptıkları resmi talepleri o dönem ülkede geniş yankı bulmuştur. Milletvekilleri, İran İlim ve Tahkikat Bakanlığı'na gönderdikleri talep mektubunda özellikle Türk dili ifadesini kullanmışlardır. Bu iki milletvekilinin farklı siyasi düşünceye sahip olmasına rağmen Türk

---

¹⁵² Güney Azerbaycanlı üniversite öğrencileri Türkçe eğitimi talep ettiler, 28.02.2018, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/guney-azerbaycanli-universite-ogrencileri-turkce-egitimi-talep-ettiler/166968/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

¹⁵³ İran Milletvekilinden Şok Anayasa Maddesi Tartışması, 07.05.2018, <http://araznews.org/tr/?p=3182>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

¹⁵⁴ Erdebil, Tahran ve Urmiye Milletvekillerinden Büyük Çıkış: Tüm Okul ve Üniversitelerde Türkçe Öğretimi Olmalıdır, 15.08.2017, <http://araznews.org/tr/?p=1944>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)

dilinde eğitim için birlikte talepte bulunmaları bu konunun siyaset üstü, toplumsal bir mesele olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁵⁵

İran meclisinde Türkçe eğitim talebinde bulunun bir diğer siyasetçi Urmiye Milletvekili Hadi Behaderi'dir. Milletvekili Behaderi'nin 15 Şubat 2017 tarihli meclis konuşmasında, Ruhani başkanlığındaki hükümete Türklerin yoğunlukta olduğu bölgelere daha fazla önem verilmesi gerektiğini söyleyerek, İran Anayasası'nın 15. ve 19. maddelerinin tam anlamıyla uygulanmasını ve bölgedeki okullarda Türk dilinde eğitim verilmesini talep etmiştir.¹⁵⁶

Bütün bu taleplerden de anlaşılacağı üzere İran'da Türkçenin resmi dil olması veya ana dilde eğitim verilmesi gibi konular İran Türklerinin her dönem gündeminde yer almaktadır. Genellikle ana dilde eğitim talebi için yazılan mektupların üniversite öğrencileri tarafından iletilmesi de Türkçenin gençler tarafından ne kadar önemsendiğinin bir göstergesidir. İranlı Türk siyasetçiler farklı siyasi kanattan olmalarına rağmen Türk dilinde eğitim talebi gündeme geldiğinde üzerinde anlaştıkları konular arasında olduğu da görülmektedir.

---

¹⁵⁵ İran meclisinde “Türkçe dilinin eğitimi” teklifi, 29.07.2017, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/iran-meclisinde-quot-turk-dilinin-egitimi-quot-teklifi/157940/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

¹⁵⁶ İran'da Azeri vekilden Türkçe eğitim talebi, 15.02.2017, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/02/15/iranda-azeri-vekilden-turkce-egitim-talebi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. MÜKATLAR IŞIĞINDA ANA DİLDE EĞİTİM MESELESİ

1921 yılında yapılan bir darbe ile Kaçar hanedanı yıkılarak eski Kazak alayında görevli subay olan Rıza Han, devletin başına geçti. 1925 yılında kendisini resmen “Şah” ilan etti. İran’daki azınlıkların kendi kimliklerini ifade etmelerinden çekindiği için Rıza Şah iktidarını da güçlendirmek adına güçlü bir ordu ve Fars milliyetçiliğini ön plana çıkaran bir politika izledi. Rıza Şah kendinden önceki yapının izlerini silmek ve ülkeyi İslam öncesi yapıya kavuşturmak için Fars milliyetçiliğini ön planda tuttu. Milliyetçi ideolojiye sahip yönetim yapısı oluşturan Şah, bunu diğer ulusların üzerinde bir hegemonya ve baskı aracı olarak kullandı. 1935 yılında ülkenin adını “İran” olarak değiştirdi.¹⁵⁷

Pehleviler döneminde “tek dil, tek ulus” politikası, diğer azınlıkları asimile politikasına dönüşmüş ve bu durumdan en çok Türkler etkilenmiştir. 1930 yılında Rıza Şah Farsçayı ülkenin tek resmi dili ilan etmiştir. Rıza Şah sistematik olarak ülkeyi Fars kültürünün etkin olduğu bir konuma getirmek için çalışmıştır. Özellikle Pehleviler döneminde İran’daki Türkler hem gündelik hayatlarında hem de toplumsal olarak bu durumdan etkilenmeye başlamışlardır. Rıza Şah, İran’daki Türklerin aslında Farsların bir kolu olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaya göre bölgenin Türkler tarafından işgal edildiği dönemlerde bölgede yaşayan toplumun Türklerin etkisinde kalarak Türkleştiği ve gerçekte Fars oldukları politikası güdülmüştür. Rıza Şah Rejiminin 1946 yılında Türkçeyi ülkede yasaklamasından da anlaşılacağı gibi Türklük kimliği, dil üzerinden kaybettirilmeye çalışılmış ve Türkler de mücadelelerine bu yönde hız vermişlerdir.

İran’daki Türkler, 1954 yılında Şehriyar ile başlayan Azerbaycan Türkçesiyle faaliyetlerini Hamid Nutki, Cevad Heyet gibi değerli isimler ile devam ettirmişlerdir. “Milli Kimlik” kavramı üzerinde çalışmaları ile önemli bir yere sahip Hamid Nutki (Güney Azerbaycanlı Türkolog ve şair) Türk dili ve kimliği üzerine yazıları ile bu şuuru ayakta tutmak için çok uğraş vermiştir. Hamid Nutki İran’da her alanda ana dilin serbestçe kullanılma özgürlüğünü, milli kimliğin korunması açısından elzem görmüştür. Nutki, 1979 yılından itibaren Cevad Heyet’in başkanlığını yaptığı “Varlık” dergisinde sürekli yazılarla ana

---

¹⁵⁷ Hamit Bozarşan, Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El-Kaide’ye, 4. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları, 2015 - s.70.

dilin önemini gündemde tutmuştur. Hamid Nutki'nin de söylediği gibi İran'da Farslaşma etkisi ile kültürüne yabancılaşmaya başlayan Türkler zamanla anmışlardır ki, "varlık" sebepleri dilleridir. Azerbaycan Türkçesi kendi tabirleriyle onların "annesi" gibi vazgeçemeyecekleri en önemli unsurdur.

1945 yılında Sovyet Rusya'nın Güney Azerbaycan'a olan desteği neticesinde Seyit Cafer Pişeveri öncülüğünde Türk Devleti kurulduysa da ABD ve İngiltere yardımı ile İran Şah'ı tarafından bu devlet yıkılmıştır. Bu dönemde en üst seviyeye çıkan Türk milliyetçiliği 1947-1979'a kadar olan süreçte özellikle bastırılarak Türklerin seslerinin çıkması engellemiştir. Şah'ın politikalarına karşı duyulan öfke neticesinde 1979 İran İslam Devriminde Türkler öncü rol oynamışlardır. 1979'dan sonraki süreçte kimlik bağlamında isteklerinin yerine getirileceğini düşünseler de, Türklerin talepleri genelde karşılıksız kalmıştır. Buna karşın 1979 İran Devrimi'nden sonra Türklere rejim tarafından toplumsal alanda Farsça-Türkçe kullanmak şartı ile bazı dil serbestlikleri getirilmiştir. Bazı alanlarda da yayın yapma hakkı tanımıştır. Türklerin Farsçayı ana dillerinden daha iyi konuşuyor olması da Türkçenin verilen haklara rağmen geri planda kalmasına neden olmuştur. Şah dönemine göre Fars milliyetçiliği konusunda daha ılımlı bir politika izlenmesine rağmen İran Devleti'nin Türklerin taleplerini karşılama konusundaki baskıcı tutumu nedeniyle İran Türklerinin kültürel, toplumsal, eğitim ve dil alanındaki zorlukları hala devam etmektedir.

1991 yılında kuzeyde Azerbaycan Devletinin kurulması, İran'daki Türklerin milliyetçilik faaliyetlerini yükselişe geçirmiştir. Bu tarihten sonra özellikle 1995 yılından itibaren kültürel, eğitim ve ekonomik alanlar başta olmak üzere birçok konuda İran Türkleri taleplerini dile getirmişlerdir. Bu isteklerin temelinde unutturulmaya çalışılan Türklük bilincinin kaybolmamasını sağlamak vardır. Ana dilde eğitim talebi aslında Türklerin kimlik mücadelesinin ilk simgesel kazanımını oluşturacak ve diğer toplumsal sorunların çözülmesine de zemin hazırlayacaktır. Bugün bile Türkiye'den İran coğrafyasına giden bir Türk milyonlarca İran Türkü ile rahatlıkla Türkçe iletişim kurabilmektedir. Burada önemli olan bilinç, Türklerin farklı coğrafyalarda dahi karşılaştıkları Türkler ile Türkçe iletişim kurup anlaşabilmesidir.

Tablo 1: Mülakat yapılan kişilerin kısa geçmişi (bk. EK 1, s.94)

İsim	Meslek	Görevi	Mülakat Tarihi
Prof. Dr. Ali Temizel	Öğretim Üyesi	Selçuk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı	09.05.2018
Prof. Dr. Nesib Nesibli	Öğretim Üyesi	Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü	22.05.2018
Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir	Öğretim Üyesi	Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü	26.01.2018
Dr. M. Rıza Heyet	Öğretim Üyesi	Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları	30.11.2017
Babak Shahed	İran Uzmanı	Tebriz Araştırmaları Derneği İran Uzmanı	22.09.2017
İbrahim Ramazani	Doktora Öğrencisi	“İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı” kitabının yazarı	16.10.2017
Ali Şahin	İran Uzmanı	Diplomatik Strateji Koordinatörü ve İran Uzman	08.05.2018
Hasan Raşidi	Yazar	İran'ın Tahran şehrinde yaşıyor. Araştırmacı Yazar	13.05.2018
Behram Kerimi	Tarih Araştırmacısı	İran'ın Tebriz şehrinde yaşıyor. Tarih Araştırmacısı	14.05.2018

Tezin son bölümünde, mülakatlar ışığında, tez konusunun bir sorun olarak ele alınması ve ana dilde eğitim taleplerinin meşruluğu üzerinde durulacaktır.

4.1 İran Devleti için Ana Dilde Eğitim Talebi Sorunsalı

Tez konusunun bir sorun olarak ele alınmasının gerekçelerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İran Türklerinin son yüzyılda maruz kaldıkları tutum

Babak Shahed¹⁵⁸ bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “İran Türkü ya da Azerbaycan Türkü dediğimizde farklı gruplarla karşılaşıyoruz. İran'ın kuzeybatısında yoğun olarak Azerbaycan Türkleri ve Azeri Türkleri deniliyor. İran'ın merkezinde aşiret yaşamlarını devam

¹⁵⁸ Babak Shahed İran Türküdür. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümünde doktoraasını yapmakta olan Shahed, Tebriz Araştırmaları Enstitüsünde İran uzmanı olarak çalışmaktadır. “Şeriatmedari” adlı bir kitabı bulunan Shahed'in çok sayıda makalesi ve söyleşisi bulunmaktadır.

ettirmeye çalışan Kaşkay Türkleri ya da Merkezi Türkler de deniliyor. İran'ın kuzeydoğusunda Türkmen olarak kendilerini tanımlayan Türkmenler yaşamaktadır. İran Türkleri kendilerini genel olarak 'Azerbaycan Türkü' olarak tanımlanmalarını istiyorlar. 'Azeri Türkü' şeklinde söylenmesine karşı olma nedenleri ise İran'da eğitimde, resmi kitaplarda ve İran'ın eski resmi politikasından kaynaklanan bir art niyet olarak görüyorlar. I. Pehlevi Rıza Han döneminde yani İran milliyetçiliğinin temellerinin oluşturulduğu süreçte bir teori oluşturuluyor 'Azeri Dili Teorisi'. Bu uzun süre İran'ın resmi ve hala sürdürdüğü bir politikasıdır. Sizler Türk değilsiniz zorla Türk olmuştunuz asıl Azeri'siniz Azeriler ise, asıl İranlılardır. Sizler Türkçeyi unutup aslınıza dönmeniz lazım. Bu teori ile bir dönem İran'da halkı inandırabildiler. Şu anda kuzeybatıdaki Türklerin itirazları bu nedenledir. Azeri dendiğinde Fars'tan dönmüş Türk anlamına gelmektedir. Bunun söylenmesini istemiyorlar. Kuzeybatıdaki Türkler kendilerine Azerbaycan Türkü olarak hitap edilmesini istiyorlar. Azerbaycan Türkü denmesini istiyorlar.”¹⁵⁹

Rıza Heyet ile yapılan mülakatta, İran Türklerinin maruz kaldıkları ötekileştirici tutumun ana dilde eğitim talebinin en önemli nedenlerinden birisi olduğu görülmektedir. İran'da uzun bir süre Türklerin yaşadıkları baskı, dönem dönem bir devlet politikası halini almıştır. Türkler bu tutuma rağmen toplumsal olarak kalkışma yolunu seçmemiş ve İran'ın sosyal ve siyasi yönden daha da gelişmesi için çaba harcamışlardır.

İran Türkleri üzerinde uygulanan politikalar hakkında Rıza Heyet şu ifadeleri kullanmıştır: “I. Pehlevi dönemine kadar İran Türkleri İran'ı kendi vatanları olarak biliyorlardı. 1924'te Kaçarlar devrildikten sonra Tahran'daki Kazak alayının subayı olan Rıza Şah yönetimi ele geçirmiştir. Bu kişi Kaçarlar döneminde yükseltildi ve Kaçarlar devrilince cumhuriyet kuracağı düşünülmüştür. Fakat Rıza Şah yeni bir padişahlık ilan etmiştir “Pehlevi Hanedanı”. Pehlevilik Sasani dönemine işaret eden bir simgedir. Kaçarlar gibi soylu bir aileden gelmiyorlardı hatta annesi bir Türk'tür. Şah'ın oğlu Mehmet Rıza Şah annesinin şiir kitabını bile Türkçe olduğu için yasaklatmıştır. O dönemde İran'ı Pers ülkesi gördüğü için Farsça İran resmi dili oluyor. 1925'ten 1979'a kadar İran'da laik Farsçılık, Pers milliyetçiliği şeklinde halka baskı uygulanıyor. O dönemde Türkçe yasaklanıyor. Okullarda o dönemde ceza uygulaması vardı. Okullarda kim Türkçe konuşursa cezalandırılıyordu. O dönemde

---

¹⁵⁹ Babak Shahed, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi, Tebriz Araştırmaları Derneği İran Uzmanı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 22.09.2017.

İran'da Rıza Beraheni adında meşhur bir Türk yazar vardı. Kitapları çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Diyor ki, “Bir cümle Türkçe yazdığım için kitabın kâğıdını bana yedirdiler.” Sonra Türklere hakaretler başlıyor. Türkler 1979'a kadar böyle bir muamele gördüler. 1979'da Humeyni, İslami Enternasyonalizm söylemi ile İran devrimini gerçekleştiriyor. Türklerin o devrime katılma nedenlerinden birisi, İran'da ötekileştirilmiş olmalarıydı. Humeyni'nin söylemi İslam merkezli barışmaktı. Humeyni bunu başardı. Fakat 1979'dan bugüne gelen süreçte İran'da Fars milliyetçiliği devam etti ve buna da bir mezhepçilik eklenmiştir. Hiçbir değişiklik olmamıştır. Ana dilde eğitim talebi özellikle burada gizlidir. Mevut sistemdeki asimilasyon, ötekileştirme, aşağılama, hakaret, ekonomide özellikle Fars bölgelerinin hızlı kalkınması ve Türk bölgelerinin geri bırakılması gibi nedenlerden ortaya bir tepki konuldu. Bu tepkide daha çok ana dil eğitiminde kendini gösterdi.”¹⁶⁰

2. İran Türklerinin nüfusunun büyüklüğü nedeniyle devlet tarafından bir tehdit olarak düşünülmesi

İran Devleti ülkedeki etniklerin kimlik mücadelelerini bir açıdan güvenlik tehdidi olarak görmektedir. Türklerin mücadeleleri ise nüfusunun büyüklüğü düşünüldüğünde İran için potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra yaklaşık 2 milyonluk Beluçlar, 1-2 milyon arası Araplar ve Kürtlerin mücadeleleri ise nüfuslarının azlığı ve dağınık yaşamaları nedeniyle İran için bir tehdit oluşturmadığı düşüncesi mevcuttur. İran Türklerinin kimlik mücadelesi için devletin “Türk” tanımı yapılan girişimlere dahi kuşku ile yaklaşmakta ve bu faaliyetleri yasaklamaktadır. İran'da toplumsal gösterilerin ve toplu bir mücadelenin zorluğunu bilen Türkler ise bireysel şekilde seslerini duyurmak için çaba harcamaktadır. Bu hususta İbrahim Ramazani ile yapılan röportajda verilen örnek bu düşüncüyü destekler niteliktedir.

İbrahim Ramazani¹⁶¹ bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'da devlet bürokrasisinde ve siyasette sistematik olarak bir mücadeleden söz edemeyiz. Daha çok bireysel inisiyatifler vardır. Çünkü sistematik şekilde çalışma meselesi İran Devleti'nin hassas

¹⁶⁰ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

¹⁶¹ İbrahim Ramazani İran Türküdür. Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde doktorasını yapmakta olan Ramazani, İran'daki Türklerin en büyük takımı Tractor Sazi üzerine yazmış olduğu "İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı (Traxtor, Bir Traktör Değildir)" adlı kitabı bulunmaktadır.

olduğu bir konudur. İran Ceza Hukuku'nun 500. maddesi ile daha çok ana dilde eğitim talebi ile bulunanlar yargılanırlar. İran Ceza Hukuku'nun 500. maddesi, İran milli güvenliğini tehlikeye sokabilecek kişiler için verilecek olan bir senelik cezayı içerir. Ama anayasada milli güvenliğin tehdit olarak bir tanımı yer almamaktadır. Yani milli güvenliği tehdit eden unsurlar net olarak belirtilmemiştir. Bu konu İran hukuk sisteminin sorunlarından bir tanesidir. Bürokrasidekiler birbirlerinden habersiz bireysel inisiyatifler şeklinde çalışmaktadır. Örneğin, Nevruz etkinliklerinde bir grup genç milletvekiliyle etkinlikte dağıtacakları bir dergi için izinler alması hususunda görüşürler ve ricada bulunurlar. Milletvekilleri de bu konularda arabuluculuk gerçekleştirir. 2016 yılında 110 milletvekilinin katılımıyla İran Meclisi'nde Türk milletvekilleri fraksiyonu oluşturuldu. (Fraksiyon İran'da komite anlamındadır.) Konu medyada çok fazla yer alınca fraksiyonun üyelerinden birisi olan Urmiye milletvekili Nadir Gazipur biz devletin politikalarına göre bu fraksiyonu yürüttük açıklamasında bulundu. İran Meclisi'nde 270 milletvekilinin 110'u bu fraksiyona üye oldu. Şimdilerde ise bu fraksiyonunu dağıtılacağı ve kuzeybatı ya da Azeri grubu şeklinde bir isimle faaliyet göstermesi İran devleti tarafından istenmektedir. Buradaki amaç ise Türk kelimesini ortadan kaldırmaktır. Bürokraside bu şekilde sistematik çalışabilecek fraksiyonlar genelde devlet kanalıyla oluşturulur. Milliyetçi gruplar bu komisyon tarafından saf dışı bırakılır. Bu nedenle bürokraside bu anlamda ciddi bir mücadeleden, partiden ya da siyasi bir isimden söz edemeyiz.”¹⁶²

Babak Shahed ile yapılan mülakatta da İran Devleti'nin Türklerin nüfusunun büyüklüğünden çekindiği görülmektedir. Bu konudaki değerlendirmelerinde Shahed şu ifadeleri kullanmıştır: “İlginç bir şekilde İran'da azınlık grupların yani, Zerdüşiler, Ermeniler, Yahudilerin hakları daha çok korunur. Çünkü bu gruplar küçük olduğu için İran bu gruplardan güvenlik tehdidi duymamaktadır. Toplam 300 bin Yahudi vardır. Bu küçük gruba İran güvenlik tehdidi olarak bakmaz ve oluşacak bir sorunda Yahudileri İsrail'e göndererek kurtulacağını düşünür. Ama ehl-i sünnet olanlara baskı yapılır hatta onları Şiileştirmek için uğraşır. Çünkü bu grubu Şiiliğe bir tehdit olarak algılar.”¹⁶³

---

¹⁶² İbrahim Ramazani, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi. “İran'da Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı” kitabının yazarı “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara:16.10.2017.

¹⁶³ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

İran, devlet politikaları gereği potansiyel tehdit olarak değerlendirdiği sorunları milli güvenlik açığı olarak gördüğü için çözüm üretme konusunda yetersiz kalır. Bu durum her dönemde toplumlara zorlayıcı bir nitelik almaktadır. İran Türklerinin ana dilde eğitim talebi de bu konumda yer almaktadır. Türklerin nüfusunun kalabalık ve İran'ın her yerinde yaşamaları nedeniyle İran için bir sorun teşkil ettiği düşünülür. İran'da ana dilde eğitim her ne kadar reformist Cumhurbaşkanlarının vaatleri arasında yer alsada bu konuda oyalama yolu seçilmektedir. Bu konuda Rıza Heyet şu ifadeleri kullanmıştır: "İran'da Türklere uygulanan ötekileştirme politikasının temelde uygulama biçimi Türkleri tanımamak üzere kuruludur. Çünkü Türkleri tanıdığı zaman sorumluluk alacak. Bu yüzden de sistem önce Türklerin kimliğini hedef alıyor, sonra da dilini hedef alıyor. Bunun neticesinde de yeni kimlikler uydurmaya başlıyor. Mesela "Azeri" kimliği gibi ya da coğrafyaya dayanan kimlikler aşılacak istiyor. Ondan sonra bunları ekonomik olarak sindirmeye çalışıyor. Ekonomik olarak zayıflatılan Türk bölgelerinden Türkler göç edecek ve o bölgelere de gelecekte de belki başka bölgelerden farklı etnikler yerleştirilecek. Bu nedenle de hem siz dilinizin prestijini kaybediyorsunuz hem de aşağılık hissine kapılıyorsunuz ve bu yüzden de daha hızlı bir şekilde baskın kimlik olan Farslaşmak istiyorsunuz. Bunun siyasi ve uluslararası ilişkiler boyutu da İran sınırlarındaki Türk devletleri ile İran Türkleri üzerinden kesinlikle ilişki kurmak istemiyor. İran komşusu olan Türk devletleri ile ülkedeki Türkleri pas geçerek ilişki kurmak istemesi de İran'ın o devletlerle başarılı bir ilişkisi olmamasına neden oluyor."¹⁶⁴

Prof. Dr. Ali Temizel, Türklerin İran'da her alanda etkin olduğunu belirterek, devlet için bir tehdit olarak değerlendirilmesinin yanlış olacağını söylemiştir. Prof. Dr. Temizel şu ifadeleri kullanmıştır: "İran Türkleri İran Devleti'nin her kademesinde yer almaktadır. Devletin en üstündeki liderlere kadar Türk'tür. Türkler ülkenin sahibi olarak bile gözükmektedirler. Selçuklulardan beridir İran, Türk soylu yöneticilerin iktidarda olduğu dönemlerdir. Mesela Şah İsmail Türkmen'dir. 1924 Kaçarlar dönemine gelene kadar Türk soylu yöneticilerin ülkeyi yönettiği dönemler olmuştur. 1924'te Şah'ın iktidara geldiği dönem ile Türklerin etkinliği sona ermiştir. Türkler İran'ın her yerinde ve her kademesinde çalışmaktadır. Dolayısıyla Türkler İran için bir tehdit unsuru olarak değerlendirmek yanlış olur."¹⁶⁵

---

¹⁶⁴ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

¹⁶⁵ Prof. Dr. Temizel, Mülakat, 09.05.2018.

Behram Kerimi,¹⁶⁶ Türklerin İran'ı her dönem korumaya çalıştığını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: “İran’da Türkler padişahlık, imparatorluk kurmuşlar ve tarihler boyunca İran’ı korumuşlardır. Hatta Türk olan Safeviler gene bir Türk devleti olan Osmanlı ile savaşmıştır. İran’da Türkler kalabalık nüfusu ile bir tehdit olarak düşünülüyor. Ama tüm bunlara rağmen İran, Türkleri bir tehdit olarak algılaması çok yanlıştır. Türkler İran’a asla tehdit değildir ve İran’ı kendi ülkesi olarak görmektedir.”¹⁶⁷

3. İran Devletinin dil politikalarına karşı olan tutumu

İran hükümeti ana dilinde eğitim meselesini iç tehdit sorunu olarak gördüğü anlaşılmaktadır ve bunun için meselenin siyasi ve toplumsal alanlara taşınmasına izin vermemektedir. Bu nedenle de röportaj yapılan kişilerin ortak görüşün olarak ana dilde eğitim talebi bir sorun teşkil ederek İran resmi politikasını oluşturmaktadır.

İbrahim Ramazani konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran’da bir resmi yetkililerin sözleri vardır. Bir de yazılı olarak devlet politikasının belirttiği uzun vadeli stratejik belgeler vardır. Ben bu belgeler hakkındaki görüşlerimi açıklamak istiyorum. İster dil olsun isterse de başka bir alanda olsun İran’ın kültürlere bakış açısı kültür mühendisliğine dayalıdır. Bu yaklaşım diyor ki İran ahir zamanda Mekke’den çıkan asıl ismi Muhammed olan ama Mehdi denilen şahsın gelişi için dünyayı hazırlamakla yükümlü bir devlettir. Bu Şii fikhından temellenen ve onun gelişi için tek tip insan modeli oluşturulmalıdır. Bu insan modelinin dört özelliği olmalıdır. Medhici, Müslüman, vilayet-i fakihe bağlı bir Şii ve Fars kültüründen olması gerekmektedir. Bunun için İran’da dini lidere bağlı çeşitli kurumlar ve merkezler oluşturulmuştur. Türkçede Kültür Devrimi Yüksek Şurası olarak bilinen merkez de bunlardan birisidir. Bu merkez saha araştırmaları ve çeşitli araştırmalarla İran’ın kültür politikasını belirlemektedir ve uzun vadeli stratejik belgelerle kalkınma raporları hazırlaması gerekmektedir. Eğitim alanında hazırlanan çalışmalara bakıldığında etniklere verilen haklardan bahsetmediği görülmektedir.”¹⁶⁸

¹⁶⁶ Behram Kerimi İran Türküdür. İran'ın Tebriz şehrinde yaşamaktadır. Tarih araştırmacısı olan Kerimi, İran Türklerinin tarihi ve kültürü hakkında araştırmalar yapmaktadır.

¹⁶⁷ Behram Kerimi, Tarih Araştırmacısı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara-Tebriz (Telefon Görüşmesi) - 14.05.2018.

¹⁶⁸ Ramazani, Mülakat, 16.10.2017.

Babak Shahed'in ise bu konudaki değerlendirmesi şu şekildedir: "İran Cumhurbaşkanı Ruhani'nin seçim vaatlerinde etnikler ve azınlıklar ile ilgili bir dizi açılım yapılacağı anlaşılmıştır. Bunun da somutlaştığı yer vatandaşlık hakları menşuru olarak tanımlamıştır. Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı adayı olduğunda kâğıt üzerinde vatandaşlık hakları menşuru yayımlatacağı vaadinde bulunmuştur. Çünkü İran'da yasalar net bir şekilde bu hakkı tanımlamamaktadır. Cumhurbaşkanı'nın üçüncü döneminde resmi törende bunu açıkladı. Bakıyorsunuz İran'ın uzun vadeli stratejik belgelerinin içinde dillerin resmi olması ve dillerin eğitilmesini yazmamış ancak etnik dillere daha fazla alan tanımak için 6. ve 7. kalkınma programı esasında hareket etmek konusuna yer verilmiştir. İran'ın yazılı belgelerinde Farslılık dışında herhangi bir Fars dili ve kültürü dışında hak verecek bir şey görmüyoruz. Resmi dil Farsçadır. Diğer dillerin yazılıp okunması serbesttir. Ancak yetkililer bu konuda yükümlü hissetmiyor. Sözlü olarak kabul edip icraatta yükümlü olmadıklarını öne sürüyorlar. Azınlıklar yazıp okuyor, azınlıkların dil talepleriyle ilgili kitaplar ve yazılar yazılıyor ancak bu talepler bir tür tehdit kabul edilip resmi dil statüsüne konmuyor. Devlet alfabede de değişiklik istemiyor. Çünkü İran alfabe konusunda çok hassas ve bunu bir tür İslami gelenek olarak görüyor ki İranlılar için eskiyi bu güne taşımış ve kopuş yaşatmamış. Ana dil talebi hususunda gündeme getirilen önerilerden biri de ilk üç sene Arap alfabesi değişmemek kaydıyla okullarda dersler Türkçe olarak yapılsın; üçüncü sınıftan sonra Farsça da eklensin veya Türkçe ders olarak müfredatımıza eklensin. Zaten Türkçe konuşuyorlar, İran'ın kırmızı çizgilerini geçmemek kaydıyla Türkçe yazıp dergiler çıkarabiliyorlar ancak bunları İran'ın ideolojisine uygun şekilde yapmaları gerekmektedir. Mesela; Şiilik çizgisinde Türkçe yazmaları lazım. Halk şunu söylüyor: "Bana önce Azeri diyerek Farslaştırmaya çalıştılar, yapamadılar. Ben Türküm, Türk doğmuşum, kimliğim Türk fakat neden zorla Farsça okumak zorundayım."¹⁶⁹

İran Devleti ana dilde eğitim talebini dış güçler tarafından etnik gruplar üzerinde oynanan bir komplo teorisi olarak göstermektedir. Bu yönde olumlu verilecek bir kararın etnik grupların artarak büyüyen daha başka isteklere neden olacağı gibi bir tehdit algısı da yapılan röportajlardan anlaşılmaktadır.

Rıza Heyet bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: "İran ana dilde eğitim istediğine kuşkuyla bakıyor. İran, Türklerin ana dilinde eğitim isteğini yerine getirmemek için Türklerin

---

¹⁶⁹ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

bu tür taleplerle bölücülük yaptığını iddia ediyor. Şimdi ise bu gruplar ana dil talebinden besleniyor algısı vardır. İran resmi politikası Türklerin ana dilde eğitim talebine bu açıdan bakmaktadır. İran, Türklerin aktivitelerine de şu şekilde bakmaktadır. ‘Bu grupların Türkçeyi ön plana çekme nedenleri insani hak üzerinden gizli bir milliyetçilik yapmalarıdır. Bunların asıl amacı buradaki Türkleri İran’dan ayırmaktır ve bunu aşamalı bir şekilde yürütmek istiyorlar. İlk başta Türkçe eğitim istiyorlar, bunu verirsek arkasından özerklik isteyecekler.’ Örneğin ekonomide özerk olmak gibi, daha sonra ise siyasi özerklik isteyecekler neticede bir devlet kurmak istiyorlar. Bu konuda İran’ın mezhebi duygularını istismar etmek için İsrail ve Amerika’nın bir oyunu olarak lanse ediyor. Diyor ki biz burada büyük bir devletiz, etkinliğimiz var. Çok eski bir tarihimiz var. İsrail ve Amerika bu hususta ortaya çıkararak İran’ı bölmek istiyor. Düşünceye göre bu Siyonist bir oyun.”¹⁷⁰

İran’da ana dilde eğitim talebinde bulunduğu için cezaevinde yatan kişiler de vardır. Bu kişilerin tutuklama nedeni olarak Pantürkist fikirler yaymak ve ayrılıkçı faaliyetlerde bulunmak gibi sebepler gösterilmektedir. İran Devleti Türklerin kimliklerini korumak için giriştikleri faaliyetleri milli güvenlik tehdidi kapsamında ayrılıkçı faaliyet olarak gösterebilmektedir.

Babak Shahed ile yapılan röportajda verilen bir örnek ile bu husus desteklenmektedir. Babak Shahed bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu mücadelede tutuklanan çok fazla insan var. Hala hapiste olan Siamek Mirzai isminde bir kişi var. Tutuklanma sebebi ise, Türkçe eğitim talebi bahanesi ile Pantürkistlik yapmak ve Pantürkist gruplara üye olmak. İlginçtir suçlamalardan bir tanesi Türkiye’de sözde Ermeni soykırımını inkâr etmesidir. Bu konuda yazdığı bir makale delil gösterilmiştir. İran hukuk sisteminde cezası olmayan bir konudan ceza almıştır. Buna sebep gösterilen gerekçe ise ülke içindeki Ermeni grupları tahrik ederek milli güvenliği tehlikeye sokmak. Siamek Mirzai örneğinde olduğu gibi aktivistlerin tutuklanma gerekçesi, Türkçe eğitim talebi bahanesi ile Pantürkist propagandası yapmak. Yani, İran’da ana dilde eğitim talebinde bulunabilirsin ama bunu bir propaganda aracı gibi kullanarak İran milli güvenliğini tehlikeye sokamazsın demektedir.”¹⁷¹

Hasan Raşidi, Türklerin ana dilinde eğitim alamadıkları için Türk çocuklarının Farsça ile aldıkları eğitimde sorunlar yaşadığına değinmiştir. Hatta İran Milli Bakanlığı

---

¹⁷⁰ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

¹⁷¹ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

yayınladığı bir genelge ile aksanlı Farsça konuşanların öğretmenlik yapamayacaklarını belirtmiştir. Hasan Raşidi konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “150 bin nüfuslu Ermeniler liseye kadar ana dilinde eğitim alırken, 32 milyonluk Türk nüfusu neden eğitim almıyor. Bu sebeple Farmlar Türklere yukardan bakarak ‘Sizin diliniz yok. O yüzden Farsça eğitim alıyorsunuz’ algısı oluşturmaya çalışıyor. Bir açıdan da Türk çocuklarının Fars dilinde eğitim almasında bazı problemler ortaya çıkıyor. Türk çocukları ilkokulda Farsça eğitime başladıklarında telaffuzda ve dilde sorunlar yaşıyorlar. Çünkü onların ana dili Türkçe ve iki dilli bir eğitim almaları gerekir. Türk çocuklarının almış oldukları bu eğitim, onların bütün hayatlarını etkiliyor. Türklere için bu sistem iki dilde de sorunlar yaşamasına neden olmaktadır. İran’da bir Türk ile bir Fars mahkemelik olduğunda Türkün kendini savunması da zorlaşıyor. Çünkü her şer Fars dilinde düzenleniyor. Bu açıdan bir Fars mahkemede bile Türkün önüne geçebiliyor. Hatta İran Eğitim Bakanlığı bir genelge yayınlamıştı. Genelgede “Farsçayı aksanlı konuşanlar” öğretmen olamayacak deniliyordu. Bu bir Türk’e zulüm olur. Çünkü Türklerin doğal olarak Farsça konuşmalarında bir aksanı vardır. Bu sebeple biz inanıyoruz ki kendi dilimizde eğitim olursa, Farmlar ile daha çok kardeşlik ve dayanışma olacaktır.”¹⁷²

4. İran’ın “Farslaştırma” politikaları

Babak Shahed İran Türklerinin ana dille ilgili taleplerinin tarihsel süreci hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Ana dilde eğitim talebini kronolojik bir süreçte inceleyecek olursak Pehlevilerin iktidara geldikten sonraki dönemden başlayarak ele almak gerekir. Bu dönemden itibaren bazı rahatsızlıklar baş göstermeye başladı. Bunun en tarihi dönüm noktası 1945 yılında İran’ın kuzeybatısında kurulan Azerbaycan Demokrat Fırkası yönetimi oldu. 1945’ten önce İran’ın kuzeyi Ruslar, güneyi ise İngiltere tarafından işgal edilmişti. 2. Dünya Savaşı’ndan sonra Azerbaycan Demokrat Fırkası lideri Seyid Cafer Pişeveri’dir. Pişeveri İran’ın sol ekolünden gelen birisidir. İran’da Sovyetler destekli bir Tudeh Partisi vardı. Tudeh Partisinin İran Azerbaycan kolu Azerbaycan Demokrat Fırkası olarak kendini gösterdi. Ve biz

---

¹⁷² Hasan Raşidi, Mülakat, 13.05.2018.

burada Özerk yönetim kurduk. O dönem Azerbaycan Türkçesi okullarda okutulmaya başlanıyor ve Tahran'dan da bu istek talep ediliyor. Okullarda Azerbaycan Türkçesi olarak kitaplar ana dilde çıkıyordu. Azerbaycan Türkçesinin ana dili adlı müfredatla okullarda Türkçe öğretiliyordu. 1946'da İran BM Güvenlik Konseyi'ne bu konudaki dosyayı götürüyor ve Amerika'nın baskısı ile Rusya oradan çıkmak zorunda kalmıştır. Ve BM Güvenlik Konseyi'nin ilk vetosu Amerikan tarafından destekli olarak Güney Azerbaycan'daki ana dilde eğitim talebi konusunda gerçekleşmiştir. 1945 ve 1946 yılları arasında Azerbaycan Demokrat Fırkası destekli kurulan "Azerbaycan Cumhuriyeti" özerk yönetimi ana dilde eğitim konusunun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ondan sonra bu konunun unutulması için İran'da ağır baskılar yapıldı. Bu baskılar neticesinde bu mücadele kültür alanına kaymıştır. Bir grup genç Türkiye'ye burslu olarak getirilmiştir. Bu grup içerisinde Cevat Heyet, Hamid Nutki, Ali Tebrizli gibi isimler yer almıştır. Bu isimler Azerbaycan Demokrat Fırkası'nın ana dilde eğitim meselesini devam ettirmişlerdir. Yayıncılık alanında, Türk grameri ve Türk dili ile ilgili kitaplar çıkarmışlardır. 1979 devriminin öncülerinden olan Ayetullah Muhammed Şeriatmedari Pehleviler'den önce Kaçarlar döneminde İran Anayasası'nda olan "Eyaleti ve Vilayet Encümenleri Yasası"nın yenilenmesini istiyor. Yani, Vilayeti Fakih teorisinin İran Anayasası'nda yerleşmesine itiraz ediyor ve İran'ın eyaletler ve özerk şekillerde idare edilmesini istiyor. Ve bu durumu Kaçar dönemini dayandırıyor. Şeriatmedari bazen bölücülükle suçlanıyor, bazen de devrim karşıtlığı ile suçlanıyor. Ama o desteklediği Tebriz merkezli Müslüman Halk Partisi bu konuda savaş vermiştir. 1980'de Tebriz'de kanlı çatışmalar olmuştur. Sonrasında Şeriatmedari ev hapsi ile cezalandırılıyor ve öldürülüyor. 1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği dağılır ve orada sınır komşularında bir uyanışa sebebiyet verir. Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulması bizlerde bir domino etkisi yaratır. Bunun akabinde İran İslami sloganla devrim yapmış ve kendine yüklediği değer İslam'ın yayılmasıdır diyor. Orada Karabağ savaşı patlak verdiği zaman o bölgede yaşanan Türklerin gözü önünde Ermenistan'a silah sevkiyatı yapmıştır. Bu durum büyük bir rahatsızlığa yol açar. Ve İran'daki Türkler bu durumdan rahatsız olarak meşru bir söylem olan ana dilde eğitim talebine yeniden sarılmışlardır. O dönemde bazı gösteriler olur. Bu gösterilerde ana dil talebi ön plana çıkmıştır. Meşru bir hak talebi dahi olsa İran ana dilde eğitime karşı faaliyetlerini her dönem bastırmıştır.¹⁷³

---

¹⁷³ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

Prof. Dr. Ali Temizel, İran'da Türklere karşı milliyetçilik uygulayan kesimin Firdevsi geleneğini yaşatmaya çalışan çevrenin olduğuna dikkati çekmiştir. Kültürel olarak da Fars tarihinin Türk tarihinden üstün olduğunu anlatan sinema, tiyatro gibi sanatsal faaliyetler üzerinden mesajlar verilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Prof. Dr. Temizel konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'da Pasargad kültürünü, Taht-ı Cemşid kültürünü, Firdevsi geleneğini yaşatmaya çalışan entelektüel çevre özellikle Selçuklulardan itibaren başlayan Türk varlığını görmezlikten ya da yok sayarak bir ötekileştirme politikası izledikleri anlaşılmaktadır. Hatta zaman zaman şunlar söylenmektedir, “Kızılbaşlar bile Fars'tır” ama Türklerden korktukları için Türkçe yazmışlardır. Kendisi Türk olduğu halde Farslardan koktuğu için Farsça yazan birçok şair vardır. İran'daki Fars milliyetçiliği adına milliyetçilik yapan unsular ötekileştirme politikasını daha çok söylemler üzerinden yapmaktadır. Zaman zaman gazetelerde ve basına yansıyan demeçlerde bu söylemler gözükmektedir. Şu anda Türkler ülkenin sahibi gibi bir pozisyonda olduğundan dolayı etkin bir şekilde fiili bir ötekileştirme ya da asimilasyon olduğunu söylemek imkânsızdır. Kültürel anlamda bazen sinema filmlerinde ötekileştirme yapıldığı da görülmektedir. Örneğin filmin bazı sahnelerinde kullanılacak olan kötü bir kelime ya da hakaret ile küfre varacak bir kelimenin Türkçe olarak söylendiğini görüyoruz. Bundan da aşağılama ve ötekileştirme kaygısının olduğunu hissediyorum. Yine bir başka örnek, radyo tiyatrolarında ya da televizyon programlarında Gaznelilerle ilgili bir program yapıldığında Gazneli Mahmut, Firdevsi'nin karşısında küçük düşürecek bir şekilde algı ile ötekileştirme ya da zayıf gösterme politikası izlenmektedir. İran coğrafyasının İran kavminin olduğunu iddia ederek Farsçadan başka bir dilin olmayacağını savunmaktadırlar. Ve özelde Türkçe genelde tüm mahalli dilleri yok saymak istemektedirler. Bu zaman zaman da mecliste tartışmalara konu olmakta ve basına yansımaktadır.”¹⁷⁴

Prof. Dr. Nesibli, İran'daki Fars milliyetçiliğinin ülkedeki diğer milletlerin reddi üzerine kurulu olduğunu dile getirmiştir. Prof. Dr. Nesibli, İran'daki “Farslaştırma politikası” hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'da Türklere karşı uygulanan ötekileştirme en bilinen ve en önemli meseledir. Ama hâkim Fars milliyetçiliği bu durumu kabul etmemektedir. Onlar diyor ki, İran'da bir millet var. O da Fars milletidir. Bu milliyetçilik anlayışı diğer milletlerin reddi üzerine kurulan bir siyasettir. İran'daki milletler de bu anlayışa karşı olarak 'ben varım, benim tarihim ve de bir dilim var' diyor. İran Türklerinin tarihi sadece İran'ın değil Türk

---

¹⁷⁴ Prof. Dr. Temizel, Mülakat, 09.05.2018.

dünyasının bir parçası olarak ele alınır. Zehtavi'nin, Cevat Heyet'in yazılarında, biz Türk dünyasının bir parçasıyız vurgusu vardır. Bu da son 20-30 yıldır tarih bilinci olarak ele alınmaktadır. Bir zamanlar İran'da Türkçe için bu dil çok zayıf bir dildir bu dili öğrenmeye değemez derlerdi. Ama komşulardaki ülkelerin devlet dilleri Türkçedir. Türkçe zayıf olabilir mi? Sonra yine dediler ki, Türkler Azer'idir. Bu da çok önemli bir olaydır. Son haftalarda Ruhani'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yunusi'nin bu yönde bir açıklaması da olmuştur. Yunusi, "Bunlar Türk değil Azeri'dirler. Bunların dili Türkçe değildir" demiştir. Bu açıklamaya çok büyük bir tepki vardır. Bu düşüncenin yaklaşık 90 yıllık bir geçmişi vardır. Türk dili için sonradan Türkçe kelimelerin karıştığı bir Fars lehçesidir düşüncenin temelidir. Bu da tabii bir efsanedir. Türkler de bunu doğru olmadığını çok iyi biliyor."¹⁷⁵

Türklerin dil taleplerinin yıllarca uygulanan politikaların bir sonucu olarak görmek mümkündür. Devletin Farslılaştırma politikasına "Ben Türküm" diyerek tepkilerini ortaya koymuşlardır. Ama bunu bir genelleme olarak görmekte yanlış bir sonuca varmamıza neden olabilir. Çünkü İran'da siyasette ve ekonomide çok etkin Türklerin olduğu bilindiği için bu kişilerin nüfus alanı içerisinde olan grupların genel olarak kimliklerini korumakla birlikte milliyetçi hareketlerin mücadelelerinde yer almamaktadırlar.

5. TV Kanalları ve Karikatür Krizi

Türk dilinin yeniden yaygınlık kazanmasında Türkiye'den yayın yapan uydu kanalları da etkili olmuştur. Rıza Heyet'in konu hakkındaki değerlendirmesi şu şekildedir: "Türkiye'nin uydu kanallarının etkisi büyük olmuştur. İran'daki Türkler televizyondan izlediği programlarla kendilerinin içerisinde buldukları onların "İranlı" algısından ziyade Türk kimliğine uyduklarını fark ettiler. İran'da uydu kanalları Türkçe ve Türklüğün yeniden prestij kazanmasını sağladı. Bu da insanlara bir milli özgüven geri dönüşü sağlıyor. Ancak 5 sene önce İran Milli Eğitim Bakanlığı bütün kreşlere ve ilkokullara yazılı bir talimat gönderdi. Talimatta Türkiye Türkçesinde konuşan ve Türk dizileri hakkında konuşan kişiler cezalandırılmasını istendi. Bu durum çeşitli şekillerde ayaklanmalarda kendini gösterdi. Sadece ana dilde eğitim için protesto şeklinde yapılmadı. Türklere yazılı medyada da hakaret edildi. Türkler ise buna tepki vermek için sokağa indiler. Sokaklarda bu durumu protesto ettiler.

---

¹⁷⁵ Prof. Dr. Nesibli, Mülakat, 22.05.2018.

Ama protestonun sloganları Türk dilinde eğitim istemek şeklinde oldu. Ve bu durum yaygınlaştı. Bunda en çok kendini gösteren alan spor maçları oldu. Tahran'da, Tebriz'de Traktör takımının futbol maçlarında gerçekleşti. Hatta buradan çıkan kalabalık grup Urmiye'deki voleybol maçına giderler. Bunlar merkezîyetçi İran'a itiraz ediyorlardı. Ama sloganlarının hepsinde ana dilde eğitim talepleri vardı. Çünkü ana dilde eğitim talebinde bulunurken bir baskıya maruz kalınmıyor ve gözaltına alınmıyorlardı. Ve "Ben meşru hakkımı istiyorum" diye kendini savunabiliyorlardı. Ve milliyetçilikle, Pantürkistlikle suçlanmıyorlardı. Türkler İran'ın dil politikalarını en somut ayrımcılık olarak görüyordu. Son on yılda sıralamak gerekirse 20-30 arasında çok kalabalık çeşitli gösteriler olmuştur. Tebriz'de 2006'daki gösterilere 1 milyondan fazla kişi sokaklara dökülmüştü. Mesela iki sene önce Tahran'ın bazı bölgelerinde Türkler itirazlara başladılar. Ve yine sokaklara dökülmüşlerdir."¹⁷⁶

İran Türklerinin ana dilde eğitim taleplerinin oldukça büyük bir kesim tarafından istendiğinin bir diğer göstergesi de Türklerin İran'daki en büyük spor kulübü olan Traktör Futbol takımının maçlarındaki ana dilde eğitim talebiyle ilgili sloganlar ve afiş çalışmaları da bir örnek kabul edilebilir. Traktör Futbol takımıyla ilgili yüksek lisans tezi ve kitabı bulunan İbrahim Ramazani'nin görüşleri de şu şekildedir: "Bu sloganlar ve afişler belki ilk başta bazı guruplar veya düşünür tarafından organize edilmiş gibi gelebilir. Ama ana dilinde eğitim taleplerini sloganlar ve afişler şeklinde dile getirilmesi artık hiç bir guruba bağlı olmayan şahıslar tarafından dayanışma duygusunun güçlü olmasından ve canlı tutulmasından ötürü gerçekleştirilmektedir. Bu artık Türklerin inancarak mücadele ettiği bir konudur. Traktor futbol takımının Farısların sergilediği asimilasyon politikaları karşısında Türkçenin ve sembollerinin yasaklanması karşısında, direniş göstermenin bir sembolü olduğu değerlendirilmektedir."¹⁷⁷

Bunun yanında ana dilde eğitim talebini dile getirmekten çekinen Türklerin de bulunduğu dile getirilmektedir. Babak Shahed ise bu görüşü şu gerekçelere bağlamaktadır: "Ana dilde eğitim talebine destek vermeyen Türklerin en büyük nedeni korkudur. Bir diğer nedeni ise, ülkeye düzensizlik gelmesin ve bu talebin aslında yabancıların bir oyunu olarak görüyorlar. Özellikle Amerika ve İsrail'in bir oyunu, bir komplosu olarak görüyorlar."¹⁷⁸

---

¹⁷⁶ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

¹⁷⁷ Ramazani, Mülakat, 16.10.2017.

¹⁷⁸ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

İran Türkleri yıllarca ülkenin asli unsuru olarak İran Devleti'ne her türlü katkıyı sunmuşlardır. Türklerin devletten beklentileri genelde kültürel ve kimliklerini koruyacak bir yapının tesis edilmesidir. Fakat günümüze kadar toplumsal yapısı farklı etnikleri barındıran İran'da Türklere karşı uygulana ve toplumsal tepkilere neden olan olaylar da yaşanmıştır. Bunun en somut örneği ise 2006 yılında Türklerin 'hamam böceği'ne benzetildiği karikatür krizidir. Bu tür örnekler de göstermektedir ki, Türkler kimlikleri üzerinden yapılan saldırılarda oldukça büyük tepkiler ortaya koyarak Türklükleri konusunda hassas olduklarını kabul ettirmişlerdir.

Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir konu hakkındaki düşünce ve tespitleri şu şekildedir: "Hatırlarsanız 2006'da bir karikatür krizi oldu. Türkleri aşağılamışlardı ve Türkleri hamam böceğine benzetmişlerdi. O dönemde birçok kişi meseleyi gözden kaçırdı. İran'daki başkaldırı sadece İran'ın kuzeybatısı ya da Azerbaycan bölgesinde değildi. O dönemde İran'ın her yerinde isyan çıktı. Çünkü Türk kimliği oradaki tek grubun değildi. Değişik sosyal yapıdaki herkes katıldı. İran Devleti'nin bunu hesaba katmadığını gösterdi. Bir de sosyolojik olarak şunu gösterdi, Türkler Türklüğü ile hassastır. Mesela İran'daki Türkler için Azerbaycan'a laf söyleseniz, beklemeyin bütün Türkler ayaklansın. Çünkü neticede Azerbaycan İran'da bir eyalettir, ildir. Ama Türk kavramı İran'ın her yerini ilgilendirir. Türk kavramının temelinde yatan en temel unsur ise dildir. Çünkü bir insan dili ile tanımlanır. Bir de asimile olmuş Türkler vardır. İnternetteki sosyal ağlarda özellikle bunu görmekteyiz onlar bile son dönemde taleplerini dile getiriyorlar. Özellikle Telegram'daki gruplardan onların temel isteği biz kendi dilimizde eğitim istemekteyiz oluyor."¹⁷⁹

6. İran Anayasası'nın etniklere ve azınlıklara sağladığı ana dilde eğitim hakkı

İran Anayasası'nın iki maddesinde etnik grupların ana diline vurgu yapması nedeniyle Türkler bu konuda meşru hak talep etmektedirler. Röportaj yapılan kişilerin genelde ortak görüşü de bu yönde iken Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir ise İran Anayasası'nın 15. ve 19. maddelerinin ana dilde eğitim için yeterli olmadığı görüşündedir. Prof. Dr. Ali

---

¹⁷⁹ Yrd. Doç. Javanshir, Mülakat, 26.01.2018.

Temizel konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran coğrafyası Türkçenin ya da Türk dilinde yazılan eserlerin yoğun şekilde bulunduğu, Türkçenin hala her yerinde konuşulduğu bir dildir. Dolayısıyla Türklerin İran’da ana dilde eğitim talep etmesi çok doğal bir haktır. Bunun dışında Türklerin İran Anayasası’nın 3. 12. 15. ve 19. maddelerine dayandırarak da ana dilde eğitim talep etmesinin yerinde olduğu görünmektedir. İranlı Türklerin Türkçeyi öğrenmeyi talep etmesi İran’ın kültürel zenginliği için bir şans olacaktır. Çünkü İran’a komşu olan ülkelerde çoğunlukta Türkçe konuşulmaktadır. Başta Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ile İran’ın en çok ticari faaliyet gösterdiği Türk cumhuriyetlerinin dilleri Türkçedir. Aslında bu durum İran için bir şans olacaktır. Çevresi ile kültürel, dini, tarihi, edebi bağlılığı olan 30 milyona yakın büyük bir kitle varken ve bu insanların ana dili de Türkçe iken Türkçe ile eğitim yapılmaması komşu ülkeler ile irtibatlarının azalmasına, geçmişten getirdikleri kültürel değerlere sahip çıkmasında güçlük çekilmesine neden olacaktır. Bunları bertaraf edebilmek için edebiyat, folklor, spor, tarih gibi kültürel varlıklarını koruyabilmek için Türkçe öğretilmesinin gerektiğine inanıyorum.”¹⁸⁰

Babak Shahed’in İran Anayasa’nın 15. ve 19. maddeleri hakkındaki görüşleri şu şekildedir: “İran Devleti halk bölücülükle suçlanmasın diye anayasadaki bir maddeye vurgu yapmak istedi. İran’ın baskıcı tutumuna karşı meseleler yargıya düşmesin istiyordu. Bu konuda bir meşru söylem aradılar. Bu meşru söylemi İran Anayasası’nın iki maddesiyle desteklediler. Birincisi Anayasa’nın 15. Maddesidir. Bu maddede “İran’ın resmi dili Farsçadır bunun yanı sıra etnik grupların dillerinin yazılması, okunması serbesttir.” Bir diğeri ise anayasanın 19. maddesidir. Bu maddede de “İran’daki tüm etnik unsurlar eşit haklara sahip olmalıdırlar ve aralarında herhangi bir ayrımcılık olmamalıdır.” Ana dilde eğitim talebinin meşru bir kaynağı olduğu için uluslararası bildirgelerde yer almaktadır. Bu maddeleri İran’ın içinde halk daha çok aşırı radikal Fars milliyetçilerine meşru bir tepki olarak ileri sürdü. Hâlbuki bunun temelinde dilden daha çok milli istekler milliyetçi istekler yatmaktadır. Dil bu itirazların bir tür simgesi haline gelmiştir.”¹⁸¹

Aynı zamanda İran Türkleri, İran İslam Cumhuriyeti’nden İran Anayasası’na dayanarak resmi olarak ana dilde eğitim talebinde bulunmuşlardır. Rıza Heyet konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran devlerine resmi şekilde talepler çeşitli mektuplarla oldu. Her

---

¹⁸⁰ Prof. Dr. Temizel, Mülakat, 09.05.2018.

¹⁸¹ Shahed, Mülakat, 22.09.2017.

sene 21 Şubat'ta "Dünya Ana Dili Günü" var. Her sene okulların açıldığı gün ve 21 Şubat 'Dünya Ana Dili Günü'nde Türk öğrenciler ve Türk medeni aktivistler Cumhurbaşkanına imzalı mektup yazarlar. Son mektubu 40 bin kişi imzalamıştır. Bu mektubu Hasan Ruhani'ye vermişlerdir. Türkler mektupta Türkçenin eğitim dili olması ve resmi statü kazanmasını istemişlerdir."¹⁸²

İran Türkleri ana dilde eğitim talebini İran Anayasası'na dayandırarak bir sonuç almak için çaba harcamaktadırlar. Kendi içlerinde uç gruplarda yer alan milliyetçi grupların çeşitli dolduruşlarına gelmeden İran Devleti'nden demokratik bir çözüm beklemektedirler.

İbrahim Ramazani açıklamasında şu ifadeleri kullanmıştır: "İran Türkleri, sağladıkları hizmetler, reformist yaklaşımları ve Türklük kimliğinin bu coğrafyada ön planda olması nedeniyle rejimden çeşitli taleplerde bulunmaktadır. Türklerin de kendi aralarında taleplerini 2-3 farklı grupta toplamak mümkündür. Ana dilde eğitim, kültürel ve toplumsal alanlarda ılımlı taleplerle isteklerini duyurma mücadelesinde olan büyük bir çoğunluk yer almakta iken İran'dan ayrılarak Türkiye ya da Azerbaycan ile birleşmeyi hedefleyen uç noktada gruplar da vardır. Bu meşru talebin yerine getirilmesi aslında İran Anayasası'nda yer alan ana dilde eğitim hakkı ile de örtüşmektedir. Ana dilde eğitim talebinin karşılanması pozitif ve demokratik bir çözüm olarak ön plana çıkmaktadır."¹⁸³

Behram Kerimi, İran İslam Cumhuriyeti'nin yazmış olduğu anayasanın üzerinden 40 senenin geçmesine rağmen anayasada yer alan ana dilde eğitimle ilgili maddeler için adım atılmadığını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "İran Anayasası'nın 15. maddesinde Fars dilinin yanında Fars olmayan dillerin de eğitimi güvence altına alınmıştır. Ama bu konuda şimdiye kadar bir adım atılmamıştır. Anayasadaki bu maddeler Türkler için yeterli değildir. 32 milyon Türk'ün yaşadığı İran'da en az Fars kadar etkin olan bu ülkede Türkçenin her alanda, eğitimde hakkı vardır. 15. maddenin de gerçekleşmesi için devlet bir adım atmıyor. İran İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ve anayasanın yazılışının üzerinden 40 sene geçmesine rağmen bu konuda bir adım atılmamıştır. Bu konuda girişimde bulunanlara da Fars milliyetçileri ülke bölünecek, Türklerin istekleri bununla sınırlı kalmayacak diye bir algı oluşturmaya çalışıyor. Bu madde ile Ermeniler kendi dillerinde liselere kadar Farsça ile

---

¹⁸² Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

¹⁸³ Ramazani, Mülakat, 16.10.2017.

birlikte eğitim alıyorlar. Bu durum anayasanın 15. maddesine uygundur. Biz diyoruz Ermenilere verilen bu hak neden Türklere sağlanmıyor?”¹⁸⁴

Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir, İran Anayasası'nın ana dil konusuna atıf yapılan maddelerinin yeterli olmadığı görüşünü savunmaktadır. Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir'in bu konudaki görüşleri şu şekildedir: “Benim kendi görüşüm İran'daki Anayasa'nın 15. ve 19. maddeleri ana dilde eğitim için yeterli değildir. Bana göre Türkçe Farsçanın yanında ülkenin genelinde resmi dil olmalıdır. Bütün resmi devlet yazışmaları da bu iki dilde olmalıdır. Diğer etnikler de hangi dili (Farsça ya da Türkçe) kullanacaklarına kendileri karar vermelidir. İnaniyorum ki geleceğe dönük gelişmeler diğer etnik grupların Türkçeden yana tavır koyacakları yönünde olacaktır. Çünkü Türkçe ile Türkiye'ye açılabilirsiniz. Farsça ile açılabileceğiniz alan sınırlıdır. Tacikistan vardır mesela ama kimse de o bölgelere gitmek istemiyor. İran'daki Türkler ciddi şekilde ana dilde eğitim talep etmektedirler. Ama devlet oradaki Türkleri bölmeye başlıyor. Birine Azerbaycan kimliği, diğerine Kaşkay kimliği vermeye çalışıyor. Bunların hiçbiri doğru değildir. İran'da sadece Türk kimliği vardır. Ve de ağız farklılıkları Anadolu'da olduğu gibi orda da vardır. Bu gelişmeleri önlemek için İran Devleti kendiliğinden dil oluşturmaya çalışıyor. Tebriz odaklı bir dil. Bunu temelinde de dini, Şiiliği kullanıyor. Mesela Farsça için Safevi öncesi metinler Farsça ve Şii değildir. Sünni metinlerdir. Ama Türklere gelince Türkiye ile bütünleşmesin diye Şii metinler öne çıkarılır.”¹⁸⁵

1925 yılına kadar İran'da Türklük ve İranlılık iç içedir. Türkler İran'ın vazgeçemeyecekleri bir parçası iken sonraki süreçlerde yaşanan Fars milliyetçiliğinin toplumsal kırılmalara neden olduğu bilinmektedir. İran Türkleri bütün bu yaşananlara rağmen İran'a destekleri halen artarak sürmektedir. Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir'in konu hakkındaki düşünceleri önemlidir. Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'da 1925 sonrasında oluşturulan İran tarihsel İran değildir. Örneğin Kaçar döneminde Mirza Ali Ekber Sabir'in İran'daki Meşrutiyet Hareketi ve bu akımın önderlerinden Settar Han'a ilişkin yazdığı şöyle bir şiiri vardır: “Türkler Settar Han ile ahd-u peymân ettiler, Türklük, İranlılık resmini ifa ettiler.’ Görüyorsunuz o dönemde Türklük ve İranlılık eşanlamıdır. Çünkü devletin çoğunluğu Türk'tür ama 1925 sonrası bu kavramın içi boşaltıldı.

¹⁸⁴ Kerimi, Mülakat, 14.05.2018.

¹⁸⁵ Yrd. Doç. Javanshir, 26.01.2018.

İçine başka bir şeyler enjekte edildi. Oryantalistlerin ve İngilizlerin istediği bir kültürdür. Tarihsel süreçte çok önemli Türkçe eserler verilmiştir. Aynı zamanda Türkler mimaride İran'a kattığı ciddi eserler vardır. Fakat 1925 sonrasında oradaki Türk'ün başka bir şansı yoktu. Devlet birden Farsça ile ortaya çıktı ve bu durum kimliğinden uzaklaşmış, asimile olmuş bir grubun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Son dönemde biz görüyoruz ki asimile olmuş grupların içerisinde bile kendi dilinde eğitim için ciddi itirazlar başlamıştır. Ve bu durum İran'da gittikçe da dalga dalga büyümektedir.”¹⁸⁶

İran Türkleri İran'da kimlikleri üzerinden değil, İran vatandaşlığı üzerinden bir politika ile yönetilmeye çalışılmaktadır. Türkler ise kimliklerini hiçbir zaman inkâr etmeden İran'ın gelişmesi için çaba harcamışlardır. Yapılan mülakatlar ve kaynaklardan da anlaşılacağı gibi Türklerin eğitim ve kültürel alanlarda haklar elde etmesi İran'a bir sorun olmayacağı gibi aksine İran milli bütünlüğünün yararına olacaktır. Rıza Heyet Türklere yönelik iyi ilişkilerin her alanda İran'ın kazancına olacağını belirtmektedir. Heyet konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Her şeyden önce Türklerin ana dilde eğitim istemesi insani bir taleptir. Bununla birlikte İran'da Türkler azınlık değildir. Tam tersine İran'ın kurucu unsuru sayılıyorlar. Türkler İran'ı korumak ve geliştirmek için her zaman çaba göstermişlerdir. Bugün Türkler bu haksızlığı kabullenemiyorlar. İran'ın Türklere ana dilde eğitim sağlaması İran için bir tehdit değildir. Tam tersine İran'a büyük avantajlar sağlar.”¹⁸⁷

İran'da Türklerin tarihi ve dili üzerine 350'den fazla makalesi ve 6 cilt kitabı olan araştırmacı ve yazar Hasan Raşidi, Türkçenin İran'da yüzlerce yıllık bir medeniyet ve devlet dili olduğunu vurgulamıştır. Yapılan mülakatta Türkçe ile önemli bilgi ve belgeler sunmuştur. Kaynaklar “Ekler” kısmında yer almaktadır. Hasan Raşidi konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'da Pehleviler iktidara gelmeden önce üç dilin resmîyeti vardı. Türkçe, Farsça ve Arapça olarak hem yazılıyor hem konuşuluyordu. Safeviler döneminde padişahlar, sultanlar arasında Türkçe ve Farsça yazılmış mektuplar vardı. (bk. EK 6, s.93) 1807 tarihinde İran Şahı Feth Ali Şah ile Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart arasında 18 maddeden oluşan siyasi anlaşma da Türkçe olarak yazılmıştır. (bk. EK 7, s.94) Nadir Şah döneminde Horasan eyaletinde Nadiri Kelatı adından bir yer vardır. Bu yerde tamamı Türkçe kaya yazısı vardır. (bk. EK 8, s.95) Kaçar dönemine kadar Türk dili ile Fars dili arasında çok büyük bir

---

¹⁸⁶ Yrd. Doç. Javanshir, Mülakat, 26.01.2018.

¹⁸⁷ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

fark yoktur. İki dilde kullanılmış, yazılmış ve okunmuştur. Hatta İran'da ilk modern eğitim sistemi Mirza Hasan Rüştüye zamanında gerçekleşmiştir. 1793 yılında "Vatan Dili" adında ders kitabı (bk. EK 9, s.96) Tebriz'de Azerbaycan Türkçesi ile daha sonra da Tahran'da da Farsça olarak verilmiştir. İran'da Kaçarlara kadar Türklerin üstünlüğü vardı. Ama Rıza Han Pehlevi (Rıza Şah) hâkimiyet başına geldikten sonra Fars olmayan dillerde eğitim yasaklanmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra 1945-1946 yılında Seyid Cefer Pişeveri önderliği ile Azerbaycan'da bir yıl özerklik bölgesi yaşanmıştır. Azerbaycan Türkçesi bu bölgede yeniden resmi devlet dili olarak okullarda ve üniversitelerde okutulmuştur. (bk. EK 10, s.97) Ama bir yıl sonra yeniden İkinci Pehlevi (M. Rıza) ordusu ile Azerbaycan'ı basmış ve sonrasında Türkçe eğitim yasaklanmıştır. İran'da 1979 devriminden sonra anayasanın 15. maddesine dayanarak ana dilde eğitim talebi ve Azerbaycan Türkçesinde eğitim istemeye Türkler devam etmektedirler."¹⁸⁸

Rıza Heyet, bugün Türkoloji'de kaynak olarak okutulan birçok eserin İran'da yazıldığını belirterek şu ifadeleri kullanmıştır: "İran'da Türkçe her zaman öğretilmiş, okutulmuş ve binlerce eserler çıkmıştır. Bugün Türkoloji'de kaynak olarak okutulan en önemli eserler İran'da yazılmıştır. Mesela Divan-ı Lügati't Türk'ün elimizdeki tek nüshası İran'da bir Türk tarafından yazılmıştır. Bununla birlikte İran'da Türk dilinde yazılı ve sözlü çok güçlü bir edebiyat var. Farsça ile rekabet edebilecek bir Türk edebiyatı var. Bu rekabet sadece eski Türk edebiyatı değil, modern Türk edebiyatı içinde geçerlidir. Mesela Şehriyar gibi çok önemli şairlerin Tebriz'den çıktığını görmekteyiz. Zaten Kaçarların son döneminde İran'da ilk modern okulları açan Mirza Hasan Rüştüye'nin kitabının adı "Vatan Dili"dir. Yani Türkçedir. 1945'te Azerbaycan Milli Hükümeti kurulduğunda Türkçe Azerbaycan bölgesinin resmi dili ilan edildi. Okullarda altıncı sınıfa kadar kitaplar yayımlandı. Dolayısıyla bu geleneksel yazı dili ve eğitiminin devamıdır."¹⁸⁹

Prof. Dr. Ali Temizel, Türklerin ana dilde eğitim istemesinin her şeyden önce insani bir talep olduğunu, Türkçenin bin yıldır İran'da konuşulan ve binlerce eser ortaya koyan bir dil olduğuna dikkati çekerek şu ifadeleri kullanmıştır: "Türkler ülkenin en büyük topluluğudur. Ülkede yaşan Fars unsuru kadar Türk unsuru da vardır. Azerbaycan Türkçesi ağız olan Türkçede de yıllarca sözlük, kitaplar, divanlar yazılmıştır. Karakoyunlu hükümdarı

---

¹⁸⁸ Raşidi, Mülakat, 13.05.2018.

¹⁸⁹ Heyet, Mülakat, 30.11.2017.

Mirza Cihanşah Hakiki'nin bile Azerbaycan Türkçesi ile yazdığı divanı vardır. Bu divan Mevlana'dan yüzyıl sonra yazılmıştır ve Mirza Cihanşah'ın mezarı Tebriz'dedir. Buna benzer yüzlerce Türkçe divan yazılmıştır. Günümüzde bile Şair Nebati gibi Şehriyar gibi şairlerin de Türkçe divanları bulunmaktadır. Yazılı bir malzemesi olan bir dilin ana dilde çocuklarına eğitim istemesi çok normal bir taleptir. İnsani bir taleptir. Türkçe bin yıldır İran'da konuşulan bir dildir. Hatta Selçuklularla birlikte Türkçe saraya, edebiyat ve divanlara girmiştir. Dolayısıyla Türkçenin bin yıl Azerbaycan Türkçesi'nin ise bin yıldan daha fazla bölgede bir geçmişi vardır. Her ne kadar Fars şairi gibi gösterilse de Azerbaycan bölgesi şairi olan Nizami Gencevi'nin Türkçe şiirleri de vardır. 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan bölgesinde 'Farsça şiirde Azerbaycan ekolü' adında bir edebi akım oluşmuştur. İran Selçuklularının ikinci döneminde Fars şiirinden Azerbaycan ekolü geliştirdi ve o ekolün şairlerinin de Türkçe şiirleri bulunmaktadır. Çoğu da Azerbaycan Türkçesi lehçesi ile söylenmiştir. Hatta yüzlerce Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış dualar, ağıtlar vardır. 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyıl başlarında yaşayan Muhammed Fuzuli, Azerbaycan Türkçesi ile eserler veren önemli bir şairdir. Hatta Fuzuli, Hadikatü's-Süeda'sında büyük oranda Kerbela şehitlerini anlatmaktadır. Böyle bir edebi malzemesi, böyle bir dini literatürü olan bir dilin okullarda okutulmasının, çocuklara öğretilmesini bir Azerbaycan Türkçesinin istemesi çok doğal bir durumdur.”¹⁹⁰

Diplomatik Strateji Koordinatörü ve İran Uzmanı Ali Şahin, Türklerin köklü geçmişi sayesinde İran'ın her yerinde bir Türk kültürünün izine rastlamanın mümkün olduğunu belirtmiştir. Ali Şahin konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “İran'daki Fars medeniyeti köklü bir geçmişe sahip olsa da İran 1925 yılına kadar bin yıl gibi bir süre Türkler tarafından yönetilmiştir. Bu yüzden de İran'ın her yerinde her toprağında bir Türk kültürü izi bulmanız mümkündür. İran Türklerinin devletten bir takım haklar talep etmesi de bu bağlamda çok doğal bir haktır. Her şeyden önce Türklerin tarihsel mirası bunu gerektiriyor. Bugün İsfahan'a, Şiraz'a, Niş şehirlerine baktığınız zaman buralar Selçuklu medeniyetinin izlerinin olduğunu yerlerdir. İsfahan, Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmış bir şehirdir. Ortaçağ döneminde İran'da medeniyet kurulmasına, İran'ın mamur edilmesine Türkler öncülük etmişlerdir. Safeviler her ne kadar Şii kökenli olsalar da bir Türk devletidir sonuç olarak. Her şeyden önce bugün İran, Fars milli kültürünü oluşturmalarını bölgede kurulan Türk

---

¹⁹⁰ Prof. Dr. Temizel, Mülakat, 09.05.2018.

devletlerine borçludurlar. Bunu da söylemek gerekir. Eğer Turkler İıran'da Farslara yonelik geçmişte bir asimilasyon yapmış olsalardı bugun Farslardan bahsedemezdik.”¹⁹¹

---

¹⁹¹ Ali şahin, Mulakat, 08.05.2018.

SONUÇ

İran coğrafyası Gazneliler'den başlayarak arada Selçuklular, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlar, Safevi, Afşar ve Kaçarlar olmak üzere 1925 yılına kadar Türk devletlerinin egemenliğinde yönetilmiştir. Bu nitelikleriyle ünlü İslam düşünürü İbn-i Haldun, El-Mukaddime adlı eserinde 14. Yüzyılda “İran Türklerin yurdudur” ifadesini kullanmıştır. Tarih felsefesi ve sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbn-i Haldun'un kullandığı bu ifade Türklerin İran'daki gücünü göstermesi bakımından çok önemlidir. Günümüzde de İran Türkleri ülkenin nüfus yoğunluğu bakımından en kalabalık ulusunu oluşturmaktadır. Aynı zamanda da Türk Dünyası içerisinde de azınlıkta kalmış en kalabalık Türk nüfusuna sahiptir.

İran köklü tarihi ve çok kültürlü toplumsal yapısı ile bölgenin en önemli ülkeleri arasındadır. İran enerji kaynakları, stratejik konumu ve nüfusu ile bölgedeki etkinliğinin farkında olan egemen güçlerin son yüzyılda rekabet sahası haline gelmiştir. İran özellikle bu yüzyılda yaşadığı kırılmalar ve dönüşümler neticesinde ülkede tam anlamıyla bir sosyal yapı ve devlet düzenini tesis edilememiştir. 1925'te son Türk Hanedanı Kaçarların yıkılarak yerine Şahlık rejiminin etkili olmasından sonra ülkede oluşturulan tek dil, tek ulus ve tek din anlayışına dayanan ulus devlet yapısından en büyük zararı Türkler görmüştür. Bu politika nispeten 1979 İslam Devrimi'nden sonra da sürmüş ve buna bir de tek mezhep anlayışı eklenmiştir. İran Türkleri bu süreçte özellikle kimlikleri ve dilleri üzerinde baskılar yaşamıştır. Türklerin kendi dillerinde yayın yapmaları, öğrenim görmeleri hatta kimi zaman Türkçe konuşmaları ve Türkçe isimler kullanmaları dahi yasaklanmıştır. Pehlevi döneminde 'Azeri Teorisi' ortaya atılarak Türklerin Fars ırkının bir kolu olduğu topluma dayatılmaya çalışılmıştır. Türkler 1979 yılına kadar yaklaşık elli beş yıllık Pehlevi politikalarının etkili olduğu süreçte özellikle ana dilleri konusunda büyük baskılar yaşamışlardır. Bu süreç Türklerin her ne kadar dillerinde ve kimliklerinde kayıplara neden olsa da 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra ana dillerinde yayın yapma izni ile Türklük bilincini yeniden oluşturmaya başlamışlardır. İran Türkleri, 1979 yılında Türkolog Hamid Nutki ve Cevat Heyet'in çıkardıkları 'Varlık Dergisi' ve diğer Türkçe çalışmalar ile kimlik bilincinin temelinde ana dilin olmazsa olmaz olduğunun farkına varmışlardır.

Türkler tarihsel süreç içerisinde sayısız edebi çalışmalar ile Farsçanın gelişmesi ve “İran Milli Kültürü”nün de oluşmasında büyük katkı sunmuşlardır. Türkler İran'a büyük din alimleri, iş adamları, bilim insanları, yöneticiler, siyasetçiler, sanatçılar kazandırmış ve etkin

rolleri İran için hala artarak devam etmektedir. Çalışma konusunu oluşturan “İran Türklerinin ana dilde eğitim talebi”nin özünü de Türklerin yaşadıkları bu tarihsel süreçler neticesinde görmek mümkündür. İran Türkleri devlet yetkililerine ana dille ilgili uzunca süredir taleplerini dile getirmektedirler. Türkler ana dilde eğitim konusunu anayasal bir istekten öte İran’ın asli unsuru olan bir milletin hak edilen talebi şeklinde görmektedirler ve bunu belirli meşru gerekçelere dayandırmaktadırlar. İran Devleti ise kendi çerçevesinden bu konunun risklerini göz önünde bulundurarak talebin karşılanması hususunda gözle görülür önemli bir adım atmamaktadır.

İran’da sadece Türklerin değil diğer etniklerin ve azınlıkların da ana dil talepleri her şeyden önce insani bir taleptir. Türklerin ana dilde eğitim talebi ise milli hassasiyetler çerçevesinde değerlendirilerek talebinin meşru gerekçeleri olarak tez çalışmasında ortaya bir takım sonuçlar çıkmıştır. Bu meşru gerekçeleri şu şekilde sıralamak mümkündür: İran Türklerinin ülke içindeki kalabalık nüfusu ve Türkler arasında oldukça geniş bir kitlenin ana dilde eğitim talep etmesi, İran Anayasası’nın ülkedeki etniklere ve azınlıklara sağladığı ana dilde eğitim hakkı, Türklerin İran’ın toplumsal ve kültürel yapısına sağladığı katkı ile uluslararası kuruluşların azınlık hakları konusunda göstermiş olduğu duyarlılıktır. İran Devleti’nin ülkedeki Türklerin kimlik mücadelesini ve dil taleplerini ayrılıkçı bir politikaya dönüşebileceği endişesi taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu tür girişimlerin dış güçlerin desteklediği projeler olduğunu ve Türklerin buna benzer pozitif talepler ile ayrılıkçı grupların milli hassasiyetleri körükleyerek özerklik düşüncesinde olduğu sonucunu çıkardığı görülmektedir. Bu nedenle İran Devleti Türklerin ana dille ilgili anayasal taleplerini bir sorun olarak görmekte ve ülke için ulusal tehdit unsuru olarak değerlendirerek önemli bir adım atmamaktadır.

EKLER

EK - 1 Mülakat Yapılan Kişilerin Bilgileri

TÜRKİYE'DEN

Prof. Dr. Ali Temizel, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm

Başkanı, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) Toplum ve Kültür Koordinatörü, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 09.05.2018

Prof. Dr. Nesib L. Nesibli, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Bölümü, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 22.05.2018

Yrd. Doç. Dr. Babak Javanshir, Yeditepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü Öğretim Üyesi,

“İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, İstanbul: 26.01.2018.

Rıza Heyet, Ankara Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Öğretim Üyesi ve

Tebriz Araştırmaları Derneği Başkanı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 30.11.2017.

İbrahim Ramazani, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi. “İran'da

Türk Milliyetçiliği Duruşu Traxtor İsyanı” kitabının yazarı “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara:16.10.2017.

Babak Shahed, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi, Tebriz

Araştırmaları Derneği İran Uzmanı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 22.09.2017.

Ali Şahin, Diplomatik Strateji Koordinatörü ve İran Uzmanı Ali Şahin, “İran Türklerinin Ana

Dilde Eğitim Talebi” konulu görüşme, Ankara: 08.05.2018.

İRAN'DAN

Hasan Raşidi (Hasan Rashedi), Yazar ve Araştırmacı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim

Talebi” konulu görüşme, Ankara-Tahran (Telefon Görüşmesi) - 13.05.2018

Behram Kerimi, Tarih Araştırmacısı, “İran Türklerinin Ana Dilde Eğitim Talebi” konulu

görüşme, Ankara-Tebriz (Telefon Görüşmesi) - 14.05.2018

EK - 2 Mülakat Soruları

- 1- İran Türklerinin ana dilde eğitim talebi hakkında bilgi verir misiniz?
- 2- İran Türklerinin ana dilde eğitim talep etmesindeki amaçları nelerdir?
- 3- İran Türklerinin ana dilde eğitim talep etmesinin meşru gerekçeleri nelerdir?
- 4- İran Devleti'nin ana dilde eğitim meselesine bakış açısını yorumlar mısınız?
- 5- İran Anayasası'nın etnikler ve azınlıkların hakları konusundaki maddelerini yorumlar mısınız?
- 6- İran Anayasası'nın ana dilde eğitimi sağlamaya yönelik maddeleri nelerdir? Bu maddeler etnikler ve azınlıkların ana dil talepleri için yeterli midir?
- 7- İran Devleti'nin İran Türklerine bakış açısını ve tutumunu yorumlar mısınız?
- 8- İran'da Türklerin yoğunlukta yaşadığı bölgeleri sosyal ve ekonomik açıdan anlatır mısınız?
- 9- İran Türklerinin İran'a katkıları nelerdir?
- 10- İran Türklerine karşı İran'da bir ötekileştirme politikası yürütülüyor mu? Yürütülüyorsa bu politika nasıl gerçekleştiriliyor?

¹⁹² Bilal Ashrafov, Ezilen dev bir azınlık: İran Azerbaycanlıları, 22.10.2017, <https://gaiadergi.com/ezilen-dev-bir-azınlık-iran-azerbaycanlıları/> (Erişim Tarihi: 14.05.2018)

EK 4 - İran Türklerinin 21.02.2018 tarihli “Türkçe Resmi Dil Olsun” Mektubu

<p>تاریخ شماره پوست:</p> <p style="text-align: center;">بسمه تعالی</p> <p style="text-align: center;">جناب آقای دکتر روحانی ریاست محترم جمهوری اسلامی ایران</p> <p>ما امضاء کنندگان این درخواست به عنوان جمعی از دانشجویان ترک، خواهان رسمی شدن زبان ترکی در تمام سطوح، در کنار زبان فارسی در سراسر کشور هستیم. باور داریم که این مهم، با توجه به کثرت متکلمان این زبان و پراکندگی آنان در سراسر ایران، کلید حل مشکلات اجتماعی و فرهنگی کشور خواهد بود. مخاطب این درخواست علاوه بر شخص رئیس جمهور، همه کسانی است که خواهان آینده‌ای بهتر و زندگی مسالمت آمیز برای مردم کشور می‌باشند و می‌توانند رئیس جمهور، مسئول مستقیم امور اجرایی کشور را در اجرای این مهم یاری رسانند. ایمان داریم که راهکارهای شکست خورده گذشته و وعده‌های بی سروته، نتیجه‌ای جز عمیق‌تر شدن این مشکل نخواهد داشت. طبیعی است که امضاء کنندگان این نامه، رسمی شدن زبان سایر اتنیک‌های ایران را در مناطقی که اکثریت جمعیتی آن را دارا هستند، خواستارند. همه مسئولان می‌توانند در این راستا تجربه‌ی دهها کشور که قانون چند زبانه‌ی را پذیرفته‌اند، نصاب‌العین خود قرار داده و از آن‌ها به‌آموزند و در اجرای هرچه بهتر این امر بهره‌گیرند.</p>	<p>تاریخ شماره پوست:</p> <p style="text-align: center;">ایلو تاری‌نین آدیلا</p> <p style="text-align: center;">ایران اسلام وئسبویلیکاسینی پرتزدنتتی سایین دوکتور روحانی</p> <p>بو ایسته‌یه قول‌چکن بیر چوخ تورک اوپرتجی‌یری اولاراق ایران داخیلینده فارس دیلی‌ایله بپولیکده تورک دیلی‌نین بوتون سویه‌لرده رسمی اولماسینی طلب ائدیویرک. اؤلکه‌ده چوخلو نوفوسا صاحب اولان تورک دیلی‌لرین ایرانین باشا- باشیندا پاشادیفینی نظره الراق اینتاییریق کی بو اؤتملی ایشتین یئرینه یئتیریلمسی، اؤلکه‌نین سوسیال و مدنی پروولشم‌لری‌نین آرادان قالدیرماسیندا اساس رول اوینایاجاقدیر. بو طلب تکجه پرتزدنتتی دئییل بلکه اؤلکه‌میزه اوغورلو گله‌چک آرزو ائدن بوتون شخص‌لری ایسه خیطاب ائدیر و اونلارین هامیسی بو ایشتین حیانا کئچیریلیمسینده اؤلکه‌نین ایجرا شعبه‌سی‌نین باش دیرئکتورو، حؤزمتلی پرتزدنتته یاردیم ائده‌یله‌چک. اینتاییریق کی کئچیشده‌کی اوغورسوز سئچیملر و یئرینه یئتیریلیمسینده و عدلرین بو پروولنسی درینله‌شدیرمکدن باشقا سونوج اولمایاجاقدیر. طبیعی کی یازینی ایضالایانلار، ایراندکی پاشادیقاری بولگه‌نین چوخولوغونو اولوشدوران دیگر اتنیک قروپلارین دیلی‌نین اوردی رسمی‌لشدیریلیمسینی ایسه طلب ائدییرلر. بوتون اؤلکه گؤزوی‌لری بو حاقدی اونلارچا چوخ دیلی‌ایک یاساسینی قبول ائتیش اؤلکه‌لری نغزده توتاراق اونلارین تجروبه‌لریندن قایدالایب بو ایشتین داها یاخشی قاباغا گئتمسینده یاردیم آلا بیلرلر.</p>
---	---

EK 5 - İran Türklerinin 21.02.2018 tarihli “Türkçe Resmi Dil Olsun” Mektubunun İmzalı Örneği

پست به نامه دانشجویان ترک به رئیس جمهور برای رسمی شدن زبان ترکی در ایران

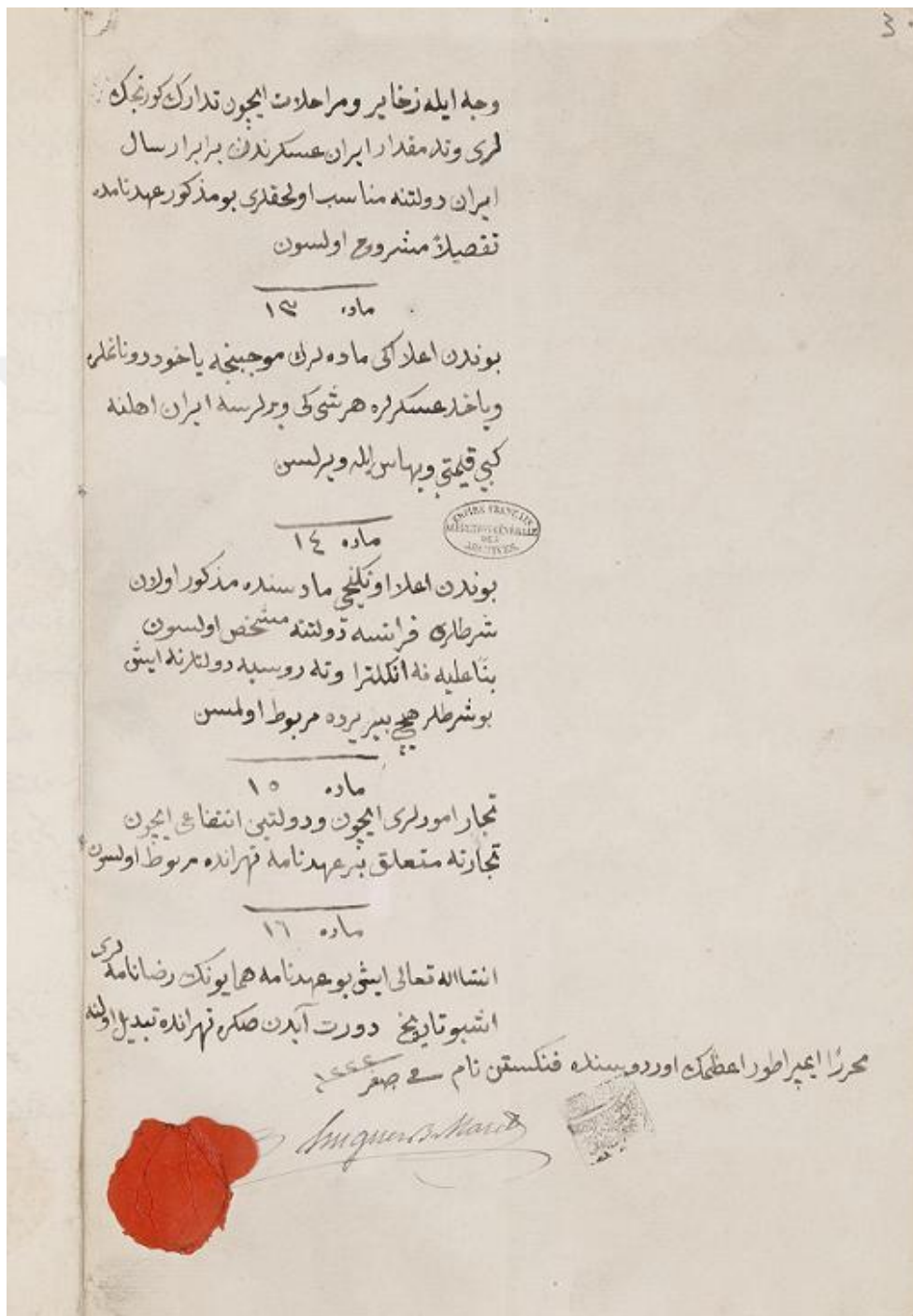
علیرضا ایری	محمد السبزو	محمد صیاد	مهدی صدرالدینی
۹۶۸۳۸۰۴۱۷۵۴	۹۶۳۸۹۰۰۴	۹۶۳۸۹۱۰۰۸	۹۶۳۸۹۱۰۲۲
			
اکرم جنتی	سما، صادق	فتحی رسنه	سیا، نوید عظیم
۹۶۲۸۷۵۰۱۱	۹۶۳۸۷۱۰۲۴	۹۶۰۷۲۱۰۱۶	۹۶۲۲۴۱۵۲۵
			
رضا حلال	علی جدایی	محمد، کاظمی	هان، نسبی
۹۶۱۵۹۸۱۰۹۶۸	۹۶۲۵۲۴۶۵۳	۹۶۱۸۷۱۰۳۱	۹۶۰۶۰۲۰۴۱
			
سین، صدیقی	اکبر، ربیع عین اللین	پویا، امیر پور	رفیق، محمد نوری
۵۵۱۵۹۹۵۵۲	۹۶۲۸۷۱۰۱۶	۹۶۲۵۷۱۰۵۵	۹۶۲۸۷۱۰۳۶
			
مهرداد، سعیدی	محمد، سعید	امیر، سعید	مهرداد، سعیدی
۹۶۲۵۷۱۰۵۱	۹۶۲۵۷۱۰۱۵	۹۶۲۵۷۱۰۱۴	۹۶۲۵۷۱۰۱۵
			

EK 6 - Safevi Şahı I. Tahmasb'in Sultan Süleyman'a Gönderdiği Türkçe Mektup

سعادت دستکاهی پناه ایدہ کلوب قتل وقصاص بچہ سندن خلاص بولمشلردر
 بوخصوصک حصول یعنی سلطان بازندک وصولی اخروجهله ممکن وپسرایکن طلوب
 کوندرمکه احتیاج یوقدر نامه شریفکر کندونک اوزرینه قرائت اولند قدہ قباح
 وشنا عتہ ندامت کوستروب کر به وزاری ایله نضرطت بيشمار ایلدی اگر بنم کاهری می
 درخواست ایتمزدن اول بی اولطرفه ارسال وایصال ایدرسکزلهب غضب پادشاهی
 اشغال کلوب مرحوم سلطان مصطفی کپی بی دخی همدم قتل وقتال ایتک مقرردر
 لکن صیانت ناموس پادشاهی ملاحظه سیله التماس نامه یاز بلوب معتد علیه قدیمی
 عهدۃ الاعظام زین الدین علی اغا بوزباشی ایله ایلیچی ستان بک همعنان اولوب سده سعادت
 مثاله ارسال اولندی حضرت پادشاه اسلامدن التماس تام اولدر که غریق بحر آتلم اولان
 سلطان بازندک جرایم وکاهلرین بو مخلص بی اشکها لرینه باغشلوب مشارالیهک خاطرینه
 اطمینان کتک ایچون برمشور سعادت نشان یازدیروب بو مخلصلرینه روانه ایدیز که طرفینک
 ناموس دولته لایق اولدوغی اوزره اداء خدمت اولنه چونکه اول سلطنت دستکاه شهرزاده
 سعادتینا حضرتلری بو مخلص بی اشکها لرینه کوندر دکلری مکتوب محبت اثرده پذیردو
 بیور مشلر اول فرزند حیدر خصالندن ضراعت وابتها ل ایله توقع اونور که اتالیق واولیق
 مرتبه سی رعایتنه بازند شوریده حالک جریده اعمالته قلم عفو ومرتحت چکوب ماجراسنی
 کرداب نسیبانه براغوب اتقاسندن کیمکه احسان اولنه و بر موجب عطوفیت مشهور
 انی انا اخوک فلا تبتس زبان بلاغت وملاطفت ایله خاطر فاتی بی اولجانه جلب
 وجذب ایتکه سعی وهمت اولنه بیت بشیرین زبانی ولطف خوشی توانیکه بیلی
 بیوی کشتی وعنايت نامه نامرله خدام والامقاملردن بر معتد علیه آدم بیله کوندریله که
 بزدخی اولحضرتک رضاسی مقتضا سنجه عمل ایوب آداب سلاطین وناموس خواقین اوزره
 لازم کلانی اجرا ایدوب اول شهرزاده کک کاهندن کچیلورسه اولحسانک عمراتی حضرتکزه راجع
 وسبب تک مکافاتی اگاهاند اولور نظم نکوی کن بدان کوباتو بد کرد کران بدرخنده دراقبال
 خود کرد جو آیین نکوکاری کنی ساز نکرد دیرتو جزان نکوی باز وشیح سعدی
 شیرازی حضرتلریک بو بیت مشکین طرازی نامه شرف رسا ندرده بو اسلوب مرغوب اوزره
 بحر رویان اولمش نظم نکوی بایدان کردن چنانست که بد کردن بجای نیک مردان
 کر بو یستک برابرده بوقطعه از بر بیوریلورسه مرؤت واحسانه انسب اولق مقرردر
 نظم فریدون کفت نقاشان چین را که این بر کرد در کاهش توبسند بدانزایک
 دار پدای عزیزان که نیکان هر کجا باشند عزیزند ونبلیغ رسالت ایچون قدوة الاعظام والاعیان
 سیف الدین ارشنی اغا ذوالقدر لو که اتان انا یه بختیبار وصدافت شعار خدمتگذار مرددر
 معتد الخواص والاعیان طوراق اغا ایله روانه قیلندی عن حضور موفور الحور ابلاغ
 وایصال ایتک ایچون بعضی اغز خبرزی اصهار لشمدر سمع رضای شریف ایله اصفا اولمشی
 رجا اولنور وطوراق اغایه رجت حق وپوزاقلغنه ماصدق اولسونکه حلال زاده لک اوزره
 توقعدن زباده خدمت ایتشد وترقب اولنور که فیما بعد دوستلق و محبت قواعد بی محکم
 طوبو ریاض استعجابی جو بیار اختصاص واتحاد ایله سیراب ایدیز وپولایتده واقع اولان
 خدمات و مهمات وتحفها وتبرکاتدن خاطر شریفه خطور ایدرسه ادنی اشارت ایله رهین
 منت بیوریله هواره مستد سلطنت وکامکاری واورنک نصفت وشهریاری بعز وجود بر جود
 مزین ومشرف باد نظم الهی تاجها ترا آب ورنکست ذلک رادور کینی رادرنکست

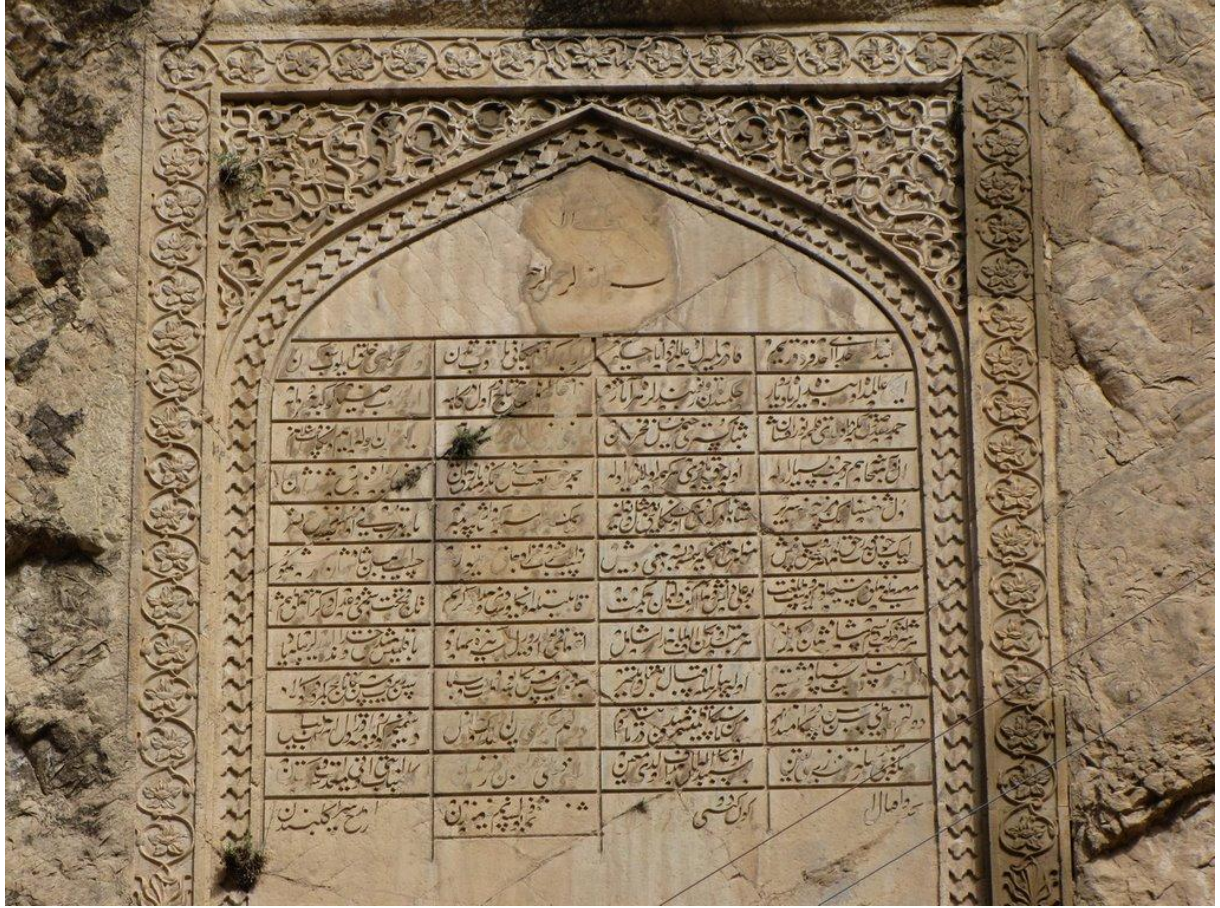
EK 7 - 1807 Tarihli İran Şahı Feth Ali Şah ile Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart Arasında İmzalanan Türkçe Anlaşma¹⁹³

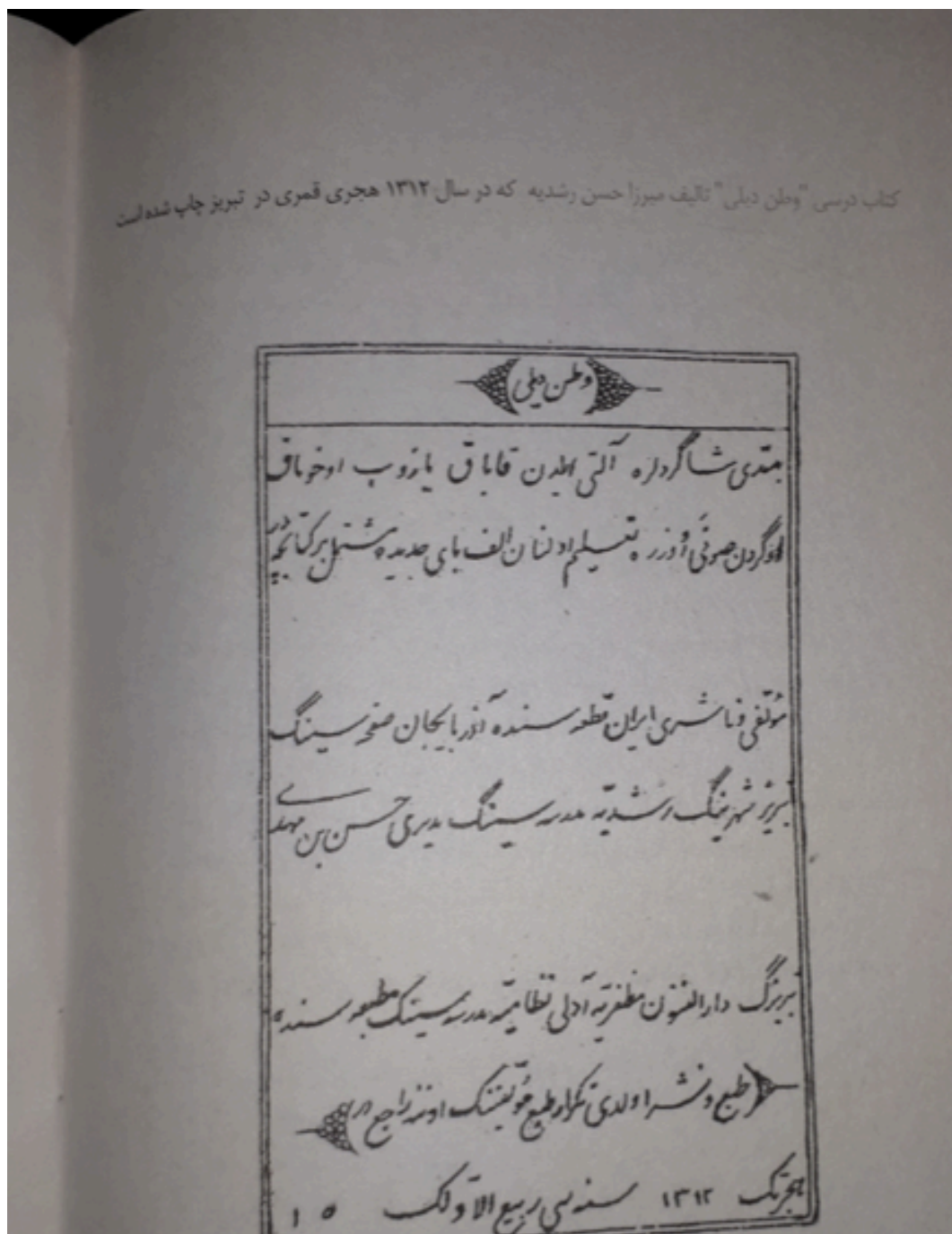
¹⁹³ <https://fa.m.wikipedia.org/wiki/عہدنامہ> (Erişim Tarihi: 16.05.2018)

EK 8 - Nadir Şah Döneminde Horasan'da Tamamı Türkçe Yazılmış Kaya Yazısı

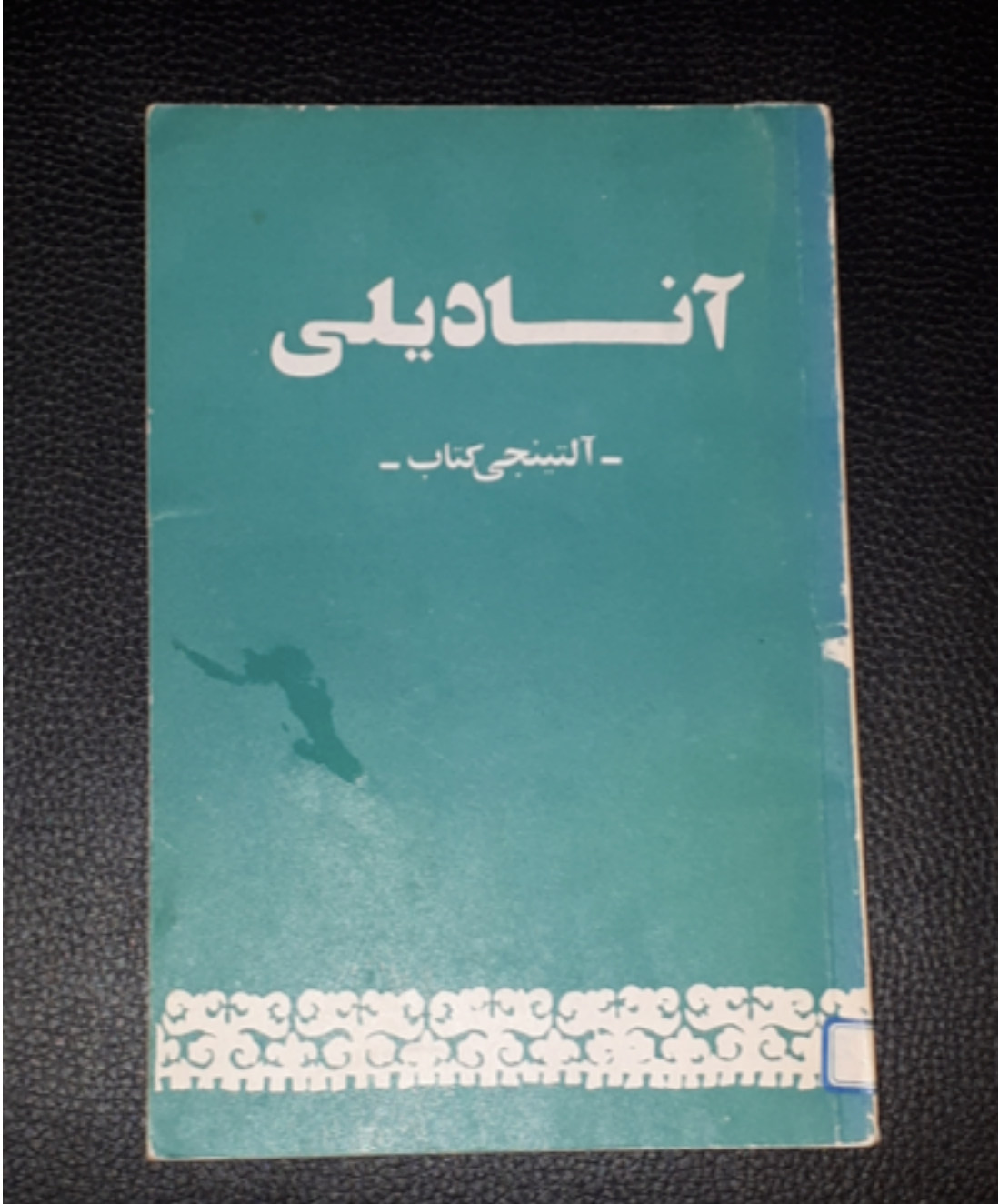

EK 9 - 1793 Yılında Tebriz'de Azerbaycan Türkçesiyle Verilen Ders Kitabı "Vatan Dili"

EK 10 - İnan'da 1945-1946 D6neminde Azerbaycan T6rkçesi ile Okullarda Okutulan
“Ana Dili” Kitabı¹⁹⁴

¹⁹⁴ Ana Dili, Ferzane neşriyat, Tahran, 1979 (İlk Basım: Tebriz, 1946)

KAYNAKÇA

- A. Heywood, Siyasi İdeolojiler, (Çev. A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi, H. İnaç, Ş. Akın, B. Kalkan), Adres Yay., Ankara, 2006, s. 197.
- A. Smith, Millî Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yay., İstanbul, 2004, s. 73.
- Afşar, İrec (1989), Zeban-e Farsi Der Azerbaycan I, II, Tahran: Mahmut Afşar Vakfı Yay.
- Agacari, Haşim, Kaniş-i Din ve Devlet der Asr-ı Safevi, Merkezi Bazşinasi İslam ve İran, Tehran 1380
- Akyol, Taha, Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet, Milliyet, İstanbul Nisan 1999
- Al- Jazeera, Geçmişten Günümüze Türkiye – İran İlişkileri, Ortadoğu, 2014
- Ali Mürşidizade, Roşan Fikrani Azeri ve Hoviyete Milli ve Kavmi, Tahran, 2001, Neşri merkez, s.251.
- Arsava, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Madde Işığında İncelenmesi, SBF Basımevi, Ankara, 1993.
- Baskın Oran, Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 19.
- Baskın Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, İmaj Yayıncılık, 3. Basım, Ankara 2000, s. 105.
- Berke Vardar ve arkadaşları, Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980, Ankara
- Blaga, Rafael, 1997, İran Halkları El Kitabı.
- Cahangir Mensur, Ganuni Esasiye Cumhuri İslami İran ,Tahran, 1999, Neşri Dovran , s. 35.
- Celilov, Feridun (2000), Azer Halkı, Bakü.
- Çitlioğlu, Ercan İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi, 2015, s.24-25
- Deveci, Abdurrahman; (2009), “İran Türkmenleri: Türkmensahra “, Ortadoğu Analiz, Ekim 2009, Cilt I, Sayı 10, s.51-60
- DOERFER, Gerhard, (1969). 'İran'da Türk Dilleri', TDAY Belleten 1969, s. 1–11, Ankara, TDK Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 1–11
- Erol, M. Seyfettin (2002), “İran'ın Orta Asya Politikası. Deneyimli Aktörün Güvenlik Sorunu Ya Da Ava Giden Avlanır”, Stratejik Analiz, Sayı 28: 66-75.
- Garthwaite, Gene R., İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze, İstanbul:İnkılap Yayınları, 2016, s. 110-111

- Gillian Clarke, Banc Siôn Cwilt: A Local Habitation and a Name, 1998
- H.Szapsal, 1935. Proby literatury Turkow Azarbadzani persligo, Cracow:Polska Akademiya Umiyetnosçi, Prace Komisji Oryentalistycznej 18
- Hall, John A., (1993), ‘‘Nationalisms: Classified and Explained’’, Daedalus, No. 122, s.
- Hamid Ahmedi, Govmiyet ve Govmgerayi Der İran Ez Efsane Ta Vagiyet, Tahran, 1999, Neşri ney, s.101.
- Hamit Bozarşlan, Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan El-Kaide’ye, 4. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları, 2015 s.70
- Hatko Schamis, Almanya’da Anadilde Eğitim Hakkı, 2011.
- Haugen E., The language of Imperialism: Unity or Pluralism?, In Language of Inequality. Eds: Nessa Wolfson, Joan Manes, Mouton publishers, 1985, p.3-17.
- Heyet, Cevat; (2002), ‘‘Sungur Türkleri’’, Türkler, (Editörler: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca), C. 20, Ankara, s. 675-678.
- Heyet, M. Rıza (2000), ‘‘Dr. Cevad Heyet’in Eserlerinin Bibliyografyası’’, Bıçak ve Galem, Bakü: Tahsil Yay.
- İ.H .Göksoy, Çağdaş İslam Ülkeleri Tarihi, Isparta 1997, s.96-97.
- İnancık, Halil, Ed., An Economic and Social History of The Ottoman Empire Volume Two 1600 – 1914, Cambridge University Press, UK, 1994
- Jaffrelot, Christoph, (2010), ‘‘Bir Milliyetçilik Kuramı İçin’’ (Ed. Christoph Jaffrelot, Alain Dieckhoff), Milliyetçiliği Yeniden Düşünmek, (Çev. Devrim Çetinkasap), s. 23 - 82, İletişim, İstanbul.
- Jennifer Jackson Preece, Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, (Çev: Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, 2001, İstanbul, s. 41.
- Jorga, Nicolae, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- KAFKASYALI, Ali, İnan Coğrafyasında Türkler, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları 2011, s. 68-69,106.
- Kânûn-e Esâsî 1991 s.26-27.
- Karadeniz Yılmaz, Kaçkarlar Döneminde İnan (1795 – 1925), Selenge Tarih Dizisi, 2013.
- Karadeniz Yılmaz, Kaçkarlar Döneminde İnan (1795 – 1925), Selenge Tarih Dizisi, 2013.
- Karl Krüger, Kemalist Türkiye ve Ortadoğu, (Nşr. Nihat Önal) İstanbul 1981, s.163.
- Kemal, Namık, Osmanlı Tarihi II, Dönüşüren, Mucahit Demirel, Bilge, İstanbul 2005.

- Manuel de Psychologie de l'enfant, v. II, p. 887, P. U. F. 1952.
- Modarresi Y., An introduction to sociolinguistics, Tehran:Cultural Studies and Researches Institute, 1989, p.244.
- Modarresi Y., Ethnic- linguistic pluralism and national identity. Nameye Ensan Shenasi, 2005, 7:129-146.
- Montserrat Guibernau: Milliyetçilikler 20 yy. Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler, Türkçesi : Neşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.
- Muhamet Riza Hubrouyepak, Negdi ber fedaralizm,Tahran, 1998, Neşri Şiraze, s.194.
- Mütalati Milli, Huviyeti Milli özel (1379) s.71.
- Naz Çavuşoğlu, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, Su Yayınları, Nisan 2001, İstanbul, s. 37.
- Nazile Ghanea-Hercock. "Ethnic and Religious Groups in The Islamic Republic Of Iran" United Nations Office Of The High Commissioner For Human Rights, Sub-Regional Seminar. Cultural Diversity and Development in Central Asia. Bishkek. Ekim 2004. S. 2.
- Nesibzade, Nesib (1997), İran'da Azerbaycan Meselesi, Bakü: Ay-Ulduz Yay.
- O. Bursalı, 2014. İran: Çokdilli ama Anadili Farsça, Cumhuriyet Gazetesi 16 Ekim 2014.
- O'Neil, Patrick H. & Field, Karl & Share, Don. 2010. Cases in Comparative Politics (third edition). W. W. Norton & Company, s. 378.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Haz. Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler, Kaynak, Doktrin, ayin ve erkan, tarikatlar, edebiyat, mimari, ikonografi, modernizm, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2005.
- Ozan Örmeci (2013), "İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani", Uluslararası Politika Akademisi.
- Özkirimli, Umut, (2008), Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış, Doğu Batı, Ankara.
- Peter Mansfield, Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası, İstanbul 1975, s.108.
- Philip Mansel, Sultanların İhtişamı, İstanbul 1998, s.66.
- Preece, Jennifer Jackson, Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, (Çev: Ayşegül Demir), Donkişot Yayınları, 2001, İstanbul.
- Purcevadî, Nesrullah 1366 (1987), "İran-e Mazlum", Neşr-e Dâneş, Sayı 5 Murdad-Şehriver: 2-10.

- Recep Albayrak, Türklerin İrani-Yakın Gelecek, 1. Basım, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s.28
- Resulzade, M.E. (1993), İran Türkleri, (Hazırlayanlar: Yavuz Akpınar, İrfan M. Yıldırım, Selahattin Çağın), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Roger, Antoine, (2008), Milliyetçilik Kuramları, (Çev. Aziz Ufuk Kılıç), Versus, İstanbul.
- S. Barbour, C. Carmichael, Language and Nationalism in Europe, Oxford University Press, 2000, s. 9.
- Sarıkaya, Yalçın (2002), “Hatemi Döneminde İran’ın Dış Politikası, Geleneksel Dış Politika İçin Atılım İmkânı mı?”, Sayı 14, Ankara.
- Smith, Anthony D., (2009), Milli Kimlik, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim, İstanbul.
- Srbik, H Ritter von. Deutsche Einheit. Munich, 1935-42. 4 vols.
- Tacar, Pulat, Kültürel Haklar Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Tahirzade, Adalet (1992), *Varlık Toplusu ve Ana Dili*, (Akt. M. Rıza Heyet), *Varlık*, Sayı 84-1, Tahran. *Tebriz Danişgahında Azerbaycan Türkçesi ve Edebi Dil Üzere Araştırmalar Semineri*, (1987), *Varlık*, Sayı 63-2: 3-6
- Terzioğlu, Süleyman S., Uluslararası Hukukta Azınlıklar ve Anadilde Eğitim Hakkı, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.
- Türkmen, İ. (2010). Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu Politikası
- Ülgen, Gülten ve Emel Fidan. Çocuk Gelişimi, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1984, s.141-156.
- Veliev C., 2011. Güney Kafkasya. Berikan Yayınevi
- Yüksel Kamacı (2012), “Çelişkiler Yurdu İran”, Uluslararası Politika Akademisi.

Sürelî Yayınlar

- Arif Keskin, İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol. Stratejik Analiz, Sayı: 9, 2001
- ATTAR, Aygün, “İran Türkleri”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, Cilt:II, Sayı:1 (Elazığ 2004) s. 45-47.
- Brenda Shaffer, The formation of Azerbaijani collective identity in Iran Nationalities Papers, Vol. 28, No. 3, 2000.

- Bretislav Turecek. "Near East and the Azerbaijani Gambit", Bulletin of the Center for Azerbaijani and Caspian Studies, Prague 2014.
- Emil Souleimanov, The Evolution of Azerbaijani Identity and the Prospects of Secessionism in Iranian Azerbaijan, The Quarterly Journal of Economics, Oxford Academic, Summer 2010.
- Esmacil Safaei Asl, Multilingualism in Iran; Unity or Pluralism?, International Journal of Science Culture and Sport, December 2013, 1(4), p.14.
- Dr. Bilgehan A. Gökdağ, M. Rıza Heyet, İran Türklerinde Kimlik Meselesi, Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı.30:51-84, 2004.
- Heyet, Cevad (1985), "20. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı", Varlık, Sayı 7-8, Tahran.
- Heyet, Cevad (1989), "Şehriyar", Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, İzmir.
- Heyet, Cevad (2002), "Nasıyonizm ve Bastangerayi Der İran", Varlık, Sayı 126-3: 20.
- Meliha Anbarcıoğlu, "Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar" Doğu İlleri Dergisi III/4 Ankara 1983, s.11.
- Mostafa Khalili, A comparative study of ethnic identity among Azerbaijani speakers in the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan, Ritsumeikan Journal of Asia Pacific Studies Vol: 34, 2015-2016, p.172.
- Nutki, Hamit (1979), "Ağaran Fecri Selamlarken...", Varlık, Sayı 1: 17.
- Nutki, Hamit (1979), "Mesele-ye Ferheng-e Akvam-e Mohtelif-e İran ve Kanun-e Esasi Cumhuri-ye İslami", Varlık, Sayı 2: 7-14.
- Prof. Dr. Nəsib L. Nəsibli, MİLLİ MANİFEST: Zamanı, mahiyyəti və gərəkən alqısı, 2010.
- Purcevadi, Nesrullah 1366 (1987), Bâz Hem Derbâre-ye "İran-e Mazlum", Neşr-e Dâneş, sayı 6, s. 46-57, Tahran
- Shahrzad Mojab, Amir Hassanpour, "The Politics of Nationality and Ethnic Diversity" in Saeed Rahnama and Sorab Behdad, eds, Iran after the Revolution: Crises of an Islamic State, London: I.B. Tauris and Co. Ltd, 1996, p.229–250.
- Türk Dili Yazı Kuralları- I. ve II. Ortografi Seminarının Aldığı Kararlar, (2001), (Haz. İbrahim Refref), Varlık, Sayı 120-1: 56-80.
- Tulu, Sultan, Horasan Türkçesi ile İlgili Folklor Çalışmaları, 1994, Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, s.48.50.
- Emel Fazlıoğlu, "Boşnak Kimliğinin Oluşumu", İstanbul, M. Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Ens. Sos. ve Ant. An. Bilim dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1999. s. 17.

Levent Ürer, “Ulusal ve Uluslararası Düzeylerde Etnik Gruplar ve Devlet”, İstanbul, Doktora Tezi, 1995, s. 3.

Varlık Edebiyat Dergisi, 1987, s. 3-5

Diğer Yayınlar

Bijan Baharan, “The Hidden Side of Iran. Discrimination against Ethnic and Religious Minorities” International Federation for Human Rights, October, 2010, p.15, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/IrandiscrimLDDHI545a.pdf> (Erişim Tarihi: 06.05.2018)

Emil Souleimanov, “Dealing with Azerbaijan: The Policies of Turkey and Iran toward the Karabakh War (1991–1994), “Middle Eastern Review of International Affairs 15:3 (Septem-ber 2011); available at <http://www.gloria-center.org/2011/10/dealing-with-azerbaijan-the-policies-of-turkey-and-iran-toward-the-karabakh-war-1991-1994> (Erişim Tarihi: 03.05.2018)

Emil Souleimanov, “Concerns About Urmia Lake Boosts Nationalism among Azerbaijanis in Iran,” Central Asia-Caucasus Analyst, October 5, 2011, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/5637> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)

Francesco Femia, Caitlin Werrell, “Socio-environmental Impacts of Iran’s Disappearing Lake Urmia,” The Center for Climate & Security, 2012, <http://climateandsecurity.org/2012/05/18/socio-environmental-impactsof-irans-disappearing-lake-urmia/> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)

Bilal Ashrafov, Ezilen dev bir azınlık: İran Azerbaycanlıları, 22.10.2017, <https://gaiadergi.com/ezilen-dev-bir-azinlik-iran-azerbaycanlilari/> (Erişim Tarihi: 14.05.2018)

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <http://www2.tbmm.gov.tr/d22/1/1-0589.pdf> (Erişim Tarihi: 01.10.2017)

YeniŞafak, İran’da Türkçe eğitim açılımı, 01.06.2016, <https://www.yenisafak.com/dunya/iranda-turkce-egitim-acilimi-2474231> (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

Anadolu Ajansı, 31.05.2016, İran'da anadilde eğitim, (Erişim Tarihi: 18.10.2017)

- NTV, İran'da cumhurbaşkanlığı seçimlerini Ruhani kazandı, 20.05.2017, <https://www.ntv.com.tr/dunya/iranda-cumhurbaskanligi-secimlerini-ruhani-kazandi,R2x6CzCj2UGOF17eMb3fzQ>, (Erişim Tarihi: 15.01.2018)
- Orhan Bursalı, İran: Çokdilli ama Anadili Farsça, Cumhuriyet Gazetesi, 16.10.2014, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/130979/iran_Cokdilli_ama_Anadili_Farsca.html (Erişim Tarihi: 24.06.2017)
- Gün Taş, İran'ın İçindeki Zayıf Kaleler – Etnik Sorunlar I: Güney Azerbaycan, 31.07. 2013, Akademik Perspektif Enstitüsü, <http://akademikperspektif.com/2013/07/31/iranin-icindeki-zayif-kaleler-etnik-sorunlar-i-guney-azerbaycan> (21.06.2017)
- İran'da Türk öğrenciler 4085 imza topladı: Türkçe resmi dil olsun, 21.02.2018, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/iran-da-turk-ogrenciler-4085-imza-topladi-turkce-resmi-dil-olsun/166582/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- Sabah Gazetesi, 03.05.2015, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2015/03/05/iran-azerilerinden-turkce-talebi>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- İran Milletvekilinden Şok Anayasa Maddesi Tartışması, 07.05.2018, <http://araznews.org/tr/?p=3182>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- Eher Azad Üniversitesi Öğrencilerinin Türkçe Eğitimi Talebi, 28.02.2018, <http://araznews.org/tr/?p=2834>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- Güney Azerbaycanlı üniversite öğrencileri Türkçe eğitimi talep ettiler, 28.02.2018, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/guney-azerbaycanli-universite-ogrencileri-turkce-egitimi-talep-ettiler/166968/>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- Erdebil, Tahran ve Urmiye Milletvekillerinden Büyük Çıkış: Tüm Okul ve Üniversitelerde Türkçe Öğretimi Olmalıdır, 15.08.2017, <http://araznews.org/tr/?p=1944>, (Erişim Tarihi: 09.05.2018)
- İran meclisinde “Türkçe dilinin eğitimi” teklifi, 29.07.2017, <http://qha.com.ua/tr/turk-dunyasi/iran-meclisinde-quot-turk-dilinin-egitimi-quot-teklifi/157940/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)
- İran'da Azeri vekilden Türkçe eğitim talebi, 15.02.1017, <https://www.sabah.com.tr/dunya/2017/02/15/iranda-azeri-vekilden-turkce-egitim-talebi>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)

- Hamaney: Çocuğunuza Türki dili öğretin, 10.10.2017, <https://tr.sputniknews.com/videokulubu/201710101030517714-hamaney-cocuklariniza-turk-dili-ogretin/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2017)
- İran'ın “Türk Sözcüğü” Hassasiyeti, 21.08.2017, <http://tebaren.org/?p=1105>, (Erişim Tarihi: 05.05.2018)
- İran'dan Rusça'nın okullarda 'ikinci dil' olarak öğretilmesi teklifi, 20.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-dan-rusca-nin-okullarda-ikinci-dil-olarak-ogretilmesi-teklifi/1124264>, (Erişim Tarihi: 12.05.2018)
- Türküm Diyemeyen Çocuğun Hikayesi, 27.10.2017, <http://tebaren.org/?p=1230>, (Erişim Tarihi: 10.05.2017)
- Röportaj: Cumhurbaşkanı Özel Yardımcısı Ali Yunusi ile İran'daki Etnik Gruplar Üzerine, 17.09.2016, <https://iramcenter.org/roportaj-cumhurbaskani-ozel-yardimcisi-ali-yunusi-ile-iran-daki-etnik-gruplar-uzerine/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2018)
- İran'da 'Azeriler Farstir' açıklamasına tepki, 22.04.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-azeriler-farstir-aciklamasina-tepki-/1125454>, (Erişim Tarihi: 11.05.2018)
- Ruhani'den Türkçe çağrısı, 24.04.2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ruhaniden-turkce-cagrisi-40815479>, (Erişim Tarihi: 11.05.2018)
- Iran at a glance, <http://irandatportal.syr.edu/iran-at-a-glance> (Erişim Tarihi:10.09.2017)
- Saeed K. Dehghan, “Iranian Greens Fear Disaster as Lake Orumieh Shrinks: Football Chants and Street Protests Raise Profile of Fight to Save Unesco-listed Site” The Guardian, September 5, 2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/sep/05/iran-greens-lake-orumieh-shrinks> (Erişim Tarihi: 07.05.2018)